Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА У СПОГАДАХ СТУДЕНТІВ І ВИКЛАДАЧІВ

Том 2

Упорядники і коментатори
Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко

Ніжин
2015

УДК 378(09)477
ББК 74.483(4Укр)
С17

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 11 від 25.06.2015 р.

Рецензенти:
Никоненко П. М. – доцент, заслужений працівник освіти України, кандидат філологічних наук;
Буравченков А. О. – професор, доктор історичних наук.

У книзі використані фотографії І. Я. Довгоброда, І. Й. Лапіна,
Т. Д. Пінчук, з архіву упорядників
та музею історії Ніжинської вищої школи.

С17 **Ніжинська** вища школа у спогадах студентів і викладачів : мемуари : у 2 т. / упоряд.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко– Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – Т. 2. – _____ с.
ISBN 978-617-527-068-4
ISBN 978-617-527-136-0

У книзі вперше в історичній послідовності за допомогою спогадів студентів і викладачів, а також фотоматеріалів представлено навчально-виховне, наукове, побутове та громадське життя Ніжинської вищої школи протягом понад двохсотлітньої її історії.

© НДУ ім. М. Гоголя, 2015
© Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко, упорядкування, 2015

ISBN 978-617-527-068-4
ISBN 978-617-527-136-0

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ (1920–1921)
ІНСТИТУТ НАРОДНОЇ ОСВІТИ (1921–1930)
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ (1930–1933)
НІЖИНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ (1933–1939)
НІЖИНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ІМ. М. В. ГОГОЛЯ (1939–1945)

БУДИНЧУК Василь Михайлович

випускник історичного відділення Історико-філологічного інституту кн. Безбородька 1920 року, історик

Спогади студента

Історико-філологічний інститут князя Безбородька у відповідності зі своїм статутом був вищим закритим учбовим закладом з кількістю студентів, що не перевищувала 100 осіб на всіх 4-х курсах. Студенти утримувались на кошти інституту з повним забезпеченням їх потреб – житлом, обмундируванням, харчуванням тощо. Нижні поверхи приміщення було відведено під квартиру директора, бібліотеку та аудиторії, верхні – під інтернат. В лівій половині будинка (без колонади) містилась чоловіча класична гімназія для набуття студентами належної педагогічної практики. При гімназії була й квартира директора. В інститутських флігелях містилась канцелярія, квартири деяких професорів та обслуговуючого персоналу.

Плакат часів Першої світової війни

Я вступив до інституту року 1914, коли вже вирувала світова війна, і студентський інтернат було зайнято під госпіталь, тому студентам довелось вже проживати на приватних квартирах, одержуючи натурою обмундирування та щомісячно 25 крб. стипендії. Лекції відбувалися нормально в аудиторіях, нормально функціонували бібліотека та студентське лекційне видавництво.

Студентське життя активізувалося проведенням різних диспутів, навіть на філософські теми, публічних лекцій, літературних вечорів, виступів студентського хору під керівництвом студента Садовського тощо. Пригадується на початку року цікава публічна лекція професора (чеха) В. І. Петра, якого війна застала на австрійському курорті, про моральне обличчя Австрії та Німеччини в перші дні війни.

Чимало студентів добровільно працювало в госпіталі, допомагаючи госпітальному персоналові і первісній медобробці та розміщенні поранених, що прибули з передових позицій. Так відносно нормально пройшло моє навчання на перших двох курсах. В 1916 р. справи на південно-західному фронті значно погіршали, армія під тиском Німеччини почала зазнавати поразок і нести великі втрати. Внаслідок цього оголошено було мобілізацію в армію студентів перших двох курсів, на яких залишилися лише одиниці з різними фізичними вадами, в т. ч. короткозорість, яку мав, зокрема, Микола Неонович Петровський, що згодом став доктором історичних наук та директором Інституту історії української академії наук (помер у 1946 році). Мобілізованих студентів переведено було без іспитів на наступні курси. Відбулась патріотична демонстрація з виголошенням загальних промов такого типу: “Ми покажемо гнилому заходові...” “І т. п., а далі військкомат вручив нам мобілізаційні документи, направлення у різні військові училища з тижневими відпустками для влаштування особистих справ. Прощай наука! Прощай інститут! Чи доведеться ще зустрітися!”

Перша світова війна відібрала у мене 2 роки. Наказ Главверха ще старої армії прапорщика-більшовика Криленка М. В. від 20.12.1917 р. про демобілізацію студентів для продовження освіти знайшов мене через місяць в далекому Ашхабаді. Повернення в Україну на початку 1918 року було складною справою через транспортне безладдя, хазяйнування на дорогах різних отаманів (Дурова та ін.) та інші перешкоди, що затягли його до двох місяців. На Україні тоді панував гетьман Скоропадський, спираючись в основному на запрошені ним німецькі війська.

Лише восени 1918 року я поновив своє студентство на ІІІ курсі інституту, проте умови для навчання виявились уже малосприятливими. Більшу частину приміщення інституту займала німецька військова частина. Інститутові не вистачало аудиторій, тому використовувались інші не пристосовані кімнати, навіть меморіальна “кімната Гоголя”.

Житлове питання значно ускладнилось, внаслідок чого в одному з флігелів було влаштовано невеликий гуртожиток, а в другому їдальня, які задовольняли потреби відносно невеликої кількості студентів. Вартість приватного життя й харчування значно перевищувала розмір стипендії, тому певна частина студентів змушена була виїхати з Ніжина, запровадивши де фактом практику заочного навчання. Часті перебої в електропостачанні за відсутності часу продажу примушували мешканців гурто-

житку звертатись до начальника німецької частини, розташованої в інституті, з проханням про відпуск 2–3-х літрів "нетролеуму".

Проте ця ідилія скоро закінчилася. В Німеччині вибухнула революція, і розташовані на Україні військові частини рушили додому, до свого дигерлянту вирушили й інститутські постояльці. Часто тому, що вони не прийшли на Україну завойовниками, а на запрошення гетьмана, а по-друге тому, що тоді не були ще заражені мікробами фашизму.

Але не встиг ще відійти від станції німецький ешелон, як на інститутську територію з боку графського парку повз вікна студентського гуртожитку посунула лава петлюрівців по-різному особисто озброєних, але з кулеметами на самотужних санчатах.

Недовгий час тривало й панування петлюрівців. Проводячи боротьбу із залишками гетьманців, вже на початку грудня вони примушені були тримати фронт проти передових частин Червоної армії та Червоного козацтва, що натискали з півночі Чернігівщини під командуванням Щорса та Примакова.

Виступ комісара М. П. Кирпоноса. ***Худ. А. Н. Шкурко***

Процес становлення Радянської влади в Ніжині відзначився кількома інцидентами, які ненароком зачіпали інтереси студентства, проте вони були ліквідовані і втручанням грізного в ті часи Кропив'янського. Досить скоро вийшов наказ Українського військового комісаріату про звільнення студентів від військової повинності на той час, коли вони перебувають у Ніжині. Наказ був для студентів не дуже сприятливим, оскільки позбавлялись цієї пільги ті, що вибули з Ніжина. У цій справі нічим не спромігся допомогти і сам Кропив'янський. А далі трапилось таке...

Наприкінці квітня 1919 року я по закінченні іспитів за III-й курс вибув до Городні, щоб за літо там відпочити та заробити якийсь карбованець, тоді вже значно знецінений, але зараз же був мобілізований до лав Червоної Армії і зарахований до складу місцевого гарнізону. Літо цього року видалось дуже не спокійним, бо гарнізон увесь час перебував у бойовій готовності та примушений був навіть виступати зі зброєю в руках проти загонів деніківців, які просочились на північ Чернігівщини.

Ледве дочекавшись осені, я скористався влучною нагодою і завітав до Ніжина, щоб поінформуватись у справі програм навчання, озброїтись підручниками та легалізуватись у правах заочника. У приміщенні інституту стояла військова частина, що згодом перетворена була в школу червоних командирів. Загальні умови життя і навчання студентів дедалі погіршувались, і цьому лихові ніхто не міг зарадити.

Повернувшись у Городню, я приналіг на підготовку до іспитів, а в квітні 1920 року за дозволом начальника гарнізону виїхав до Ніжина для закінчення інституту. Найдошкульнішою справою, що чекала мене в першу чергу, було давання в гімназії так званих "пробних уроків". За III-й курс ця операція відбулась без особливих для мене ускладнень, оскільки уроки давались у класичній гімназії, учні якої ще додержували дисципліни та звикли до студентського викладання. А зараз ці уроки доводилось мені давати в змішаній гімназії (чоловічій з жіночою), в якій належної дисципліни майже не було, особливо в старших класах. Свідомість того, що тебе чекає досить складна ситуація, про що я був поінформований стаціонарними товаришами, допомогла мені успішно витримати цей іспит, хоч і при найвищому напруженні моїх та учнівських нервів.

Так званий "кандидатський твір" на тему "Історія Галицької Русі" був у мене в чернетці готовий, чому і не зайняв багато часу на його оформлення, а решта іспитів відбувалась уже в напруженій атмосфері, оскільки на Україну насувалась нова інтервенція на цей раз під білопильським орлом, про що я писав уже у попередньому листі від 22.01.1969 року.

Закінчуючи коротенькі спогади про свою Ніжинську-епопею, хочу сказати, що за цей період інститут мав 3-х директорів – Іванова, Леціуса та Козловського. Найздібнішим та популярнішим був І. І. Іванов, відомий пушкініст, що своїми лекціями про Пушкіна на IV курсі збирав і зачаровував студентів усіх курсів. Незмінним інспектором інституту та в. о. директора в 1920 році був професор І. І. Семенов, вченим секретарем професор Новодворський.

Керівництво інституту робило все можливе, щоб допомогти нам – молодому поколінню осягнути висоти науки у найважчих умовах воєнного лихоліття, за що я висловлюю йому найщирішу подяку.

Не можна не згадати теплим словом подяки зокрема таких професорів, як В. І. Рєзанов та П. В. Тихомиров, які при відсутності вільних кімнат у приміщенні інституту не спинялись перед прийманням від студентів заліків чи іспитів навіть у своїх інститутських квартирах. Згадую добрим словом також і решту професорів: В. І. Петра, В. Г. Ляскоронського, Г. Г. Ільїнського, О. С. Грузинського, Г. А. Максимовича, Режабека, Куліча, Турцевича. Старенький Турцевич, відкликаний у

1919 р. з пенсії для викладання грецької мови на IV курсі після останнього іспиту запропонував мені залишитись при інституті професорським стипендіатом по кафедрі древніх мов. Проте, врахувавши наявність нових віянь та здійснену вже ліквідацію класичних гімназій, я сподівався, що в цьому напрямі буде змінено і статут інституту, а тому від цієї почесної пропозиції відмовився. Можливо, що я помилився.

Глибоку подяку складаю я моїй "Альма матер", що мене виховала, гранітною скелею вистояла серед неймовірніших ускладнень і шкод, заподіяних її воєнним лихоліттям, та, перетворившись на педагогічний інститут, дожила до свого 150-річного ювілею.

Хай живе, росте, міцніє і квітне на довгі роки наша alma mater.

Текст мемуарів Будинчука В. М. "Спогади студента" друкується за рукописом, що зберігається у Ніжинському державному архіві – ВЧОАН, ф. 6121, оп. 3, од. зб. 2578, с. 129–131. Ці спогади написані у зв'язку зі 150-річчям Ніжинської вищої школи. Тут же зберігається і заповнена ювілейна анкета випускника.

Ніжинський інститут народної освіти

САВЧЕНКО Иван Петрович

учился на рабфаке и в Нежинском институте народного образования с 1924 по 1926 гг., доцент

Помню о Нежине с теплотой

Я учился в трех институтах: Нежинском ИНО, Томском технологическом и окончил Ленинградский политехнический. Преподавал в Московском высшем техническом училище (ныне энергетический) и Московском институте инженеров железнодорожного транспорта. И все же самые глубокие, сильные и благотворные впечатления остались во мне от Нежинского института. Вероятно, это объясняется конкретностью воздействия на меня мальчишку из самых низших социальных слоев общества и самой бедной семьи, которому была предоставлена возможность войти студентом в храм высшей науки, но он тем и остался в моей памяти как святыня. Но и реально Нежинский институт дал нам всем такую направленность, какой, я глубоко уверен в этом, не мог бы дать другой ВУЗ. Квалификация преподавательского состава и общая культура в особенности, оказывали на студентов неотразимое воздействие и в учебном процессе, и вообще. Чтение курса литературы Каратаевым осталось в моей памяти как высшее, что может быть в этой области. Я слушал его один год, но затем в результате непосредственного воздействия этого выдающегося преподавателя я десять лет систематически занимался литературой по плану и методам, данным нам им, и я знал многих, что многие из нас достигли затем того уровня, которым должен обладать всякий высококультурный человек – широким знанием мировой литературы.

В результате воздействия постановки воспитательной работы проводившейся в институте: 1) участие в работе общества писателей “Плуг”, 2) участие в институтском хоре (несравненно прекрасном) под руководством Проценко, 3) участие в драматическом кружке под руководством проф. Бельского (ставившем спектакли в Нежинском городском театре: “На дне”, “Дни нашей жизни”, “Похитители огня” и т. п.) привело к тому, что я впоследствии на ряду с учебой в технологическом вузе поступил в музыкальный техникум и ценой огромных усилий закончил его. По этому

пути пошел не один я, но и многие другие: Шарило, Сидоренко и мн. др. уже в Нежине, где не было оперы, мы научились понимать большую музыку, т. к. по просьбам института в Нежин в тот период приезжали большие художественные ансамбли вплоть до оперного театра (Московского Большого театра, приезжавшего в 1925 г.). Трудно (так неожиданно возникла в этот необходимость) систематично изложить свои знания о Нежинском институте через 40 лет, но я пронес через жизнь огромное прекрасное и светлое впечатление о нем. И оно было фоном, на котором я старался делать все лучшее, что мог. Было бы очень грустно, если бы все личное, что я вынужден был внесть эту записку было отнесено только ко мне. Вместо "я" в этой записке надо читать "мы". Это воздействие института было общим. Мы благоговели перед ним все без исключения, и все несем все полученное в нем через жизнь, как факел, и хочется верить понесем с достоинством, с честью, большой любовью к своему народу и родине, в упорном труде во имя блага и прогресса человечества. Не раскаиваюсь в том, что эта записка получилась несколько патетической и наоборот сожалею, что недостаточно восторженно говорю о великой миссии Нежинского педагогического института. Ведь я говорю от имени всех, кто в нем учился, т. к. уверен, что других мнений по этому вопросу нет и быть не может.

Текст воспоминаний Савченко И. П. "Я помню о Нежине с теплотой" печатается по рукописи, котрая хранится в Нежинском государственном архиве – ВЧОАН, ф. 6121, оп. 3, ед. хр. 2578, с. 47–43 об. Эти воспоминания написаны в связи с празднованием 150-летия открытия Гимназии высших наук кн. Безбородко. Здесь же хранится анкета выпускника.

Участники литературного объединения "Плуг"

КАРПЕКО
Александр Александрович

известный педагог и руководитель вузов, випускник классического отделения Историко-филологического институту 1914 р., декан, директор Нежинского ИНО в 1921–1924 гг.

Мое вступление

Прошло тридцать семь лет, но мне хорошо помнится тот дождливый сентябрьский день с пронизывающей до костей сыростью, когда я, повернув с Гоголевской на Лицейскую, с замиранием сердца подходил к институту, который семь лет тому назад окончил. С замиранием сердца потому, что еще свежи были воспоминания проведенных в нем студенческих лет с их радостями и горестями, с напряженной учебой, шалостями, вечерами у знакомых, коллективным чтением недозволенных книжек, беседами во время репетиций нашего драмкружка и “невинными” разговорами за чашкой чая у знакомого зубного врача на Гоголевской. Вспомнились товарищи-студенты, друзья во всех этих случаях. Вспомнились ночи, которые мы коротали в беседах, лежа на рядом стоящих в студенческом общежитии койках, чуть-чуть освещенных огоньком из печки. Сколько роилось тогда в голове мыслей! Каких только планов ни настроили мы тогда. А как тепло было на душе. Вспомнились наши профессора, наш олимпиец инспектор Иван Иванович Семенов, наш “хитроумный” эконом, наш доктор Иван Никитич, фельдшер Архип, Мокрина, банщик Филипп с его козлиной бородкой, замечательный семидесятилетний старик-швейцар Лука, соучастник всех студенческих “дел”. Вспомнился тенистый парк с его дубами, липами и озерами, хранитель многих студенческих тайн, само здание института с высоким подъездом и белыми колоннами. Какова-то она теперь, наша alma mater?

Уже с деревянного моста, соединяющего оба берега реки Остра, я увидел наполовину вырубленный институтский парк, почти совсем

разрушенную каменную ограду вокруг институтского двора и высокие обугленные столбы сквозь зияющие дыры окон и дверей левого крыла здания. Такие же зияющие дыры были и в другой части здания. Крыша тоже была сорвана во многих местах. Такой, примерно, вид имели и все флигели в усадьбе, те флигели, в которых помещались всегда научные работники и некоторые технические служащие института. Чем ближе подходил я к усадьбе, тем больше открывался весь ужас разрушения, произведенный во время гражданской войны петлюровскими бандами.

В таком виде предстал передо мной бывший Нежинский историко-филологический институт, а теперь Нежинский институт народного образования. И в этом институте мне предстояло с сегодняшнего дня работать в должности политкомиссара и декана факультета социального воспитания. Я должен буду, как сказали мне в Наркомпросе, организовать весь его коллектив на упорный труд для быстрейшего восстановления в нем нормальной учебно-воспитательной работы.

Во дворе не было ни души, когда я вошел туда. Я не знал, где мне искать ректора. Решил наугад зайти в первый флигель направо. Как раз в нем, на втором этаже, помещалась канцелярия института. В канцелярии, сравнительно небольшой комнате с железной печкой в правой стороне, за единственным стоявшим там столом сидело три, по-видимому, технических работника и два, безусловно, профессора. Это легко можно было определить, не будучи даже особенно наблюдательным. Профессора были старенькие, худенькие. Один из них без бороды, с редкими на голове волосами и покрасневшим, как от мороза, лицом, одетый в довольно потрепанное демисезонное пальто. Другой с длинными, спускающимися до плеч волосами, длинной бородой, в больших очках, с бледно-матовым лицом. Дрова в железной печке уже перегорели, и в комнате было довольно прохладно. Вот почему все люди сидели в пальто, да и то ежились. В первом старичке я узнал Павла Васильевича Тихомирова, одного из моих профессоров, читавшего нам в свое время курс истории философии и логику. Сейчас он отрекомендовался мне ректором института. Другой Иван Иванович Семенов, тоже профессор и инспектор времени нашего студенчества, – проректором.

В первые минуты нашей встречи мы были несколько официальны, как будто не признавали друг друга за старых знакомых.

Я предъявил Павлу Васильевичу свое назначение. Он прочел его через свои огромные очки и мило улыбнулся.

– Иван Иванович, наконец-то и к нам политический комиссар, – обратился он к своему заместителю. – А мы давно ждем. Так, так... И кто же? Наш дорогой воспитанник...

Рады, очень рады...

Он как-то необычно засуетился, заморгал глазами, а затем попросту, по-русски расцеловался со мной. Тоже самое сделал и Иван Иванович. Технические служащие насторожились.

Для жилья мне отвели три комнаты во втором этаже другого жилого дома в усадьбе, одну большую и две маленьких. Все эти комнаты были без окон, дверей, а в отдельных местах и без половиц.

Мне с семьей предстояло прожить несколько дней в привезшей меня в Нежин теплушке, пока предоставленную мне “квартиру” отремонтируют. Это было бы не так уж плохо, если бы железнодорожное начальство не напоминало каждый день о необходимости поскорее освободить так нужный для транспорта вагон. Последнее было главной причиной того,что ремонт квартиры проводился примитивный и притом быстрыми темпами. На четвертый день после моего первого посещения института я смог перевезти свою семью на новое местожительства. Большую и одну из маленьких комнат, с испорченными полами, одинарными рамами и, главное, без печей, решили оставить пустыми. Поселились всей семьей в шесть человек во второй маленькой комнате. На ночь располагались кто на лежанке, кто на полу, кто на столе. Единственная кровать была предоставлена детям. В этой квартире мы прожили тогда целую зиму. В нежилых двух комнатах стены покрылись зеленью, а окна постоянно были залеплены снегом, отчего там всегда был полумрак. Когда выходили из жилой комнатушки в нежилые, в дверь валил пар. И все же это было прилично по тому времени для усадьбы, пережившей так много от петлюровского нашествия.

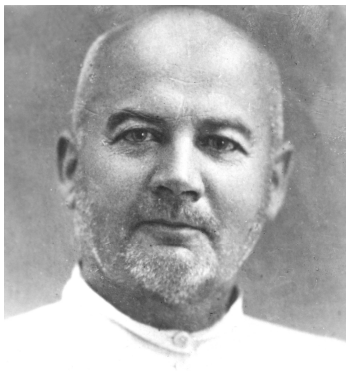

Бова
Федор Емельянович

В таких же, примерно, условиях пришлось жить в ту зиму и приехавшему со мной завхозу института Федору Емельяновичу Бове с тремя детьми. Федор Емельянович – представительный старик, бывший народный учитель, окончивший в свое время учительскую семинарию и проработавший в сельской школе около тридцати лет, был человеком “тонкой души”. В свободные от работы минуты он играл на скрипке и немного подпевал, причем делал это так, чтобы никто его игры и пения не слышал. Работе отдавал себя целиком. Его можно было видеть в институте в любое время дня, а иногда и ночью. Этот замечательный человек беззаветно предан был педагогическому делу и готов был выполнять для него любое задание. Но о нем речь будет впереди.

За время, когда семья моя жила в вагоне, я хорошо ознакомился и с людским составом института, и с его материальной частью. В институте осталось всего шесть десятков студентов и около двух десятков профессоров и преподавателей. Среди преподавателей и студентов не было ни одного члена партии, ни одного комсомольца. Все они находились в тяжелых материальных условиях. Жизнь в городе после ран, нанесенных гражданской войной, еще не наладилась. Совсем неудивительно поэтому, что студенты не получали стипендии, а научные работники более полугода не имели ни зарплаты, ни пайков.

Многие профессора были старые, сохранившиеся от дореволюционного института. Кроме уже упоминавшихся Павла Васильевича, читавшего и теперь философские дисциплины, и Ивана Ивановича, переключившегося с римской поэзии на немецкий язык, особо выделялись маститый профессор Владимир Иванович Резанов, по прежнему читавший русскую литературу, замечательный педагог Владимир Александрович

Заболотский, профессор истории Георгий Андреевич Максимович, предприимчивый организатор разных экскурсий и развлечений, но не всегда удовлетворяющий студентов своими лекциями профессор Александр Сергеевич Грузинский, совсем уже сгорбившийся Алексей Иванович Покровский, читавший всеобщую историю. Из новых выделялся биолог Петр Александрович Бельский. Появились совсем необычные для прежнего историко-филологического института математики, физики, химики, ботаники, зоологи, готовившие учителей по этим специальностям. Несколько изменила свое лицо, в связи с этим, и библиотека, пострадавшая, кстати сказать, мало, зато кабинеты, лаборатории были совсем разрушены. Ранее уютная столовая превратилась в какой-то сплошной коридор без окон и дверей, по которому свободно гулял ветер, наносивший в снежные дни целые горы снега. Лекции читались только для маленьких групп на квартирах профессоров. Об окончании занятий извещал не обычный звонок, а стук палкой в пол, если студенты должны были переходить со второго этажа в первый, или в потолок, если они должны были подниматься на второй этаж.

Такая обстановка гнетуще действовала как на студентов, так и на научных работников. Ко всему этому кто-то распускал слухи, что в центре думают совсем закрыть институт в связи с чрезвычайно большими трудностями его восстановления.

Закрывать сто лет существующий институт, где учился Николаи Васильевич Гоголь, институт, выпустивший из своих стен немало академиков, профессоров, тысячи учителей, не так-то было легко.

Совершенно понятно, что и студенты, и научные работники, находившиеся в таком положении, обрадовались моему появлению.

Раз мол прислали политкомиссара, институт не закрывается, в нем должны быть восстановлены все здания, созданы учебные кабинеты, лаборатории, расширен студенческий контингент. Одним словом, институт должен зажить полнокровной жизнью. Все его работники понимали, какую огромную ответственность несут они за порученное им партией и правительством дело, а поэтому начали строить планы восстановительных работ с таким расчетом, чтобы не пропала даром ни одна минута.

Часто после трудового дня мы с Федором Емельяновичем просиживали ночи за расчетами, подсчетами, а иногда просто беседами, чтобы на следующий день с утра приступать к конкретной работе, часто просиживали мы вечера в институтской канцелярии с ректором, его заместителем, Федором Емельяновичем и студенческими активистами за обсуждением планов наших работ и изысканием возможностей их выполнения. В эти вечера они рассказывали мне обо всех перипетиях, которые пришлось им пережить до установления Советской власти. Кто жил в те годы на Украине, тот знает, сколько переменилось там властей, начиная от центральной рады и гетмана и кончая разными “батьками, атаманами и просто мелкими проходимцами. Не могло это не отражаться и на жизни высшей школы. Нежинский институт то замирал, то снова понемногу начинал жить, то совсем прекращались занятия, то проводились они от случая к случаю. Было время, когда институт превращен был петлюровцами в их штаб, а отдельные аудитории и кабинеты в места расстрела честных тружеников, которые или осмеливались говорить правду в глаза, или подозревались в несочувствии идее самостийности, или просто не

нравились кому-либо из тогдашних заправил. Подвалы старейшего в стране высшего учебного заведения были залиты кровью, их стены и стены многих аудиторий до сих пор сохранили следы пуль. В аудиториях происходили пьяные оргии, насилия над женщинами. Оставшиеся в усадьбе несколько институтских работников со страхом смотрели из своих нор на все происходившее, боясь показаться на глаза кому-либо из петлюровских солдат.

Они не могли забыть зверской расправы с одним из научных работников института, Петром Александровичем Заболотским, который был взят в ту зиму петлюровцами ночью прямо с квартиры и зверски растерзан за городом в поле. Лишь по весне, когда растаял снег, нашли его изуродованный труп.

А сколько раз за это время преобразовывался институт! То он был высшим педагогическим институтом, то педагогическими курсами, то институтом теоретических знаний, называвшимися студентами "Институт терзаний". Только с приходом Советской власти он приобрел совершенно определенную физиономию высшего педагогического учебного заведения, имеющего задачу готовить учителей для массовой советской школы. Он получил название института народного образования и имел в своем составе два факультета: профессионального образования и социального воспитания. Первый должен был готовить предметников для старших классов, а второй – учителей средних классов, ведущих или все дисциплины, или группу родственных. Факультет социального воспитания многим был еще непонятен. Профобровцы и значительная часть старых профессоров смотрели на него свысока, считали занятия на соцвосе детской забавой. Кое-кто из профессоров и студентов даже враждебно был настроен по отношению к этому факультету и ко всему, как говорили, "соцвосовскому". Но это были люди, которых слишком тянуло еще прошлое. Они старались даже активно противодействовать новому. Их пришлось перевоспитывать, а с отдельными вести серьезную борьбу.

В результате часть из них ушла из института, часть совершенно добросовестно восприняла новое и стала потом прекрасно работать. Такую структуру института я застал. В основном она сохранялась в Наркомпросовской системе долгое время. Внутри, правда, часто многое менялось, но то ведь был период исканий. Много было ошибок в тех исканиях, но немало было и хорошего. И наши разговоры тоже сводились к различным предложениям, пожеланиям, указаниям. Иногда была в них и фантазия, но то была хорошая фантазия, направленная на дальнейшее укрепление и совершенствование существующего педагогического учебного заведения. Во всем этом чувствовалось искреннее желание помочь как можно скорее наладить дело. Во всем этом чувствовалась радость не желающего умирать вуза<...>

Перспектива восстановления материальной базы при участии институтского коллектива поднимала настроение, заставляла еще больше думать об учебе, планировать сочетание учебы с физическим трудом.

Со следующего после этого собрания дня учеба определенно пошла веселей. Как-то энергичней перебегали студенты с квартиры одного профессора на квартиру другого, боясь опоздать хотя бы на минуту. Энергичней постукивал после лекции Павел Васильевич в пол своей ком-

наты, давая знать живущему внизу коллеге, что занятия окончены и студенты направляются к нему. Тот их быстро принимал и приступал к чтению очередного раздела курса, не тратя напрасно ни одной минуты. Даже в главном учебном корпусе среди развалин выделили две комнаты для занятий, наспех привели их в относительный порядок и начали там чтение лекций. Правда, в этих комнатах, вместо окон, были куски фанеры или ржавого железа, на полу часто бывал снег. Немного обогревались они "буржуйкой", но температура нередко доходила до 0°. Сидений, конечно, не было никаких. Размещались на полу.

И вот в таких условиях, в полуразрушенных аудиториях, бегая с квартиры на квартиру, сидя на полу, учились и учили. Но все это не сломило бодрости наших студентов. Они весело смотрели в будущее, потому что за каждым из них стоял крепкий коллектив. Они знали, что такое положение вполне обеспечивает им завтрашний день.

Обещанные Чаговцем пятьдесят подвод скоро собрались на институтском дворе. И вот настала та торжественная минута, когда весь отряд под руководством Федора Емельяновича двинулся в поход. Уходившие даже прокричали "ура", а оставшиеся выкрикивали им вслед самые разнообразные пожелания, уходившие гордились, что на их долю выпала честь быть первыми в восстановлении своего родного института. В общем институт бурлил, заживши более полнокровной жизнью.

Через пять дней прибыли первые три подводы с материалом.

Это, помню, было ночью, часа в два. Я сидел дома и занимался. В дверь моей квартиры кто-то осторожно постучал, я открыл и увидел перед собой запушенного снегом Федора Емельяновича. На дворе была метель.

– Привезли.

Больше он ничего не сказал.

Я понял, что ему сейчас не до разговоров. Он хотел, чтобы я своими глазами осмотрел доставленное.

Через несколько минут мы были около подвод.

Сопровождавшие их два студента оказались более разговорчивыми. Они стали подробно рассказывать о своем путешествии, пока Федор Емельянович давал команду возчикам подъезжать к сараям. Одна подвода была нагружена железом, две других оконными рамами со стеклами. И только когда все сгрузили, возчики были отпущены домой, а студенты отправились в общежитие, Федор Емельянович стал излагать мне все детали своей поездки. Мы зашли в крохотный флигелек, недалеко от институтской бани, в котором он помещался со своей семьей, и просидели там больше часа. Надо еще и еще ехать, чтобы полностью использовать предоставленную институту возможность запастись материалом для предстоящей весной стройки. К середине дня подводы прибыли и разгрузились. Все работники во главе с ректором, все студенты внимательно осматривали наши трофеи. Даже профобровцы проявили интерес, несмотря на то, что они заканчивали в этом году институт. Вместе с ними заканчивал свое существование и факпрофобр. Его студенты почти все годы учились в совершенно ненормальных условиях в связи с частыми сменами "властей" и разрухой. Только последний год в организовавшемся советском вузе их занятия проходили более или менее нормально. Вот почему они не были

похожи ни на студентов дореволюционного историко-филологического института, ни на студентов нового времени. Не все, с чем им приходилось сейчас сталкиваться, они понимали. Не все, но... нельзя сказать, что живительное дыхание Великой Октябрьской социалистической революции не коснулось их. В результате многие из этих студентов после окончания института по-настоящему вошли в советскую жизнь и стали очень ценными работниками в различных областях социалистического строительства. Лишь некоторые ушли в сторону и даже скатились до враждебных выступлений против Советской власти. К счастью, таких были единицы. Большинство, повторяю, оказалось честными, преданными своей Родине и народу людьми.

Они любили и свой институт, и поэтому всякие признаки его возрождения трогали их до слез. Они готовы были трудиться день и ночь, чтобы внести и свою лепту в общее дело и тем ускорить достижение поставленной цели. Даже когда один из студентов "себе на уме" позволил насмехаться над таким подъемом настроения у студентов и своим якобы невинным скепсисом попытался охладить их, он получил такую отповедь, после которой у него сразу отпала охота вредить общему делу.

Студенты факультета социального воспитания – люди менее связанные с прошлым. Это молодой, начинающий только жить факультет. Набран он был уже в советское время, причем набран в основном из людей, вступивших в революцию пятнадцати-шестнадцатилетними подростками. У них было меньше старых традиций, больше восприимчивости к новому. Они успели уже полюбить свой институт и свою будущую профессию. Да и сами преподаватели на этом факультете отличались от преподающих на "факпрофобре". Здесь было много совсем новых людей, только что пришедших в вуз читать совсем новые дисциплины.

Старая профессура длительное время считала, что наука сосредоточена лишь на факпрофобре. Так ориентировала она и студентов. Это было одной из причин несколько пренебрежительного отношения их к факультету социального воспитания.

Другой причиной такого отношения было и указанное различие преподавательского состава этих двух факультетов. На факпрофобре было много маститой профессуры, на факсоцвосе большинство – рядовые преподаватели, правда, с некоторым стажем и опытом педагогической работы. На факпрофобре чувствовалась во всем некоторая медлительность, осторожность, на факсоцвосе – смелость, некоторый риск в работе, постоянное кипение.

Впоследствии некоторые работники факсоцвоса, большие энтузиасты, незаметно для себя и для других вовлекли в новое дело и отдельных стариков. Нельзя забыть, что один из старейших профессоров института Владимир Иванович Резанов, заинтересовавшись вопросами детского коммунистического движения, разработал и читал на "факсоцвосе" специальный по этому вопросу курс.

И всегда он отзывался о соцвосовцах хорошо. Мне пришлось ряд лет читать на этом факультете социально-экономические дисциплины и курс социального воспитания. Так назывался тогда один из ответственных курсов педагогики. Такая тесная связь со студентами этого факультета дала

мне возможность хорошо узнать их, почувствовать их настроения, желания. Они были "подкованы", может быть, меньше профобровцев, но зато имели горячие сердца, прекрасный творческий порыв и беспредельную любовь к детям. Я не хочу сказать, что у студентов факпрофобра это отсутствовало в полной мере, но должен отметить, что у них было больше сдержанности и строгой официальности, чем у первых. Многие из этих первых факсоцвосовцев показали себя потом в жизни прекраснейшими педагогами, а некоторые и незаурядными научными работинками. Я встречал кое-кого из них. Они постарели, посолиднели, но и сейчас еще, когда заговариваешь с ними о тех первых днях становления института, они загораются, чувствуются и сейчас их горячие сердца и любовь к тому замечательному героическому прошлому.

За прошедшие три с лишним десятилетия жизнь в своем котле переварила многих. Большинства преподавателей института не осталось в живых, но те, кто еще сохранился, независимо от их принадлежности к профобру или соцвосу, тепло вспоминают те времена.

Так вот сейчас, в момент первых наших заготовок стройматериалов, радовались все. Эта радость была безусловно искренней. Ее не может понять лишь тот, кто таких моментов не переживал.

Во второй половине дня приехал в институт секретарь Укома партии Шелест вместе с председателем Уисполкома Чаговцем. Они очень интересовались всем происходившим у нас. В канцелярии института организовали небольшое совещание, в котором приняли участие приехавшие руководители, ректор, его заместитель, я, Федор Емельянович и человек пять студентов. На нем мы в основных контурах наметили план разворота будущих строительных работ. Замечательный Иван Михайлович Чаговец, пожилой возрастом, но совсем молодой душой, увлекательно рисовал картину за картиной будущего нашего института. Говорили не только о материальной базе, уделяли большое внимание и вопросу увеличения студенческого коллектива. В городе существовали тогда двухлетние курсы для подготовки в вузы, где учились, главным образом, взрослые, не имевшие раньше возможности поступить в высшую школу. Там были и демобилизованные красноармейцы, и рабочие с производства, и бедняки из села, и мелкие служащие.

Появилась мысль присоединить их к институту, подчинить ему, придать им более стройную организационную форму, уточнить учебный план и программы. Кто первый об этом заговорил, трудно сказать. Важно, что это было сказано, важно, что найдена была совершенно реальная база пополнения института нужными студенческими кадрами. Через несколько месяцев эти планы были претворены в жизнь. Подготовительные курсы были присоединены к институту, стали одной из обязательных составных частей вуза на правах факультета. Эти курсы мало чем отличались от укреплявшихся уже при других вузах рабфаках. Курсы сыграли свою положительную роль на том этапе развития наших советских педагогических вузов. Они больше даже, чем факсоцвос, вносили в жизнь института новое, что шло от революции. И через них, этих курсантов и соцвосовцев, изменялся облик того "Олимпа", как всегда называли институт, который раньше не для всех был доступен. Даже уходящие из института проф-

обровцы в конце учебного года уже более доверчиво посматривали на все новое в институте и на выпускном вечере в начале лета, прощаясь со своим вузом, крепко пожимали руки соцвосовцам и будущим студентам-курсантам, искренне желая им всего лучшего в их благородном деле. Но это все произошло позже, а пока сидели мы в институтской канцелярии и договаривались о ближайших работах. Наши гости ушли, когда стало уже совсем темно. После их ухода мы еще долго беседовали на интересующие нас темы. А на следующее утро Федор Емельянович вместе с группой студентов снова уехал за стройматериалами.

К новому учебному году

Летом наш ректор Павел Васильевич Тихомиров переехал в Одессу. Меня назначили ректором института с оставлением в должности политкомиссара.

Предстояло решить труднейшую задачу – провести набор и подготовить нормальные условия для занятий студентов и работы профессоров. Подготовительные курсы были лишь частично базой для набора. Основную массу студентов надо было набирать из средних учебных заведений. Организованы были бригады по набору, которые разлетелись по школам Нежина, Прилук, Бобровицы и других окрестных населенных пунктов. Печатались объявления о приеме в местной газете и в газетах соседних уездов и районов. Вывешены были около института и по всему городу плакаты о приеме. Тогда не было никаких центральных планов приема, принимали столько, сколько могли вместить. Мы, конечно, предполагали набрать студентов из расчета на полностью восстановленное здание. Приемных экзаменов тогда тоже не было. Это несколько облегчало поступление, но зато затрудняло определение подготовленности абитуриентов для работы в Высшей школе. Трудно было с документацией: у многих после гражданской воины не сохранилось никаких документов, да и достать их было нельзя, так как многие школы были разрушены, а архивы их сожжены. Часто приходилось верить на слово. Иногда делали отступление от общих правил в части образования: принимали не всегда полностью закончивших среднюю школу, иногда брали тех, которым оставался до конца учебы целый год. Из них организовывали отдельные группы с дополнительными занятиям. В течение определенного времени их подгоняли к общему уровню студентов. Кое-кто из них оказывался потом прекрасным студентом и незаурядным педагогом, я не хотел бы, чтобы меня посчитали сторонником снижения требований при приеме, я за серьезные требования, против каких бы то ни было поблажек. Но все это для обычного времени.

Тогда время было необычное: разруха после ужасной империалистической войны и войны гражданской. Ран этими двумя войнами было нанесено много. Их надо было спешно залечивать. В высших школах еще много было старого, отжившего, в том числе и старых научных работников, со старыми привычками, взглядами, а также воспитанных в старом духе студентов. Нужно было ломать старые устои, ломать смело, решительно. Организация коллектива на физический труд уже была такой лом-

кой. Теперь это звучит неубедительно, но в то время это было понятно всем. И все же такая организация была только первым шагом. Решать вопрос должны были новые кадры. И, конечно, не только мы с Гришей Ильницким и его шестью комсомольцами, а весь профессорско-преподавательский персонал и значительные кадры пролетарского студенчества.

Вопрос о пролетаризации института в то время стал, таким образом, во всю ширь. Вот почему в то время основными при приеме студентов были их мандатные данные, а не какие-либо другие. Так надо было.

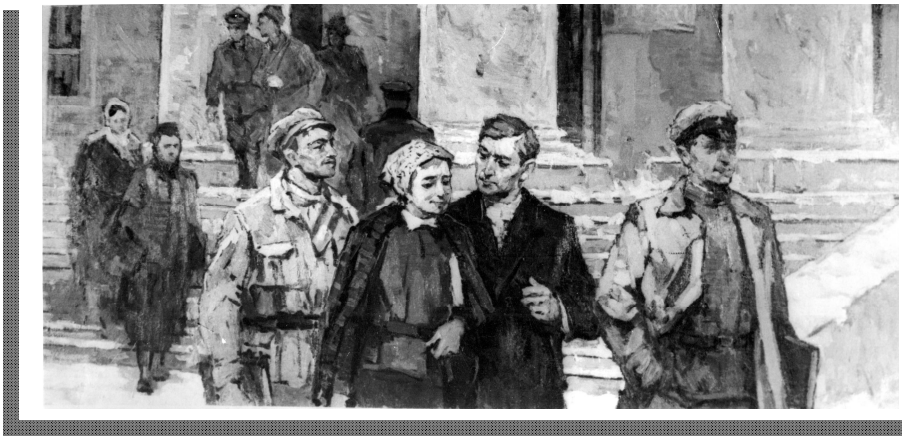

Студенты 20-х гг. ***Худ. П. Орел***

Это оправдала потом жизнь. Новые пролетарские кадры студенчества были теми, кто под руководством нашей партии клал первые кирпичи в строительство советской высшей школы, в том числе и педагогической. Они являлись замечательными организаторами и энтузиастами. Многих из них я встречал потом в роли крупных политических, военных деятелей или крупных работников советских учреждении. Многие из них сделались учеными или большими мастерами педагогического дела. Но не только организаторские способности и энтузиазм привел их к тому. Не меньшую роль в этом сыграли их упорство в труде и большая жажда знаний. Некоторые из теперешней молодежи представляют проводившуюся тогда пролетаризацию вузов, как изгнание из вуза старых студентов и научных работников и замену их новыми. Неправильное представление. И среди старых научных работников, и среди старых студентов было немало таких, которые не лишены были чувства нового, но которые не знали толком, как решать многие назревшие в связи с новой обстановкой вопросы. Вот здесь-то и нужно было крепкое партийное руководство и повседневная совместная работа с вливавшимися отрядами пролетарского студенчества. Даже далекие по своей идеологии студенты старых времен начинали меняться, очутившись в новой освежающей атмосфере.

Подуло свежим ветром и в наших институтских аудиториях, в библиотеке, читальных залах, во всей институтской усадьбе.

Я забежал немного вперед, говоря о результатах уже проведенной нами работы по приему новых студентов. Но это не имеет никакого значения, ибо без слов каждому понятно, что дети рабочих и беднейших крестьян, лишенные раньше возможности учиться в высшем учебном заведении, сейчас, когда представилась к тому полная возможность, естественно пошли туда из Нежина, Носовки, Бобровицы, Кобыжчи, Прилук, Конотопа, Бахмача и многих других мест Черниговщины и Полтавщины. Многие из них прошли уже огонь гражданской войны, были членами партии или комсомольцами. Но все они, партийные и беспартийные, комсомольцы и несоюзная молодежь, горели одним желанием – учиться, учиться и учиться. И наши старые профессора, и новые научные работники почувствовали это с первых дней появления нового студенчества. Теперь уже не приходилось ограничиваться одним чтением лекций, требовались постоянные консультации, а несколько позже и специальные дополнительные занятия по более углубленной проработке отдельных вопросов. Некоторые вопросы ставили кое-кого из старых профессоров в тупик. Им приходилось многому учиться самим. Впоследствии для них был создан марксистский кружок, и надо было видеть, с каким исключительным вниманием занимались в нем такие старейшие профессора, как Владимир Иванович Резанов, Иван Иванович Семенов, Алексей Иванович Покровский и другие.

В результате успешно проведенного набора количество студентов возросло у нас до трехсот с лишним, а вместе с ранее существовавшими отдельно, а теперь присоединенными к институту подготовительными курсами до пятисот с лишним.

В результате успешно проведенного набора мы имели в институте парторганизацию в составе четырнадцати членов и кандидатов партии и комсомольскую организацию в составе более тридцати человек. Но работа по набору ни в коей мере не ослабила нашей стройки. Наоборот, успешно проводимый набор заставил и Уком партии, и Уисполком, и нас самих принимать чрезвычайные меры по обязательному созданию материальной базы хотя бы к пятилетней годовщине Великой Октябрьской социалистической революции. Несмотря на летние полевые работы, нам увеличили количество подвод до ста пятидесяти, увеличили нам и количество квалифицированных рабочих с производства. Одним словом, принимались все меры к тому, чтобы и в строительных материалах, и в рабочей силе мы не испытывали никакого недостатка, чтобы никаких тормозов в восстановлении столь необходимого нам здания института не было. Секретарь Укома партии Григорий Никитич Шелест и председатель Уисполкома Иван Михайлович Чаговец бывали на стройке ежедневно. Мы с Федором Емельяновичем дежурили там “денно и нощно”, отрываясь лишь на короткое время для других дел по институту. С повестки дня бюро Укома партии вопросы стройки института не сходили никогда. На очередной уездной партийной конференции меня избрали в бюро, и я стал постоянным там докладчиком о стройке института.

Надо отдать должное и научным работникам возрождавшегося вуза. Старики приводили в порядок прекраснейшую институтскую библиотеку, организовывали весьма, правда, примитивные учебные кабинеты и лаборатории, более молодые участвовали вместе со студентами в работах на стро-

ительстве. Вряд ли кто из работавших в тот период в институте может забыть те поистине замечательные дни. И чем дальше уходили все в работу, тем большее получали от нее моральное удовлетворение.

Мы знали, что не в человеческих силах разрешить задачу полностью к началу учебного года, но мы были уверены, что этот год начнется в значительно более нормальных условиях, чем прошлый. Мы знали также, что и полное разрешение задачи не за горами.

Хотя институтский парк наполовину был вырублен, хотя он имел много больших прогалин с оставшимися от деревьев пеньками, он имел и уютные аллеи из старых дубов и лип, запущенные озера и полусгнившие около них лавочки <...>

Вот так мы подошли к новому ответственному учебному году.

Начало нового учебного года

У старого институтского швейцара Григория Шамина сегодня особенно торжественное настроение. Он тщательно расчесал свои волосы, привел в порядок длинную седую бороду и даже одел до сих пор сохранившийся сюртук с медными пуговицами. По-иному выглядели сегодня студенты и научные работники. И все это потому, что сегодня впервые после нескольких лет молчания зазвенел призывающий на лекции институтский звонок, впервые студенты занимались уже не на квартирах профессоров, а в настоящих аудиториях, причем занимались в одну смену. Все это еще и потому, что вместо шести с лишним десятков студентов стало их вместе с курсантами более полтысячи. Чувствовалось, что институт начинает жить. Все поздравляли друг друга как в какой-то большой праздник. Особенно радостным выглядел в тот день Владимир Александрович Заболотский. Чувствовалось, что он искренне любит воспитавший его институт. Лекции читались с большим подъемом. Владимир Иванович Резанов, всегда пользовавшийся вниманием студенческой молодежи, сегодня так увлекся, что не замечал звонков. Он так захватил своих слушателей, что когда изложение материала было закончено, раздались бурные аплодисменты. Аплодировали сегодня и другим профессорам <...>

Теория и практика

Самое главное из всех институтских дел была учеба.

Все это прекрасно понимали. И с тем большим рвением работали они над тем, что обеспечивало нормальное ее проведение. Учеба в педвузе должна быть воспитывающей. Эта сторона дела имеет особое значение. Вряд ли поэтому можно исключать из общего плана учебно-воспитательной работы те организационно-хозяйственные мероприятия, о которых мы до сих пор говорили. Но все же лекции, семинарские занятия, практика в общей системе мероприятий должны быть выделены. Лекции старых профессоров в те годы по отдельным дисциплинам мало чем отличались от их дореволюционных лекций. Иногда даже читались они по старым по-

желтевшим тетрадям. Лекции молодежи читались уже по-иному. Наш марксистский кружок имел исключительное значение. На первых порах, правда, участвующие в нем профессора и преподаватели воспринимали марксистскую теорию лишь внешне, нутром ее не чувствовали. Стараясь переделать свои лекции по-новому, они вставляли в них отдельные цитаты из Маркса и Энгельса. Иногда удачно, а иногда, нечего греха таить, и не совсем удачно. Надо сказать, что и у молодых преподавателей тоже в этом отношении было не так уже мало ошибок. После ряда бесед по основным положениям марксистской теории мы решили читать и разбирать на нашем кружке отдельные лекции. Эта работа несколько смущала на первых порах наших стариков, но потом она так их увлекла, что даже Алексей Иванович Покровский, старейший из профессоров, от которого мы могли ждать многого, стал не только выступать на кружке, но и прочел несколько интересных докладов. А вообще педвузовские научные работники – работники особого типа. Часто на вид как будто он сух, черств, немножко нафталином от него пахнет, но потрусите его хорошенько, отскребите эту внешность, доберитесь до его "души", прислушайтесь к биению его сердца и вы почувствуете в нем настоящего педагога со многими положительными чертами, а главное-то стремлением двигаться вперед, не застывать на одном месте.

Студенты института вместе с директором А. А. Карпеко и преподавателями В. И. Резановым, И. И. Семеновым и другими. 1922 г.

Я привел в пример лишь одного Алексея Ивановича, но таких было немало: и Владимир Иванович, и Василий Васильевич, и Александр Сергеевич, и даже сам Иван Иванович Семенов. Удивительный человек этот Иван Иванович. Он был заместителем директора института еще в те дореволюционные годы, когда я был студентом, был заместителем ректора при моем предшественнике, остался заместителем и при мне. Длинный жизненный путь. Казалось бы трудновато перестраиваться. Но это был умный человек. Самое главное: он не лишен был чувства нового, несмотря на то, что большую часть своей жизни проводил в институтской усадьбе среди книг. У меня впоследствии было много заместителей в разных институтах, но я никогда не жалел, что в те годы моим заместителем был Иван Иванович. Он умел неплохо организовать учебный процесс. Вряд ли у него кто-либо из преподавателей мог манкировать занятиями. Контроль осуществлялся самый жесткий. Он посещал преподавательские лекции, рекомендовал преподавателям делать то же в порядке обмена опытом, всячески боролся за повышение их качества. Серьезные требования предъявлял он и к студентам. Эти требования подавляющее большинство студенческой молодежи выполняло аккуратно: исправно посещало учебные занятия, слажено вело самостоятельную работу, успешно проводило общественные мероприятия. В результате повысился политический и общекультурный уровень развития студентов. В борьбе за аккуратное выполнение наших требований мы не применяли мер административного воздействия, считали, что добиваться этого прежде всего нужно повышением качества организуемых нами занятий. В положительных результатах такого подхода мы убедились во всей последующей нашей работе. На хорошие лекции и семинары студенты, как правило, валом валили без всякой подгонки, в хорошо организованной самостоятельной работе проявляли большую творческую инициативу. Были ли у нас подлениващиеся. Были, но их были единицы. На таких мы воздействовали через общественные организации. И помогало, очень помогало. “Крепкий”, как говорил Гриша Ильницкий, разбор в группе действовал сильнее, чем выговор в приказе. Вот почему вопрос о низком проценте посещаемости студентами занятий в нашем институте тогда не стоял. Сплошь да рядом этот процент определялся цифрой сто, что было результатом наблюдавшегося тогда особого подъема в институте, обусловившего исключительную тщательность подготовки преподавателями своих лекций, достижение ими такого их качества, которое могло удовлетворить каждого серьезно работающего студента.

Тщательно готовились к занятиям все преподаватели, даже те, которые пробовали в первое время читать по старым пожелтевшим тетрадочкам, готовились так всегда и особенно с того времени, когда начал активно действовать марксистский кружок, когда каждый стал стремиться подать материал в марксистском освещении, когда сами студенты стали требовать иной подачи материала, когда они всех преподавателей начали забрасывать самыми разнообразными вопросами. Вопросы эти задавались не с целью “срезать” читающего лекцию, а с тем, чтобы получить возможно больше знаний. Вот и приходилось готовиться ко всему этому, много готовиться. Процесс этой подготовки тоже был одним из моментов

переделки людей. Уже через год у многих преподавателей стали меняться их политические взгляды и научная методология.

А вообще, насколько мне известно, как раз в педагогических вузах процесс переделки преподающих шел гораздо быстрее, чем в вузах медицинских, индустриальных, сельскохозяйственных, художественных. И все это, повторяю, обусловливается характером самой нашей специальности.

Методическое прожектерство

Второй семестр учебного года был богат новостями. Из Наркомпроса получили целую пачку писем об "активном" участии студентов в учебном процессе, о большей их самостоятельности в усвоении знаний, о сведении роли профессора до положения консультанта. Со всей яростью авторы инструкций обрушивались на лекцию, как на устаревшую, давно отжившую, стесняющую творческую инициативу, а потому вредную форму передачи знаний. Сторонников лекции называли консерваторами; людьми, тормозящими развитие высшей школы, чуть ли не вредителями. Одним словом, лекции объявляли жестокую войну. Вместо лекции предлагали лабораторный метод, то есть совершенно самостоятельные занятия студентов без какого-либо активного участия профессора. Последний, повторяю, должен был при сем присутствовать и лишь давать разъяснения по тем вопросам, с которыми студенты к нему обратятся. Свалившиеся, как снег на голову, все эти инструкции внесли в наш коллектив целый переполох. Сначала их читал лишь самый узкий круг людей: я, Иван Иванович Семенов, Владимир Иванович Резанов, Петр Александрович Бельский, Алексей Иванович Покровский, Александр Сергеевич Грузинский, Григорий Иванович Федченко. Читали, широко раскрывали глаза и "переваривали". Затем они стали достоянием всех.

Не только преподаватели, но и студенты стали обсуждать полученные новости. Странное какое-то положение создалось в коллективе. Большинство работников отнеслось ко всем этим новшествам недоверчиво, но некоторая часть преподавателей, в том числе немало вновь пришедших в вуз и часть таких горячих голов, как Александр Сергеевич Грузинский, из стариков, старалась показать себя сторонниками нового метода. Мне думается, они выступали поборниками его совсем не потому, что они сознательно его восприняли и также сознательно признали его ценность, а просто для того, чтобы показать себя людьми новыми, передовыми, не получить упрека в отсталости. Точно так же, как иногда наши модники при появлении какого-либо модного платья, совсем несуразного, напяливают его на себя лишь для того, чтобы не отстать от моды. Часто мучаются, но напяливают.

А со стороны кое-кто смеется, иногда радуется, что причинен вред. Были и такие. К сожалению, не всегда их можно было заметить: уж больно умело они маскировались.

Студенчество в своей массе отнеслось к этим новшествам весьма подозрительно. Некоторые из преподавателей модников, не ожидая дополнительных указаний, сразу же начали перестраиваться весьма неуклюже.

Николай Прокофьевич Данчевский забросил все свои конспекты, приносил вместо них в аудиторию, которую стал упорно называть лабораторией, кучу книг, раздавал их студентам предлагал им заниматься самим и только в том случае, когда им будет что-либо непонятно обращаться к нему.

Студенты недоумевали, не знали, за что и как взяться, почти совсем не обращались к нему с вопросами, потому что никаких вопросов не было. Данчевский первые дни сидел и ждал, а потом, когда увидел, что вопросов не было или было очень мало, стал читать газету иди книгу. Звенел звонок, он собирал у студентов книги и уносил их до следующего раза. То же самое он проделывал и в других учебных группах. Так проходили дни за днями. Студенты читали учебные пособия, Данчевский – газету.

Студенты жили своей жизнью, преподаватель – своей. Между преподавателем и заполнявшими учебное помещение студентами образовалась стена. Такая же разобщенность почувствовалась и в среде самих студентов. Учебная группа, как коллектив, перестала существовать. Но таких, как Данчевский, в институте было пока мало. Большинство профессоров и преподавателей по-прежнему читали лекции, проводили такие же, как и раньше, семинары, практические занятия, требовали от студентов выполнения контрольных домашних работ и так далее. Не нравилось это только небольшой, наиболее отсталой части студентов, которая при лабораторном методе почувствовала себя вольготно. На различных совещаниях и собраниях всегда чувствовалось два лагеря. Последнее время, подбодренные новыми, несколько более категорическими рекомендациями Наркомпроса по поводу лабораторного метода, поддерживавшие новшества преподаватели и студенты стали выступать особенно резко. Теперь они не стесняясь обзывали читавших и слушавших лекции “старорежимными крысами” и чуть ли не контрреволюционерами. Правда, этими выступлениями они не подрывали авторитета солидных ученых, так как большинство студентов и преподавателей знало им цену, но сумятицу в головы молодежи они вносили большую. Особенно резко против сторонников новшеств выступал профессор Бельский. Ему поэтому предъявляли больше обвинений. Его обвиняли не только в том, что он не хочет принимать новый метод, но и в том, что он везде и всюду агитирует против него, а значит, против успешного развития высшей советской школы. Обвиняли в том, что он тащит эту школу назад. Обвиняли, что он выступает чуть ли не против Советской власти.

Особо слабонервные пугались таких выступлений и, хотя не сочувствовали вводимым новшествам, прямо об этом не говорили, наоборот, пытались иногда выступать за новый метод. Но хотя они и выступали за новый метод, в жизнь его не проводили, по-прежнему читали лекции. Перестраиваться не считали для себя возможным до тех пор, пока эта перестройка не будет узаконена в общеинститутском масштабе. В общеинститутском же масштабе мы считали невозможным его проводить до тех пор, пока по этому поводу не будет соответствующего приказа свыше. Создалось странное положение: и запретить проведение занятий лабораторным методом не могли после всех Наркомпросовских писем, и внедрить его в общеинститутском масштабе не могли, та как об этом не было соот-

ветствующего приказа. Что-либо другое, чему сочувствовал бы весь коллектив, мы провели бы в жизнь и без приказа, но о лабораторном методе мы ждали приказа. Откровенно говоря, мы полагали, что проводится один из очередных Наркомпросовских экспериментов. Получится – введем, не получится – прекратим и отдельные попытки. На инициативу Данчевского иже с ним мы так и смотрели. Смотрели и ждали, как бы скорее это экспериментирование закончилось. Многие надеялись, что долго так продолжаться ее может. К сожалению, их надежды не оправдались.

Ко второму семестру мы получили уже не письмо, рекомендующее лабораторный метод, а самое настоящее распоряжение о его введении. В этом распоряжении между прочим отмечались вузы, которые проявляли большую инициативу в его проведении, как передовые, а вузы, мало сделавшие в этом отношении, как отсталые. Мы не попали ни в те, ни в другие. Не попали не потому, что о нас нечего было сказать, а просто потому, что о нас шло в этом отношении знали. Мы были очень рады этому. Не рады были только распоряжению, предлагавшему нам организовать всю учебу в институте лабораторным методом. По поводу того, как это делать, и началась у нас дискуссий. Сторонники лекции предлагали полностью лекцию из нашего обихода все же не изгонять. Они считали необходимым оставить лекции вводные, заключительные-обзорные и эпизодические по разделам. Даже такое скромное предложение вызвало бурю негодования у сторонников лабораторного метода. Они называли это "контрабандным протаскиванием" лекции в нашу советскую высшую школу и видели в этом смертельный грех. В стенной газете начали появляться по этому поводу оскорбительные карикатуры. Это вызвало недовольство большинства профессоров и преподавателей. Последние стали еще более недоверчиво смотреть на все эти, как они говорили, методические штучки, а вместе с тем и на наших руководителей народным образованием. Они полагали, что наша высшая школа идет по наклонной плоскости к развалу. Особенно тяжело они стали переживать, когда метод лабораторный оказался бригадно-лабораторным. Это значило, что за усвоение каждого раздела курса отвечал не каждый студент в отдельности, а бригада, в состав которой он входил, в целом. Строжайшим образом преследовался индивидуальный опрос студентов. На зачет являлась целая бригада в пять-шесть человек, вопросы задавались всей бригаде, отвечал на них желающий, бригады, значит, могли формироваться из одного-двух подготовленных и трех-четырех "незнаек". "Незнайка" мог прятаться за спины подготовленных и, не прочитавши ни одной строчки, не проронивши ни одного слова на зачете, мог получить "зачет". Само собою разумеется, что такая система опроса вела не к повышению качества учебы, а к ее снижению. Как отразилась эта система опроса на качестве учебы нашего института? Прошло после того много нет, и мы можем сейчас судить об этом с полной объективностью. Могу со всей ответственностью заявить, что наш коллектив выдержал это тяжелое дня него испытание более успешно, чем коллективы некоторых других известно вам педагогических учебных заведений. Это подтвердили и последующая самостоятельная работа в школах наших студентов тех лет, и авторитетные заявления ряда научных работников из других вузов, проверявших в те годы знания наших

студентов. Почему так получилось? Не потому, что наши студенты были слеплены из какого-то особенного теста. Нет, не потому. Причиной того была большая воспитательная работа, которую все время проводили основные кадры институтских преподавателей-энтузиастов, звавших молодежь к знанию. Пусть хоть один из студентов того времени, где бы он сейчас ни работал, скажет, что на них не влиял в этом отношении всеми уважаемый профессор Владимир Иванович Резанов или Петр Александрович Бельский. А Иван Иванович Семенов? Алексей Иванович Покровский? А многие и многие другие?

Я глубоко уверен, что отрицающего это хорошее влияние не найдется. И влияли они на молодежь потому, что они любили науку, преданы были науке и искренне хотели передать свои знания молодому поколению. Влияли они потому, что они честно работали в новых советских условиях, несмотря на то, что многие из них по возрасту принадлежали к старому поколению. Это уже были годы, когда большинство несоветских людей исчезло из нашего института. Осталось, правда, порядочно ворчунов, которые иногда своей воркотней несколько тормозили дело, но этих людей все же несоветскими назвать было нельзя. Да и не о них сейчас я говорю. Я говорю сейчас об основном ядре работников-энтузиастов, а среди них не было даже и ворчунов. Эти энтузиасты – научные работники звали студентов к знанию, и студенты шли на этот зов. Они усердно использовали все предоставляемые им возможности для своего политического развития, для хорошего усвоения специальных знаний и для обучения педагогическому мастерству. И при лабораторном методе подавляющему большинству студентов стыдно было идти на экзамен к Владимиру Ивановичу или к Петру Александровичу, хорошо не усвоивши пройденный материал. Кое-кто ходил, но это те, которые особенно ратовали за лабораторный метод и которые меньше всего думали о приобретении необходимых знаний. Такие были, от них тогда еще не избавился наш институт, не перевоспитал их, не переварил в своем котле. К счастью, их было очень мало. Впоследствии мы их взяли под “обстрел”. Часть из них ушла от нас, а часть перестроилась и ничем уже не выделялась из общей массы. Но это произошло не сразу. Прошло длительное время, проделана была большая работа. А пока институтский коллектив бурлил, подогреваемый этой небольшой группой студентов да несколькими присоединившимися к ним преподавателями.

Владимир Иванович Розанов прочел как-то на своих занятиях несколько прекрасных лекций о Пушкине. Ко мне поступило коллективное заявление о его “смертном” грехе. Почему он дал Пушкина лекциями, а не в порядке лабораторной проработки? Такое же заявление поступило на Алексея Ивановича Покровского, экзаменовавшего каждого студента в отдельности, а не целую бригаду сразу. Отношения в коллективе между отдельными работниками и студентами обострялось. Федор Емельянович, зайдя как-то вечером ко мне, заявил: “Я наблюдаю в институте великую “кипень”. Эта “кипень” стала еще большей, когда к нам приехал директор Мринских педкурсов и рассказал о таком же положении у них на курсах и в Черниговском институте, где он недавно побывал в связи со своей поездкой по делам в Черниговский Губоно.

Частенько заходил ко мне заведующий УОНО Матвей Кононович Солодуха и делился своим впечатлением о проведении лабораторного метода в школах. Он никак не мог разобраться, что происходит, и прибегая поэтому к нашей помощи, засыпал нас сотнями вопросов. На многие вопросы мы давали ему совершенно определенные ответы, но некоторые из них оставались безответны, потому что для нас самих многое оставалось неясным. И несмотря на вою эту неразбериху, несмотря на нажим сверху и со стороны наших институтских сторонников лабораторного метода, большинство наших профессоров и преподавателей читало лекции, большинства студентов усердно записывали эти лекции, изучало их, прочитывало большое количество рекомендованной им дополнительной литературы, внимательно выполняло практические занятия, усердно готовилось к экзаменам. Я сам, сознаюсь теперь, "грешил лекциями". Это было тогда большим преступлением, тем более для руководителя института. Кто-то из наших "приятелей" написал в Наркомпрос пасквиль на наш институт и в нем особо подчеркнул, что даже сам ректор читает лекции. Правда, на этот пасквиль там никто не реагировал. Потом мне пришлось видеть это письмо-донос, но я до сих пор не знаю, кто был его автором, преподаватель или студент. Я как-то сказал о том, что на нас жалуются, Грише Ильницкому во время одной из его бесед со мной. Он пришел поговорить по поводу предстоящего комсомольского собрания и был в прекрасном настроении. Между прочим, он меньше других обращал внимание на происходившую в институте "кипень". Он не придавал ей большого значения. Когда я сказал ему о письме-доносе, он сжал по своей привычке кулак правой руки и, сделав им энергичный жест в воздухе, заявил: "Вот прочесть бы мне, я сразу по почерку обнаружил бы. А в общем буза. Перетрем". На комсомольском собрании я делал доклад о подготовке к экзаменам и задачах, в связи с этим, комсомольской организации. "Вы за науку или как?" – говорил Гриша в своем выступлении. – Так вот если за науку, то берите всех лентяев на буксир и не допускайте, чтобы через бригады, если кто экзаменуется в бригадах, проскользнул хоть один незнайка. Вот так-то". Он сделал свой привычный жест правым кулаком. Комсомольцы были настроены прекрасно. Помимо их серьезного отношения к учебе, у них чувствовалась какая-то особая дружба между собой, между членами небольшой тогда комсомольской организации, и особая любовь к своему секретарю Грише. Они прекрасно относились и ко всем нам, руководителям института. "С такой армией не пропадешь", – говорил мне после собрания Гриша. Армия была невелика, всего девятнадцать человек, но и чувствовал, что с такой армией действительно не пропадешь. Вопрос о подготовке к экзаменам до комсомольского собрания обсудили мы на партийной организации. Здесь намечены были задачи для всех, в том числе и для комсомола, и для Исполбюро, значительно подтянувшего последнее время свою работу.

В процессе подготовки к экзаменам мы испытали еще одну неприятность. Профессор Покровский, проводивший экзамены досрочно, в связи с необходимостью выехать на лечение, поставил по старой своей привычке двум "лабораторщикам" цифровые оценки, да еще "тройки". Поднялась целая волна негодования. Ко мне прибежали с жалобой. Лабора-

торная система, видите ли, не предусматривает цифровых оценок. Она требует лишь отметки о сдаче экзамена без дифференцированной оценки. Так почему же профессор Покровский так грубо нарушает это требование? И опять его стали обвинять во всех смертных грехах. Полетело опять письмо в центр. На этот раз Наркомпрос решил заняться нашим институтом. Он поручил Черниговскому Губоно послать из своего аппарата ответственного человека в Нежинский институт для проверки его работы. Этот "ответственный" оказался впоследствии очень безответственным, потому что в процессе проверки и после нее он делал такие, как он сам говорил, "авторитетные" заявления, которые не подтверждались никакими фактами. Он имел обыкновение чуть ли не после каждой фразы говорить: "Я авторитетно заявляю". Вот так он дня три авторитетно заявлял, а потом состряпал документ, в котором чуть ли не все мы, работники института, представлены были сплошными нарушителями директив Наркомпроса. Там вспоминались и наши лекции, в том числе и мои, и индивидуальные экзамены, и цифровые дифференцированные оценки. А в общем мы представлены были какими-то душителями всего свежего, нового в вузе, сторонниками всего старого, затхлого. Я не знаю, насколько верил он сам в то, что писал. Думаю, что не верил. Писал он так потому, что так же, как и некоторые из наших работников, принадлежал к категории "модников" в области методов обучения. Этот ответственный "авторитетный" человек не принадлежал, правда, к числу бюрократов, как он сам об этом нам заявил, а потому окончательно отредактированный им документ решил зачитать и обсудить на "узком" совещании актива. Активнейшее участие в его обсуждении принял Григорий Иванович Федченко, Владимир Иванович Резанов, Иван Иванович Семенов и Гриша Ильницкий. Конечно, у них было много замечаний и поправок, но всем этим поправкам и замечаниям у нашего обследователя были, как он заявлял, существенные возражения. Так ничем определенным беседа наша и не окончилась. Составленный им документ был увезен в Чернигов, а оттуда, очевидно, отправлен в Харьков. Мне пришлось написать по поводу этого документа свою докладную записку и направить ее в Харьков вслед за документом обследователя. Как реагировал Наркомпрос на эти две докладные записки, до сих пор неизвестно. Мы не получили по поводу них из Наркомпроса никакого письма. После отъезда обследователя в институте наступило некоторое затишье. "Лабораторщики", очевидно, были удовлетворены, что их письма возымели все же некоторое действие, а остальные все, поскольку острые наскоки на них прекратились, не имели основания нервничать. А здесь еще и экзамены отвлекли всех от дискуссий. За экзаменами начались каникулы, разъезд по домам и прекращение всякой учебной работы.

После лета острота вопроса несколько уменьшилась, отчасти потому, что время для неё уже прошло, отчасти потому, что кое-кто выбыл из института, отчасти потому, что прошедшие экзамены кое в чем убедили всех, в том числе и некоторых наших "лабораторщиков". Лабораторный метод существовал в институтах и следующий год, и несколько лет после, но в Нежинском институте он не давал себя так остро чувствовать. Уже почти никто не возражал против лекций, которые читались большинством

преподавателей, не возражали против индивидуальных экзаменов и даже дифференцированных оценок. Да, трудные дни переживали вузы в это время в связи с различным методическим прожектерством. Чего только они ни переиспытали: лабораторный метод, и метод проектов, и, так называемый, Дальтон-план. Названий много, а существо одно и то же: умаление роли руководителя, активизация в учебном процессе студента, пробуждение якобы в нем творческой инициативы и исследовательской мысли, а в результате снижение качества учебы, снижение квалификации будущего учителя. А если вспомнить, что то же самое творилось тогда и в массовой школе, всем станет понятной та искренняя грусть, которая охватила в те времена большинство настоящих педагогов, для которых дорога была судьба школы.

Впоследствии партия крепко поправила наших наркомпросовских руководителей, резко осудила всех этих методических прожектерщиков, а весь советский педагогический мир под ее руководством ликвидировал нанесенный за те годы школе вред. Сейчас, когда говоришь об этих прожектах, приходится краснеть и ругательски ругать себя за то, что тогда, может быть, не так, как следовало бы, не слишком решительно выступал против них, все присматривался и изучал. А, с другой стороны, испытываешь огромное удовлетворение от того, что здоровое в советской педагогике все же победило, несмотря на большую силу прожектерского шквала, налетевшего тогда на нее. Именно налетевшего на нее, не изнутри ее вырвавшегося. Все это извне навеяно от чужой школы, в значительной мере из-за океана. Оно было подхвачено в первые годы строительства советской школы потому, что тогда еще были люди, которые не верили в великую силу своей советской педагогики. Теперь таких людей нет. Они ушли в область предания. Советская педагогика победила навсегда.

Собрание коллектива института в честь 5-ой годовщины Октябрьской революции. Худ. Г. НЕбожа

Научно-исследовательская кафедра

Весной текущего учебного года произошло радостное для нашего института событие: Наркомпрос УССР утвердил при нем научно-исследовательскую кафедру истории культуры и языка. Руководителем этой кафедры был назначен профессор Владимир Иванович Резанов, а членами её профессора Георгий Андреевич Максимович, Алексей Иванович Покровский, Иван Иванович Семенов и Александр Сергеевич Грузинский. Я был утвержден научным сотрудником этой кафедры. Наличие научно-исследовательской кафедры при институте поднимало авторитет учебного заведения и создавало большие возможности для научной работы его преподавательского состава. Первым узнал об утверждении кафедры Владимир Иванович из полученного им от одного его харьковского знакомого частного письма. Он прибежал с этим письмом, в буквальном смысле слова прибежал, а не пришел ко мне, чтобы сообщить такую радостную весть. Надо было его видеть в этот момент, чтобы понять настроение, которое он переживал.

– Значит, нас признают и как научный центр, – говорил он, – видят наши возможности. Конечно, мы не Москва, не Ленинград, не Харьков и не Киев, но мы все же столетний вуз, который тоже имеет некоторые данные для исследовательской работы.

Владимир Иванович увлекся и долго развивал мне свои планы организации кафедральной работы, а радовался вместе с ним. Мы еще не представляли себе всей работы в деталях, но общие ее контуры нам были уже ясны. Как следующий день состоялось первое заседание кафедры. Это было чисто деловое заседание, никто тогда и не подумал бы назвать его торжественное, но на самом деле оно было торжественным, если принять во внимание то настроение, которое было у всех его участников. Конкретных планов работы мы еще не могли рассматривать на этом заседании, но об отдельных научных поручениях, отчасти определяющих место каждого из нас на кафедре, мы могли уже говорить. Конечно, основной работой кафедры были индивидуальные и коллективные научные исследования ее сотрудников, каждого по своей специальности, но одновременно с этим должна была проводиться и работа общая для всех по овладению марксистской теорией, этой наукой всех наук, позволяющей

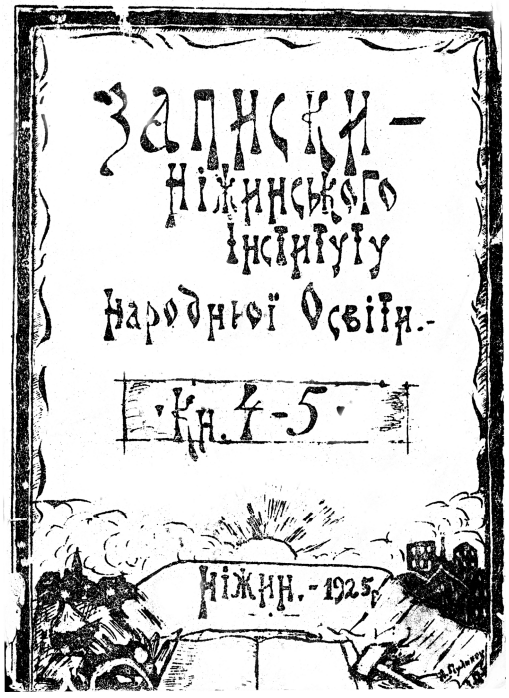

Первые научные сборники института в 20-х гг.

каждому научному работнику правильно разрешать методические вопросы, правильно определять свою позицию в каждом вопросе, решено было организовать при кафедре марксистский семинар высшего типа, участниками которого должны быть все состоящие на кафедре научные работники. Меня утвердили руководителем этого семинара. Так начались систематические занятия по глубокому усвоению научными работниками нашей кафедры марксистской теории, без чего, все почувствовали, нельзя было проводить никакой исследовательской работы.

Нашу библиотеку мы довольно быстро пополнили значительным количеством марксистской литературы. Этот отдел в библиотеке пополнялся впоследствии регулярно и в течение года превратился в довольно солидный отдел. Не у всех сотрудников кафедры была одна методика занятий. Большинство детально изучало произведения Маркса, Энгельса, Ленина и делало по ним на семинаре доклады, некоторые брали отдельные вопросы по своей специальности, разрабатывали их, привлекая труды Маркса, Энгельса, Ленина, и в результате этой разработки представляли на семинар написанные научные статьи. Такие статьи представляли профессора Алексей Иванович Покровский и Георгий Андреевич Максимович. Через год, между прочим, профессор Покровский был привлечен к работе в утвержденной тогда в Киеве кафедре марксизма-ленинизма. В связи с началом работы нашего марксистского семинара стал вопрос о целесообразности существования старого марксистского кружка, в составе которого осталось несколько человек, не принадлежащих к кафедре. Решено было кружок ликвидировать, а оставшихся там людей принять в семинар высшего типа. Позднее туда были приняты и многие другие научные работники.

Таким образом, созданный при кафедре семинар вскоре после своей организации стал уже центром марксистского образования для профессорско-преподавательского персонала института. Не для всего, правда, потому что и сейчас еще были люди, которые под разными предлогами, то ли под предлогом старости, то ли под предлогом занятости, держались в стороне от этих занятий. Некоторые из них позволяли себе даже посмеиваться иронически над теми, кто сел сейчас за изучение марксизма, особенно над стариками. К счастью нашему, таких было мало. Но мы забежали несколько вперед. Возвратимся к текущим делам кафедры. На первом ее заседании, кроме решения о создании марксистского семинара высшего типа, был поставлен вопрос о возможности создания при кафедре семинаров высшего типа и по отдельным специальным дисциплинам: языку, литературе, истории и др. с привлечением в эти семинары и не членов кафедры. Ряд таких семинаров потом был организован. На том же заседании было предложено всем сотрудникам кафедры разработать и приставить на рассмотрение, кафедры индивидуальные планы научно-исследовательской работы. Одним словом, первое наше заседание было исключительно продуктивным. Это объяснялось тем исключительным вниманием, с которым все мы отнеслись ко вновь организованной кафедре. Исключительным вниманием потому, что все мы хорошо понимали большое значение для института исследовательской кафедры. Этим же объясняется и то, что все решения кафедры были выполнены в срок.

Организация при кафедре семинаров высшего типа не была подсказана нам никем. Она зародилась как-то сама по себе. Пожалуй, сама жизнь выдвинула их. Сначала мы и сами не знали, что из этого получится, не совсем еще верили в полный их успех. Через квартал мы могли уже заявлять о них как о положительном опыте работы. Так охарактеризовали мы уже часть своей работы в очередном отчете Наркомпросу УССР. Значительно позже Наркомпрос УССР узаконил такую форму работы при кафедрах, рекомендовал ее всем и стал частенько вспоминать ее в своих циркулярных письмах, приказах и постановлениях.

Эти семинары мы рассматривали как подготовительную ступень к настоящей научно-исследовательской работе, ступень очень полезную. Дальнейшая работа убедила нас в правильности тогдашней нашей точки зрения. И сейчас, когда прошло уже много лет, да со всей категоричностью можем заявить о положительной роли, которую сыграли эти семинары в то время. Сейчас мы имеем широко развитую сеть аспирантуры, а тогда ведь этого не было. Я не скажу, что наши семинары были тем, чем сейчас является аспирантура, но что они, выполняя задание повышения квалификации работника, в то же время давали некоторую подготовку к научно-последовательной работе тем, кто ею хотел заниматься, можно утверждать смело. В этом отношении они, пожалуй, были прообразом будущей аспирантуры. И, конечно, участие в них много давало и будущему сотруднику научно-исследовательской кафедры, и любому преподавателю, не принадлежащему к ее составу. Сейчас таких семинаров нигде не существует, но я не вижу ничего страшного, если бы они возродились особенно в тех институтах, где нет аспирантуры. Организованные по разработанному и утвержденному Министерством уставу, они объединяли бы в этих институтах тех его работников, которые начинают заниматься наукой и для которых эта семинарская подготовка к серьезной научной работе была бы весьма ценна. Наконец, семинары, несомненно, будили бы творческую научную мысль.

Второе, третье и последующие заседания научно-исследовательской кафедры были не менее продуктивны, чем первое. Были детально разработаны и утверждены планы какого из сотрудников кафедры и даже прочтены уже некоторые научные доклады, в том числе Владимира Ивановича Резанова по истории украинской драмы, Александра Сергеевича Грузинского по местному фольклору и другие. Такие доклады вызывали большие, оживленные прения и, несомненно, стимулировали творческую работу каждого из нас. Но эти прения проводились в узком кругу своих работников. Скоро нам потребовался более широкий круг людей для обсуждения не только наших докладов на отдельные темы, но и целых проблем, которые выдвигались в процессе нашей работы. Тогда стал вопрос об организации открытых заседаний кафедры. Такие открытые заседания, сначала лишь для научных работников института, затем для студентов, наконец, и для посторонних стали нами практиковаться. Мы не злоупотребляли ими, но время от времени их устраивали. Устраивали тогда, когда чувствовали потребность вынести на суд общественности результаты своей научно-исследовательской работы. Каждому научному работнику очень понятна такая потребность, а поэтому вряд ли здесь тре-

буются какие-либо комментарии. Очень часто на таких открытых заседаниях кафедры нам подсказывались весьма ценные мысли, вносились чрезвычайно дельные замечания по поводу сделанного нами, иногда ставились нам даже новые темы. Особенно много ценного давали в своих выступлениях учителя и другие работники культурного фронта. Это понятно, потому что им более близки были те вопросы, над которыми работали мы, работники педагогического вуза. Это не значит, что в обсуждении наших вопросов не могли принимать участия с пользой для дела и работники других профессий. В настоящее время много говорят о содружестве науки с производством.

Замечательная идея. Мы с каждым днем все больше и больше убеждаемся в тех исключительно положительных результатах, которые дает это содружество. Иногда только это содружество понимают у нас слишком узко: научные работники в области агрономии могут осуществлять такое содружество лишь с работниками сельского хозяйства, научные работники в области техники – лишь с работниками наших промышленных предприятий, научные работники в области гуманитарных наук, в частности, работники педагогических вузов, – лишь с учителями и другими работниками культурного фронта и т. д. Такое понимание приводит нас к совершенно ненужному и даже неполезному ограничению в развороте научной работы в различных областях нашего народного хозяйства. Нам думается, что работникам в области гуманитарных наук найдется немало дела и в промышленности, и в сельском хозяйстве, и на транспорте, не только среди учителей. Можно привести много конкретных примеров работы профессоров и преподавателей педвузов на фабриках, заводах и в колхозах, выражавшейся в лекциях, докладах, консультациях и пр. По вопросам общеполитическим и общеобразовательным, положительные результаты которой сказались в конечном счете на улучшении производственной работы, что много раз засвидетельствовано руководителями заводов и колхозов в их выступлениях, а также в периодической печати. О научном содружестве работников педвузов с учителями не приходится говорить. Оно понятно само собой. Одной из форм содружества людей науки с производством является совместное обсуждение различных вопросов. Наши открытые заседания кафедры уже были зародышем такого содружества, подсказанным жизнью и в интересах научных работников, и в интересах производственников. Мне думается, что и сейчас, когда содружество людей науки и людей производства приняло широкий размах, надо использовать все его формы, в том числе и открытые заседания научно-исследовательских организаций, эту старую, но вполне оправдавшую себя форму. Тематика наших исследований не была сплошь абстрактной, не связанной с задачами нашего народного хозяйства в целом или конкретными задачами нашего района. Были еще темы либо слишком абстрактные, либо очень далекие от современности, как изучение профессором Грузинским заставок Пересопнинского евангелия, но наряду с ними уже много было тем по советской литературе, из истории гражданской войны, по экономике края и другим вопросам изучения края. Наличие краеведческих тем в нашей научно-исследовательской работе отчасти объяснялось тем, что краеведческая работа была для нас не новостью, мы занимались уже

давненько. Существовал, как уже говорилось, даже студенческий краеведческий кружок. С организацией кафедры работа его оживилась. Да и работа других научных студенческих кружков оживилась с этого момента.

Наличие кафедры, открытые её заседания, семинары высшего типа – всё это не могло не сказываться положительно на работе научных студенческих кружков. Наблюдая работу кафедры и семинаров, слушая научные доклады, как результаты этой работы, участники кружков начинали чувствовать всё больший и больший вкус к научно-исследовательской работе, последнее же пробуждало у них большое внимание к ней, в результате чего кружки стали давать лучшую продукцию. Вопрос о влиянии на научные студенческие кружки любой научно-исследовательской кафедры или учебной кафедры, ведущей научно-исследовательскую работу, был важным вопросом раньше, остается таким же и теперь. Сейчас даже больше, чем о влиянии, надо говорить о руководстве. Это, между прочим, предусмотрено теперь и в положении о научных студенческих обществах. К сожалению, требуемое руководство осуществляют далеко не все кафедры. Очень часто они ограничиваются лишь выделением для научного студенческого общества в целом или для его филиала научного руководителя, поинтересоваться же тематикой научных студенческих работ или результатами их исследований не удосуживаются. А как было бы важно, если бы каждая кафедра осуществляла постоянное научное руководство работой соответствующего научного студенческого кружка. Особую радость испытала наша кафедра, а вместе с ней и весь наш институт, когда не только в местной газете, но и в губернской Черниговской, стали появляться заметки об отдельных наших открытых заседаниях, о тематике, разрабатываемой нами, о наших семинарах и вообще о кафедре. Кафедра становилась важной организацией не только для института, но и для советской общественности.

Однажды зашел ко мне в институт редактор местной газеты и высказал пожелание организовать печатание в газете подвалом или особым приложением краткого содержания отдельных научных докладов нашей кафедры. Мы обсудили вместе с Владимиром Ивановичем этот вопрос и решили дать на это согласие. После этого время от времени стали появляться в печати наши статьи. Даже такое сверхкраткое опубликование наших работ очень подбодрило всех членов кафедры. Ведь публикация готовой продукции для каждого научного работника всегда являлась и сейчас является стимулом в его работе. Желание поделиться результатами своего исследования вполне законно. Вот почему мы вскоре поставили на кафедре вопрос о более широком распространении нашей научной продукции, причем в полном виде, а не в виде кратких резюме. Так вопрос может быть разрешен лишь в том случае, если у нас будет либо свой журнал, либо свои “Труды”, “Записки...”, либо право на издание отдельных работ книжками. Ничего такого мы пока не имели, а поэтому издание наших работ в полном их виде оставалось лишь мечтой. Но мы не привыкли только мечтать и не добиваться претворения мечты в действительность.

По окончании учебного года я должен был ехать по делам института в Харьков, в Наркомпрос. Мы решили, что во время моего там пребывания я должен буду поставить вопрос и об издании наших “трудов”. Чтобы было

основание для положительного решения этого вопроса, необходимо было повезти с собой наши работы, показать, что продукция имеется, качество этой продукции показать. Тогда мы начали на кафедре самым тщательным образом отбирать годную для показа продукцию. Эта работа была не так проста. Каждый хотел, чтобы в числе других его работа была представлена. Бедный Владимир Иванович много перенес неприятностей и упреков в необъективности подхода, в затирании, в какой-то особой своей точке зрения и т. п. Наконец, материал был скомплектован. Надо было лишь напечатать и соответствующим образом оформить. Возник вопрос тогда о печатании в количестве 12–15 экземпляров, о переплете их и о надписях на этих переплетах "Труды Нежинской научно-исследовательской кафедры истории культуры и языка, том такой-то". Решили, таким образом, показать, что у нас фактически издание "Трудов" существует, надо только печатать эти "Труды" не на машинке, а в типографии и в большем количестве экземпляров. Помню, как тщательно проверял каждую работу после машинки сам Владимир Иванович. Если замечал хотя бы одну-две ошибки, заставлял перепечатывать заново. Также перепечатывались страницы, если для них не было оставлено соответствующих размеров полей. Наконец, когда все тексты были готовы, приглашен был в институт переплетчик, который чуть ли не в присутствии самого Владимира Ивановича сделал хороший переплет, настолько хорошие, что при всей нашей придирчивости никто их не забраковал. Затем в местной типографии в каждом экземпляре наших книг были сделаны соответствующие надписи. Вот таким образом изготовленные нами книги вручили мне, как вещественное доказательство того, что наша кафедра не бездействует, что она имеет все основания просить разрешения на дальнейшее печатание своих сборников типографским способом. Одновременно с этим было уже достаточно данных просить и о расширении ее состава за счет нескольких новых работников института, проявивших себя в научно-исследовательской работе. К тому времени как раз были введены в вузах так называемые, "золотые" добавки к зарплате научным работникам. Эти "золотые" добавки заключались в том, что к зарплате младшего научного работника добавлялось в месяц 5 рублей золотом, среднего 7 р. 50 к., старшего 12 руб. Выдавалась эта доплата бумажными деньгами по курсу того дня, в который производилась выплата. Добавки эти утверждались в Харькове каждому персонально. Помимо всех сотрудников кафедры добавки не по 5 руб., а по 7 руб. 50 коп. и 12 руб. были назначены и ряду других работников института. Этим самым они тоже были причислены к более квалифицированным работникам, чем рядовые преподаватели. Последнее давало нам право ориентироваться на них, как на желательных кандидатов для работы на кафедре.

По окончании учебного года я и Владимир Иванович со всеми отчетными материалами по учебе, со всеми материалами по вашему хозяйству и, наконец, со всеми материалами по кафедре, в том числе со сборником "Трудов" и необходимыми данными о желаемых новых кандидатах, отправились в Харьков. К тому времени должности политкомиссаров в институтах упразднили, передав всю полноту власти ректорам,

укрепив, таким образом, в вузах единоначалие. Вот почему теперь, уезжая в Харьков, мне не нужно было привлекать в качестве временно исполняющего обязанности политкомиссара нашего военкома Василия Николаевича Мироненко. Мне пришлось оставить вместо себя полновластным руководителем института своего заместителя Ивана Ивановича Семенова. Мы все хорошо знали Ивана Ивановича, как прекрасного исполнителя, преданного делу человека, трудолюбивого, но в то ж время человека, который страшно боялся самостоятельности в работе, человека нерешительного, вечно прибегавшего к советам своего начальника. Поэтому ни для кого не было удивительным, что Василий Николаевич Мироненко, зная, что я уезжаю в Харьков, при встрече со мной заявил:

– Вы уезжаете в Харьков и, может быть, надолго. Теперь хоть и нет политкомиссаров, я все же буду почаще заглядывать в институт. Может быть, Ивану Ивановичу потребуется моя помощь. Я только поблагодарил его за это, ибо знал, что Иван Иванович без "директив", как говорил Гриша Ильницкий, жить не мог. Ему нужна была каждодневная зарядка, иначе он мог и не решиться на какое-либо мероприятие.

Когда я приехал в Наркомпрос, я нашел там уже две телеграммы от Ивана Ивановича с просьбой телеграфировать ему свои указания по ряду вопросов. В тот же день я ему ответил. И затем аккуратно каждый день я получал от него телеграфные запросы по различный делам, на которые я должен был каждый день отвечать. Среди этих телеграмм были и такие, в которых Иван Иванович запрашивал, как продвигаются наши дела, в том числе и дела с изданием наших "Трудов" и пополнением состава кафедры новыми людьми. После долгих хлопот эти вопросы моей и Владимира Ивановича радости были решены положительно. Я с полным правом мог послать Ивану Ивановичу телеграмму: "Издание разрешили. Кафедру пополнили. Ассигнований ни на то, ни на другое пока нет". Эту телеграмму прочел Иван Иванович и многие другие, кому она была показана, с радостью. Не смущало их даже, что нет ассигнований на издание и пополнение кафедры. Важно основной вопрос решить, а остальное обязательно приложится, в том числе и ассигнования. Все остальные институтские вопросы мы с Владимиром Ивановичем решали быстрей. В общем поездка была не безрезультатна. Когда получили от Ивана Ивановича телеграмму: "Приезжайте поскорей: много неотложных дел, которые без Вас решить не могу", мы сразу выехали в Нежин. У Владимира Ивановича даже билет в оперный театр пропал. Всего-навсего мы побывали с ним один раз в драме, один в оперном. Не дай Иван Иванович такой телеграммы, мы побывали бы еще раз в оперном. Мы прекрасно знали, что ничего неотложного там нет, что и решить всё можно без меня, но, чтобы не нервировать старика, решили выезжать немедленно, о чем и сообщили ему телеграммой. Иван Иванович встретил нас с необычайной радостью после двухнедельной разлуки. Так долго он не оставался в институте один, а потому ему показался такой срок целой вечностью. Неотложных дел, как я и предполагал, никаких не оказалось. Все дела были обычные, совершенно ясные и легко решаемые. Жизнь после поездки потекла обычным порядком, более в хозяйственных заботах, поскольку были каникулы, а на каникулах-то и развертывается большая хозяйственная работа по подготовке к новому

учебному году. К зиме утвердили нам деньги на дополнительные штаты по кафедре и пообещали в скором времени обеспечить необходимыми ассигнованиями издания наших “Трудов”. Последнее вселяло в нас надежду на скорый выпуск первого тома уже готовых работ. Настроение у всех, в связи с этими двумя обстоятельствами, поднялось, так как мы хорошо понимали большое значение научно-исследовательской работы для общего роста и авторитета института, особенно если в результате ее будет появляться печатная продукция. Мы радовались, что нашим институтом была одержана еще одна серьезная победа <...>

Выпуск нежинских краткосрочных педкурсов при НИНО

Наркомпросовская ревизия

Незадолго до конца учебного года приехал к нам из Харькова ревизор. Ему поручено было Наркомпросом детально изучить работу нашего института, попутно ознакомиться с Мринскими педагогическими курсами и сделать свои в результате всего этого выводы. Явился он в институтскую усадьбу с вокзала чуть свет. Я встретил его гуляющим в нашем дворе с небольшим чемоданчиком рано утром, когда, выйдя из своей квартиры, направлялся к домику Федора Емельяновича, чтобы застать его и поговорить о некоторых срочных хозяйственных делах. Ревизор не был незнакомым мне человеком. Я познакомился с ним в предпоследнюю свою поездку в Наркомпрос. Это был сам заведующий отделом педагогического образования Михаил Михайлович Зубов. В Наркомпросе о нем отзывались, как о человеке в высшей степени принципиальном, знающем свое дело требовательном, но в то ж самое время не мелочном. Он много уделял времени работе в своем отделе: когда ни зайдешь, всегда застанешь там Михаила Михайловича, трудно было даже сказать, когда он уходил домой <...>

Михаил Михайлович был большим оптимистом, энтузиастом и человеком очень внимательно относившимся к работе на местах. Вот почему такими яркими красками нарисовал он мне жизнь тогда еще совсем моло-

дых, недавно организовавшихся институтов в Полтаве, Чернигове, Житомире и других городах. Я почувствовал какое-то угрызение совести от того, что мы, ближайшие соседи этих институтов, так мало о них знаем, а он, гораздо дальше от них отстоящий, знает их работу так детально. Неудобно мне было еще и потому, что Михаил Михайлович знал, что я как раз являюсь самым энергичным сторонником теснейшего общения педвузов друг с другом. Ведь не кто другой, как я, с таким увлечением устанавливал тесную связь с Луганским институтом, так любовно принимал луганчан у себя, готовился сам проделать ряд экспедиций в другие институты. Вдвойне неудобно еще и потому, что обо всем этом у меня написана не одна докладная записка в Наркомпрос. Меня выручил из неловкого положения сам Михаил Михайлович.

– Вот некоторые институты, в том числе и ваш, проявляют неплохую инициативу в деле общения с другими институтами, хорошо понимая, что на данном этапе строительства высшей педагогической школы обмен опытом приобретает исключительное значение, но... мы, Наркомпрос, плохо еще поддерживаем эту инициативу деньгами, – заметил он. А затем всякий опыт где-то должен концентрироваться, обобщаться. Из него надо делать выводы, которые должны стать достоянием всех. И для этого у нас нет еще силенок. Нужен какой-то научный центр, занимающийся всем этим. Такого центра еще нет, и мы пока не представляем, в каком виде он должен быть организован <...>

Во вторую половину дня я созвал по поручению Михаила Михайловича узкое совещание институтского актива у себя в кабинете. На это совещание я пригласил и нового секретаря Окружкома партии Сергея Васильевича Чуйко, как руководителя нашей окружной партийной организации, которой как главному организатору и руководителю, мы в первую очередь были обязаны восстановлением и развитием нашего дорогого вуза. Это было первое наше приглашение нового секретаря в институт. Мы не знали, как он отнесется к нему. Шелест никогда не отказывался от наших приглашений, потому что он не меньше нашего любил свой институт. Таким же оказался, как впоследствии мы узнали, и Чуйко. На совещание пришли Иван Иванович Семенов, Владимир Иванович Резанов, Алексей Иванович Покровский, Георгий Андреевич Максимович, Александр Сергеевич Грузинский, Петр Александрович Бельский, ряд других профессоров и преподавателей, секретарь институтской парторганизации Иван Герасимович Павленко, Гриша Ильницкий, Федор Емельянович и новый заведующий Окрнаробразом, сменивший Матвея Кононовича Солодуху, Григорий Семенович Кулинич. Михаил Михайлович начал совещание с изложения цели своего приезда.

– Около трех лет тому назад у нас стоял вопрос о закрытии вашего института, так как и его материальная база, и кадры за время гражданской войны настолько пострадали, что их, собственно говоря, не приходилось брать во внимание совершенно. Короче говоря, там, где раньше был институт, осталось пустое место. Студентов всего ведь насчитывалось шесть десятков, зданий не было, преподавательский состав находился в таком тяжелом положении, что было более целесообразным не оставлять его на месте, а использовать для других, крепких вузов. Библиотека? Да,

библиотека не была повреждена, но она в значительной своей части скорее могла быть использована Академией наук, нежели ученым институтом. Та же часть, которая годна была для нынешних учебных целей, требовала значительного пополнения. И вот в тот самый момент, когда у нас велись разговоры о закрытии, до нас стали доходить слухи о совершенно обратном настроении нежинцев, в первую очередь нежинской партийной организации и работников института, а затем и не имеющих прямого отношения к институту граждан. Наконец, к нам посыпались официальные, полуофициальные и совсем неофициальные письма с резким протестом против наших ликвидаторских планов. В этих письмах чувствовались и любовь к своему столетнему вузу, имеющему неплохие традиции, воспитавшему Гоголя и Гребенку, многих крупных ученых и общественных деятелей, и горечь обиды, которую мы могли нанести нежинцам. Чувствовалось из этих писем, что нежинцы жили своим институтом, гордились им. Это нас сильно поколебало. К тому ж мы узнали, что при институте даже в очень трудных условиях открыли подготовительные курсы и начинают думать понемногу о восстановлении своей материальной базы. Все эти обстоятельства не могли не повлиять на нас. Вопрос был решен для Нежинского института положительно: мысль о его закрытии была оставлена, взят был курс на его восстановление. С того времени, повторяю, прошло около трех лет. И вот мы видим, как окреп институт. Материальная его база почти вся восстановлена, студентов стало много, нормально живет и работает профессорско-преподавательский персонал, значительно пополнившийся за эти годы, имеется самое необходимое оборудование. Всего этого достигли вы силами своего здорового коллектива, который под руководством партийной организации города, не покладая рук, делал то трудное дело, к которому его призвала партия и правительство. Вы добились кое-каких положительных результатов, но это лишь начало дела. Впереди еще сложная работа: вам нужно совершенствовать организации учебного процесса, развивать научно-исследовательскую работу, в общем все больше и больше повышать качество учебы с тем, чтобы выпускать все более и более квалифицированных учителей для нашей советской школы. Руководство Наркомпроса и уполномочило меня детально ознакомиться с проведенной вами за эти годы работой, указать вам на ваши дальнейшие задачи, а ваш положительный опыт строительства нового советского педагогического вуза передать другим.

Михаил Михайлович кончил, а мы все молчали и, как говорят, переваривали сказанное им. “О чем говорить? – думал я про себя. – Говорить об опыте нашей работы на различных участках? Но ведь он же прекрасно это знает. Правда, знает в общих чертах. А детали? Детали ему станут ясны после его знакомства с нашей работой на месте. Зачем мы о них сейчас будем говорить? Не посчитают ли это бахвальством? Лучше не надо. А еще о чем говорить?” Стали говорить о действительно стоявших перед нами сложных задачах, которые мы хорошо сами понимали, не потому, что о них сказал нам Михаил Михайлович. Он лишь напомнил нам о них, нового, повторяю, ничего не сказал. О них вот и стали говорить. И как-то сами по себе выступления свелись к теме о методах преподавания, о новых и старых методах. Сейчас так все это ясно стало, а тогда многое

было неясно. Сейчас разговоры, которые мы вели тогда, кажутся наивными, на том же совещании они были исключительно серьезны.

Трудно было после вступительной речи Михаила Михайловича начинать. Это происходит, пожалуй, на каждом собрании после каждой речи. Но лиха беда начало, как говорится. Стоит лишь начать кому-либо, как за ним посыплются записки. Так вот первым говорил Петр Александрович Бельский. Он со свойственной ему горячностью и резкостью раскритиковал лабораторизацию и настаивал на официальном оставлении лекций и семинаров. Я говорю "на официальном" потому, что фактически они у нас "подпольно" существовали наряду с отдельными пробами ввести лабораторный метод. Кое-кто из преподавателей пытался было в присутствии официального представителя Наркомпроса защитить тогда существовавшую официальную точку зрения примерами из своего, как они говорили, положительного опыта лабораторизации. Выступали и студенты, относившиеся к тому времени к лабораторному плану уже резко отрицательно. Таких в нашем институте было тогда подавляющее большинство. Лишь очень небольшая группа отсталых и подленивающихся высказывалась в беседах за лабораторный метод. Кое-кто из "стариков" подавал реплики. Высказываться они не решались, но реплики подавали. И эти реплики дышали некоторым злорадством. "Допрыгались-мол со своею лабораторизацией и всякими Дальтон-планами". Они в своих репликах, осуждающих методическое прожекторство, были правы на все сто процентов, но сама форма их замечаний и их озлобленность по адресу научных работников и студентов были неправильны. Вместо того, чтобы открыто выступить со своей точкой зрения, помочь разобраться во всей тогдашней методической неразберихе, они злорадствовали. И чем хуже могло быть дело, тем лучше было для них. Нате-ка, мол, полюбуйтесь результатами своего эксперимента.

Говорил Михаил Михайлович, что в больших институтах таких еще немало. Я рад был тому, что у нас их было один-два, как говорят, да и обчелся. Михаил Михайлович попал при обобщении этого вопроса в очень невыгодное положение. Ему, как представителю Наркомпроса, необходимо было отстаивать официальную точку зрения, а видно было, что он ей не совсем сочувствует. Тогда и в руководящих Наркомпросовских органах, и в вузах появилась большущая трещина: единого мнения по вопросу о методах уже не было. Первое увлечение "новыми" прошло. Увидели кое-какие "результаты" этих, с позволения сказать, методов. Вот почему Михаил Михайлович постарался перевести разговор на другую тему, а именно об отдельных конкретных мероприятиях, проводимых нами в порядке проявления своей инициативы. Это значит об активном участии нашего коллектива в восстановлении материальной базы института, об организации нами педагогической практики, о связи нашей с другими институтами, о научных студенческих кружках, о политико-воспитательной и культурно-массовой работе и так далее. Конечно, обо всем этом говорилось не детально, а в общих чертах. Каждый понимал, что детальная проверка всех этих дел будет проведена в последующие дни самим ревизором.

Нашей задачей на этом совещании было очертить общий круг вопросов, над которыми мы работали и продолжаем работать сейчас. Конечно,

затронуты были не только вопросы учебно-научного порядка и общеорганизационные, но и хозяйственные. Неплохое было выступление Федора Емельяновича, который на этот раз рассказал буквально о всех делах по хозяйству и поставил перед Наркомпросом целый ряд вопросов, предъявил последнему свои претензии. Он говорил, как и всегда, с таким чувством, что каждому было ясно, как болеет он за свое дело. Недаром Зубов в разговоре со мной после собрания заметил: "А ваш старик болеет таки душой за свое хозяйство". Предъявил ряд претензий Наркомпросу и Сергей Васильевич Чуйко. Прежде всего он просил увеличить ассигнования и помочь высококвалифицированными кадрами, чтобы тем самым создать институту условия для дальнейшего его расширения до превращения в один из крупнейших вузов страны, чего он достоин и для чего он имеет все данные.

Сергей Васильевич увлекся и ярко рисовал картину жизни такого вуза. Он, между прочим, гарантировал передачу институту для студенческих общежитий нескольких усадеб в городе, в том числе и всего подворья бывшего женского монастыря на улице Миллионной, Михаил Михайлович, очевидно, имевший на это какие-то указания Наркомпросовского руководства, дал Сергею Васильевичу согласие на удовлетворение его просьб, что вызвало взрыв аплодисментов всех присутствующих. И действительно в последующие годы Наркомпрос сильно поддержал Нежинский институт в результате чего при институте был открыт большой рабфак, а контингент студентов основных курсов института вырос до тысячи с лишним человек.

Совещание закончилось. Мы с Михаилом Михайловичем засели за план обследования отдельных участков института, Михаил Михайлович не мог по условиям своей работы оставаться в Нежине длительное время, а потому план предусматривал работу с раннего утра до поздней ночи. В этом плане была предусмотрена и поездка в Мрин для ознакомления, хотя бы в течение суток, с Высшими педагогическими курсами.

На следующий день Михаил Михайлович раздал многим работникам института задания по подготовке ему материалов, а сам стал собираться в Мрин. Я поехал вместе с ним на наших двух лошадках, запряженных пока в старинный шарабан <...>

На следующий день состоялось общеинститутское собрание для заслушания доклада Михаила Михайловича. Этот доклад был несколько другого порядка, чем на бюро. Конечно, и здесь было сказано о наших достижениях (их некуда было деть), но упоминание о них не было центральным местом доклада. Больше всего докладчик остановился на наших недочетах и задачах на будущее <...>

Мой отъезд

В начале второй декады июля из Харькова было получено решение коллегии по ревизии института. В этом решении отмечались все наши недочеты, но ни в коей мере не замалчивались и достижения. А в общем оценка нашей работы была положительная. В конце решения было записано, что я перевожусь на работу ректором Киевского института народного образования. Для меня это не было новостью, потому что Наркомпрос

последний месяц вел со мной об этом разговор. Правда, я не давал ему окончательного на это согласия, но вряд ли в те годы можно было возражать, когда так настоятельно предлагала высшая инстанция. Такое было тогда время. Вот почему так решительно и высказался в отношении меня Наркомпрос. Конечно, стало очень грустно, когда я прочел то место решения, которое касалось меня. Ведь всегда бывает грустно оставлять дело, в которое вложил столько труда. Так вот, повторяю, для меня не было это новостью, но для коллектива такое решение было полной неожиданностью, ибо до сих пор ни я, никто из Наркомпроса никому из работников института об этом не намекал, да и права на то не имел, чтобы преждевременно их не нервировать.

Первым о предстоящем моем отъезде узнал Александр Сергеевич Грузинский. Он, между прочим, всегда обо всем узнавал первым. Разыскав меня, он стал поздравлять с назначением в большой и очень интересный в отношении работы институт. Тут же он высказал и свое сожаление, что мы расстаемся. Я не всегда, верил в искренность Грузинского, ко здесь, мне показалось, он был искренен. Мы все привыкли к тому, что если знает о чем-либо Александр Сергеевич, то значит, будет обязательно знать весь институт. И действительно, через несколько часов после моей встречи с Грузинским не было ни одного человека в усадьбе который не знал бы, что я ухожу из Нежинского института. Больше того, многие в городе узнала об этом. В тот день со мной говорили по этому поводу чуть ли не все наши работники. Особенно сильно переживал это событие Федор Емельянович, действительно привыкший и к стилю моей работы, и к борьбе вместе со мной с трудностями, привыкший откровенно говорить со мной и о своих удачах, и о неудачах, докладывать мне все свои планы, зная, что я отнесусь к ним всегда внимательно. Переживал немало и Владимир Иванович Резанов, последнее время очень сблизившийся со мной по линии научной работы. Ведь мы с ним не раз проводили время за обсуждением планов научно-исследовательской кафедры в целом и каждого её работника в отдельности, строили и осуществляли планы работы семинаров повышенного типа, обсуждали тематику публичных лекций, говорили о научных студенческих кружках. И Федор Емельянович, и Владимир Иванович, и ряд других работников прекрасно понимали, что, очевидно, мое назначение в Киев является необходимостью, раз так решили в Наркомпросе, но… все они ведь люди, и ничто человеческое им не чуждо. Привязанность, появившаяся в течение ряда лет совместной работы в трудных условиях, тоже была фактом, с которым следовало считаться. Под вечер я встретился в институте с Иваном Ивановичем Семеновым. Он как-то необычно крякнул, разгладил свою бороду и, посмотрев на меня внимательно сквозь очки, произнес:

– Значит, уезжать будете? А неизвестно, кто к нам? Новый человек, новые порядки. Пока привыкнешь…

Я постарался разъяснить, что ничего принципиально нового не может быть, так как все принципиальные установки определены партией и правительством, а практика… ну, тут может быть разница… Стиль работы – тоже.

– Это, правда, создает условия, обстановку для работы, но не это одно обеспечивает успех.

Мы вышли с Иваном Ивановичем из учебного корпуса и пошли в институтский парк, в котором он любил гулять в свободные от работы минуты. За многие годы его пребывания в институте здесь стала ему знакома каждая тропочка, каждый кустик, каждое дерево. Мы пошли по боковой аллее.

– Так-то оно так, – продолжал Иван Иванович начатый в институте разговор, – но все-таки частые смены руководителей отражаются на жизни учебного заведения. А потом Вы знали наш институт больше, чем кто-либо другой. Вы ведь сами в нем учились. Правда, Вы учились в старое время, еще до войны, сейчас другое, но все же человеку, который знал эту столетнюю школу со всеми её традициями, всем её нутром, понятнее было, что и как перестраивать. Вот был у нас факпрофобр раньше, не стало его, разросся бывший до Вас в зачаточном состоянии факсоцвос. При Вас как-то скорее мы его развили. Недавний выпуск показал, что неплохих учителей на нем мы можем готовить. Но ведь факпрофобр закрыли у нас не потому, что такие факультеты не нужны. Если бы они не были нужны, их не было бы ни в Киеве, ни в Одессе, ни в Харькове. А они там существуют. Закрыли у нас потому, что трудно было нам в тех условиях, в каких находился наш институт, поднять сразу два факультета. Пока не было факсоцвоса, мы с профобром справлялись. Тоже неплохих готовили специалистов. Среди них были даже многообещающие. Возьмите хотя бы Федорчука, Зернова, Малиновича. Ведь это же способные люди, подготовленные к научной работе. Я уверен, что из них выйдут научные работники. Можно же было их подготовить. Так и других. Значит, не в том дело, что у нас не хватает сил. Может быть, не по всем специальностям, но по гуманитарному циклу силы есть. И вот сейчас, когда мы окрепли с соцвосом, можно ставить вопрос и об открытии дополнительно к соцвосу профобра. Это не фантазия, это совершенно реальное дело. Вы это знаете, а вот новый человек, пока хорошенько освоится, знать этого не будет. Таким образом, восстановление профобра откладывается, как говорят, в долгий ящик.

– Не потому только, что сил не хватило бы потянуть сразу два факультета, закрыли профобр, – пояснил я. – Основной причиной была его слишком большая консервативность. Ведь, собственно говоря, это был профобр только по названию, а по существу – это какое-то искалеченное учебное заведение, ни старый, ни новый институт как по своим учебным планам, так и по составу обучающихся в нем студентов. Вряд ли можно было создать из него новый профобр внесением ряда даже существенных коррективов. Надо было уничтожить его, а затем на голом месте создавать новый факультет, если мы желаем, чтобы он был советским.

– А Федорчук, Зернов, Малинович! – опять вспомнил о них Иван Иванович.

– Федорчук, Зернов, Малинович – это выделяющиеся из всего коллектива люди. Вы их назвали многообещающими.

Не спорю. Это люди, чувствующие предъявляемые к советской школе требования и принимающие их, люди, которые займут в обществе определенное положение и будут активными участниками строительства новой жизни. Но ведь их только трое. А остальные?

– Может быть, и среди остальных найдется кто-либо такой, но коллектив в целом не совсем завидно выглядел.

Не могу не сказать уже здесь, что я не ошибся в своем определении как Федорчука, Зернова, Малиновича, так и других. Среди других нашлись впоследствии и такие, как Константин Штепа, который в тяжелые для Киева дни "хозяйничанья" там во время Великой Отечественной войны гитлеровцев играл в немецко-фашистских кругах немалую роль, а сейчас странствует где-то в далекой Канаде.

Все это выявилось потом, а тогда, когда мы беседовали с Иваном Ивановичем, знать этого никто не мог.

Знать, конечно, не мог и я, но нутром своим чувствовал, что старый профобр надо ликвидировать, а потом, когда умрут его традиции, когда будут подготовлены для него новые кадры, надо открывать настоящий факпрофобр.

Это все я и излагал Ивану Ивановичу. Иван Иванович, как честный беспартийный ученый, не мог не согласиться со всем этим, но ему не было понятно только, почему же тогда в Киеве и Одессе существуют профобры на старой университетской базе.

– Там пошли другим путем: широко раскрыли двери рабочим и крестьянам, не обращая внимания на их подготовку. Набрали, таким образом, по нескольку тысяч студентов и думают, что проводят пролетаризацию. Не знаю, какой путь правильней. Как бы ни пришлось и в Киеве, и в Одессе проводить ряд дополнительных мероприятий, чтобы выправить дело.

Никак нельзя в жизни вузов сбрасывать со счета такого важнейшего фактора, как знание. Студенты, пришедшие в вуз без достаточной подготовки, в значительной части отпадут. Какая же это пролетаризация! Это не пролетаризация, а компрометация. Не лучше ли иметь при институтах такое учебное заведение, которое впитывало бы в себя малоподготовленных или даже совсем неподготовленных для вуза рабочих и крестьян и в течение ряда лет давало им знания, достаточные для нормальных занятий в высшей школе! Вот это было бы хорошо.

Никак нельзя в жизни вузов сбрасывать со счета такого важнейшего фактора, как знание. Студенты, пришедшие в вуз без достаточной подготовки, в значительной части отпадут. Какая же это пролетаризация! Это не пролетаризация, а компрометация. Не лучше ли иметь при институтах такое учебное заведение, которое впитывало бы в себя малоподготовленных или даже совсем неподготовленных для вуза рабочих и крестьян и в течение ряда лет давало им знания, до статочные для нормальных занятий в высшей школе! Вот это было бы хорошо.

– Да, это, пожалуй, неплохо, – согласился Иван Иванович.

Об этом, правда, говорили тогда не только мы. Все эти разговоры привели в конце концов к расширению сети ряд лет существовавших уже рабфаков, увеличению их контингент и к удлинению срока обучения на них. Рабфаки были замечательными учреждениями, сыгравшими в свое время исключительно положительную роль в пролетаризации наших вузов, в строительстве высшей советской школы.

Мы обошли с Иваном Ивановичем кругом весь парк, подошли к озеру. Сели на скамейку.

– А все-таки, – продолжал Иван Иванович, – и в старом, дореволюционном нашем иинституте было хорошее.

– А кто против этого возражает? Все хорошее нам и нужно оттуда брать. Беда только в том, что иногда мы не умеем это делать. Вот и получается чепуха. Так вот получилось и с нашим профобром, когда мы копировали старое, в том числе и его слабые стороны. Поэтому-то и пришлось его закрывать. Теперь на голом месте будем строить новый советский факультет. Да, будем строить, а вот Вы то и уезжаете. Удивительным человеком был Иван Иванович. Воспитанный на старой культуре, имеющий далеко за шестьдесят от роду, казалось бы, должен был принадлежать, если не к упорным консерваторам, то, во всяком случае, к безнадежным ворчунам.

На самом деле Иван Иванович очень крепко вошел в советскую жизнь, как говорил о нем Гриша Ильницкий. Он искренне болел за наши неудачи и искренне радовался всякому нашему успеху. Кое-чего из того, что происходило вокруг него, он не понимал. Нутром своим чувствовал, что не так что-то, а что не так, никак не мог понять. Тогда он обращайся за указаниями.

А иногда и в том случае, когда ему было все понятно, он обращайся за указаниями, чтобы проверить себя. Обращаться за указаниями он очень любил.

Иван Иванович занимался и в марксистском семинаре повышенного типа, причем был там самым аккуратным "студентом", как он сам себя называл. А вообще он был полезным для института человеком. Он и еще сделал бы немало полезного для института, если бы смерть не в таком уж престарелом возрасте не скосила его. Заболел он и умер вскоре после моего отъезда из Нежина. Не пришлось ему особенно долга привыкать к новому стилю руководства в институте и к новой, как он говорил, обстановке, которая, по его мнению, создастся в связи с приходом в институт нового ректора.

Что касается стиля и нового руководства, он ошибся. Новый ректор старался сохранить и прежний стиль, и прежнюю обстановку в работе. Но все это произошло гораздо позже, А пока мы сидели с Иваном Ивановичем в парке у озера и после деловых разговоров занимались некоторыми воспоминаниями о прошлом. Он рассказывал мне очень интересные подробности из этого прошлого: о некоторых странностях бывшего в май студенческие годы директора Иванова, о его стычках с Черниговским губернатором Маклаковым, впоследствии министром внутренних дел, о чудачествах местного архиерея, о полицмейстере, выслеживавшем неблагонадежных студентов, и так далее. Этими рассказами Ивана Ивановича закончилась наша прогулка по парку. Я прошел с ним до дверей его флигеля, распрощался, а затем повернул в свою квартиру.

Когда я вошел в нее, там сидел Федор Емельянович, давно уже ожидавший меня, чтобы поподробней узнать и поговорить о моем переезде в Киев. Его интересовало, действительно ли это случится, или события еще могут измениться. Если случится, то когда. Даже вопросы бытового порядка его интересовали; есть ли там для меня квартира и смогу ли я сразу забрать семью. Меня эти вопросы ничуть не удивили, так как у нас считалось совершенно нормальным, даже обязательным, интересоваться бытом друг друга. Я никогда не считал это признаком дурного тона для вузовских работников. Не считаю это плохим и для теперешнего времени.

Только, к сожалению, сейчас мы этим как-то уж не интересуемся. Стоим, видно, немного дальше друг от друга. А как это плохо, в особенности в педагогическом вузе.

– Но, принимая во внимание, – продолжал он, – настоятельную просьбу Наркомпроса, потребность в нем в Киевском институте и то, что не век же ему здесь сидеть, надо дать товарищу возможность расти, я предлагаю отпустить с положительной характеристикой. Поручить мне, как секретарю, составить проект этой характеристики и согласовать с членами бюро. После этого считать текст характеристики принятым.

– Возражений против моего предложения нет?

Возражений не последовало.

Со следующего дня я стал готовить к сдаче дела и собираться в путь. Все это заняло немало времени.

Только через неделю выехал я в Киев.

Поезд уносил меня все дальше и дальше от Нежина, а мне все еще представлялось красивое учебное здание института с высоким подъездом и белыми колоннами, Владимир Иванович, Иван Иванович, Федор Емельянович, Гриша Ильницкий, Григорий Шамин, Мокрина и все, с кем пришлось так близко встречаться.

Пробегали в мыслях все происходившее за последние годы события в институте. Вспомнился Шелест, Чуйко, Чаговец, Мироненко и другие окружные работники, так много сделавшие для института. Всего только три года, а как они насыщены большими делами. И понял я тогда, что все это останется в моей памяти на долгие годы.

Текст воспоминаний Карпенко А.М., ч. 2 “Мое вступление” печатается по авторской рукописи, которая хранится в архиве музея Нежинской высшей школы. – С. 654-963.

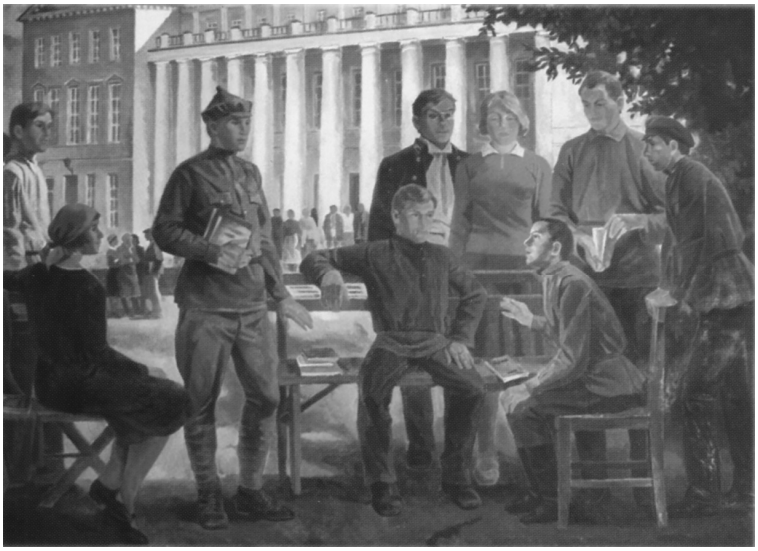

Студенти 20-х років

ГЕРМАНОВИЧ Александр Илларионович

выпускник Научно-педагогического института 1921 года, доктор филологических наук, профессор кафедры русского языка Крымского педагогического института имени М. В. Фрунзе

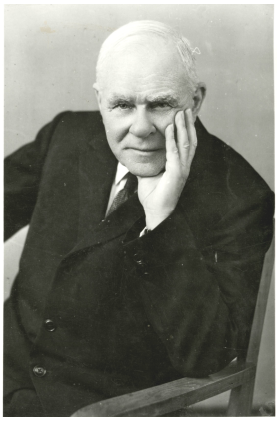

Мои воспоминания о Нежинском институте

.... Когда я поступил в институт (в 1916 году накануне Великой октябрской революции), на меня неотразимое впечатление произвели библиотека, встреча с живыми профессорами как В. И. Резанов, Ив. Семенов, В. Ляскоронский, П. Тихомиров, І. Турцевич, П. Заболотный, И. Добиаш, А. Грузинский, В. И. Петр (классик, композитор, теоретик...).

Я не забуду факультативные курсы В. И. Резанова, “Л. Н. Толстой”, который он читал по воскресеньям по четыре часа подряд, не забуду курс “И. С. Тургенев” – читался год (вместо XIX века, XIX век сдавали по пособиям, год весь самостоятельно. Мне кажется, что это было лучше, чем компелятивные наши мерки по программе. Мы слушали творческие курсы).

О трудолюбии Владимира Ивановича можно написать целую книгу, и оно общеизвестно. Его любовь к науке, оптимизм был примером для всех, кто его знал читал он и русскую литературу, и западно-европейскую, и курс библиотековедения, который тоже нас захватывал. Я рад, что его ученики нашли его могилку и собрали средства на памятник.

На студента он смотрел как на младшего товарища и его сына. Уже с первого курса он называл всех по имени и отчеству (как и впрочем и другие профессора), и это тоже воспитывало. Уже студентам 1-го курса он

давал темы для обстоятельных рефератов. Я, например, получил темы “Домострой” и “Баратинский”. Объем сочинения должен быть – общая (толстая) тетрадь. Прилагаю автографы (письма, отзывы) В. И. Резанов и А. Грузинский.

Привет сердечный.

Текст записів Германовича А. И. “Мои воспоминания о Нежинском институте” печатается по рукописи, которая хранится в Нежинском государственном архиве – ВЧОАН, ф. 6121, оп. 3, ед. хр. 2578, с. 115. Воспоминания написаны к юбилею Нежинского института – 150-летию со дня открытия. Здесь же хранится и анкета выпускника.

ДУБРОВСЬКИЙ Василь Васильович

випускник історичного відділення Історико-філологічного інституту 1919 року, історик, викладач Чернігівського та Харківського ІНО, репресований, з 1943 р. в еміграції

Спогад про проф. д-ра М. Н. Петровського

Микола Неонович Петровський був сином о. Неона Петровського, священика с. Кудрівки Сосницького повіту Чернігівської губернії. Середовище його походження й оточення його дитинства наклали свій відбиток на нього. Сосниччина має старовинні діалектологічні особливості: там, наприклад, зберігся досі архаїчний дифтонг “уо”, замість “і” в закритих складах. Призвичаївшися до цього дифтонгу з дитинства, Петровський і в дозрілому віці завжди вимовляв: “куонь”, “вуол”, “вуон” (замість – “кінь”, “віл”, “він”) тощо. Це притягало увагу багатьох до його незвичайної вимови. Одного разу, в Харкові на засіданні Інституту Історії Української Культури акад. Д. І. Багалія, один з присутніх, послухавши трохи виступ Петровського, звернувся до мене пошепки:

Петровський Микола Неонович

– Що це за професор, що розмовляє дифтонгами?

Я пояснив йому причину такого дивного явища.

З Петровським мене в’язало знайомство ще і часів нашого навчання у Чернігівській Духовній Семінарії, де я був у рр. 1911–1915. Петровський був на два класи попереду мене, тому що він народився на три роки раніше за мене. Але він продовжував вчитися ще в 5 і 6-й клясах Семінарії (спеціяльних, богословських), в той час, як я вийшов з Семінарії після закінчення 4-ої загальноосвітньої кляси. Тому до Ніжинського Історико-Філологічного Інституту кн. Безбородька ми вступали у 1915-му році разом.

За тих часів була велика різниця поміж загальноосвітніми клясами Семінарії – 1, 2, 3 і 4-ою, що відповідали 5–8 клясам клясичної гімназії, і спеціальними – 5 і 6 клясами, де були виключно богословські дисципліни. Адміністрація Семінарії тримала учнів загальноосвітніх клясів суворо й навчання там було наполегливе. "Богослови" ж 5 і 6-ої кляси почувалися вільніше, і адміністрація ставилася до них, як вже до дорослих людей, тобто майже готових священиків. Через те, що більшість найліпших учнів покидали Семінарію після 4-ої кляси, кадрових семінаристів у 5 і 6-ій клясах було наполовину менше. Порожні вакансії заповнювалися т. зв. "вільними слухачами", що ними були диякони чи псаломщики (дячки), що їх архиєрей поблагословив бути висвяченими на священиків, але вони потребували ще доповнити свої богословські знання. Здебільшого це були вже літні люди, часто одружені, з дітьми. До них адміністрація ставилася зовсім поблажливо, тому що то були неминучі майбутні священики: вчителі мало від них вимагали й трактували їх як рівнорядних собі за віком людей. Тому "богослови" могли дозволити собі значно більше вільностей, ніж "риторики" або "філософи". Пияцтво й одвідування домів розпусти, т. зв. "злачных мест", – то були звичайні розваги багатьох "богословів". Адміністрація дивилася на це крізь пальці. Нехай, мовляв, хлопці забавляться, – бо коли вони приймуть священний стан, – це буде неприпустимо. Як переказували серед семінаристів, Петровський не цурався такого сорту розваг. Вже за своїх студентських років він з приємністю згадував при нас якусь пишнотілесу Марго в одному з чернігівських публічних домів, на пригороді "Землянки", що його він одвідував, коли був ще семінаристом-"богословом". Семінаристи називали той дім умовною назвою – "Капернаум". Може через це й голос у Петровського був трохи сиплуватий, неначе пропитий.

Але ж він мав одну надзвичайну властивість, що дуже допомагала йому при вивченні богословських дисциплін: він мав неймовірну пам'ять на імена, дати й тексти. Тому найтяжча для семінаристів наука – "догматичне богословіє" не являла для нього жодних труднощів: він знав напам'ять підряд усі тексти з Св. Письма у товстенному підручнику тої дисципліни. Про це в Семінарії переказували просто легенди. Тому М. Петровський закінчив Семінарію з відмінними оцінками. Нормальним шляхом далі, на думку адміністрації, було б вступлення Петровського до Духовної Академії (у Києві або деінде). Для "першорозрядника" це було дуже легким ділом. Після закінчення Академії Петровському простелялася б далі кар'єра учителя семінарії, потім інспектора її, – або в разі прийняття чернецтва – кар'єра єпископа. Як відмінник у навчанні, Петровський напевно мав би стипендію в Академії. Але він чомусь змінив свій напрямок і визнав за краще перейти до світської освіти: вступити до Ніженського Інституту. До цього Інституту приймали за суворими вступними іспитами з російської "словесности" та латинської і грецької мов. Іспити кінчалися завжди селекцією 30 найліпших кандидатів зі 100–130 претендентів, що тримали ті іспити. Але в 1915 році міністерство освіти в Петрограді застосувало замість іспитів конкурс атестатів. За цим конкурсом, Петровський і я, серед інших, опинилися одночасно на 1-му курсі Інституту.

Винятково добра пам'ять Петровського допомагала йому легко засвоювати премудрості вищої клясичної освіти. Він був одним з найліпших студентів, хоч не гонився за вищими "баллами". Він казав, що для нього досить задовільної екзаменаційної оцінки, – хоч в душі його напевно це не було так. Іспити в Інституті були при переводі з кожного курса на вищий, і при тому досить суворі. Якщо студент провалювався на перехідних іспитах бодай тільки з одної дисципліни (з усіх 14-ти), то за статутом Інституту його звільняли взагалі. Іспити провадилися комісійно: професор даної дисципліни та два асистенти-професори. Присутність інших студентів на іспитах не припускалася. Таким чином, було неможливим будь-яке полегшення для слабшого студента з боку професора. Іспит провадився за картками з запитаннями, що їх сам студент витягав з купи карток. Крім того, професор і асистенти задавали додаткові запитання за курсом дисципліни. Через те, що студентів було небагато, то іспити з одної дисципліни тривали весь день (по 15–20 хвилин на кожного). Це був не жарт! Незадовільно пройшов іспит Петровського тільки з церковно-слов'янської мови, що викладав проф. Іллінський, великий дивак.

Цей професор не зносив будь-якої помилки студента у відповіді, а ще більше гнівався, якщо студент смів обстоювати свою думку. Як іспитовий матеріал у нас були "Охридські Глаголичні Листи", що їх знайшов і видав проф. Іллінський. Хоч Петровський ще з семінарії бездоганно знав церковно-слов'янську мову, але на цей раз якась дрібна помилка у відповіді викликала обурення проф. Іллінського. Останній одмовився далі екземенувати Петровського й виставив йому оцінку "три" (тобто задовільно). Переекзаменовки не припускалися. Тому ця "трійка" зіпсувала відмінний атестат Петровського при випуску з інституту 1919 році.

В приватному житті й відносинах Петровський відзначився з великою практичністю, що часом межувала з цинізмом. Коли під час війни багато студентів ішли або добровільно, з патріотизму, або з примусу до військових Офіцерських шкіл, то Петровський тільки насміхався з них і казав:

– Нехай воює хто хоче! А я не хочу!

Він отримав звільнення від військової служби через свою короткозорість, був т. зв. "білобілетчиком". Ні до яких партій він не належав з причини своєї відрази до політичного життя й діяльности. А траплялося, що він глузував з тих колег, хто захопився революційними, соціалістичними або українськими національними гаслами. Його сиплий регіт тоді гримів на весь гуртожиток. Найближчим його приятелем серед студентів Інституту був білорус Б., дуже симпатична й ввічлива людина. Таке дивне сполучення двох різних характерів!

Студенти Інституту, під час війни, жили на приватних квартирах, бо дортуари інституту зайняв військовий шпиталь. Але коли настали тяжчі роки після 1917-го року, то було влаштовано для студентів також гуртожиток в одному з флігелів в садибі Інституту. Там поселився й Петровський. Обідали ми всі в студентській кооперативній їдальні, що була організована з 1917 року самими студентами. Електричне освітлення в Інституті і його флігелях потроху слабшало, а далі зовсім припинилося, бо електростанція не мала пального. Довелося студентам у гуртожитку перейти на маленьку

гасову лямпочку, що при ній важко було вечорами вивчати класиків або літографовані курси лекцій. Часом і гасу в Ніжені не ставало. Тоді студенти гаяли вечірній час у гуртожитку в порожніх балачках. Петровський виявився блискучим оповідачем різних "анекдотів", тобто оповідань про жартівливі пригоди або непорозуміння. Здебільшого це були історії соромицького характеру, що їх Петровський виніс з семінарії в неймовірній кількості. Крім того, він знав напам'ять всі поеми Баркова, як "Лука Мудіщєв", "Поп Вавила", "Три сестри" та баг. інш. Він декламував їх з відмінним знанням цього сорту поезії. Ми так і називали всі ці його деклямації й оповідання: "солдатська словесність" Миколи Неоновича. Молодь на всі його оповідання й деклямації здебільшого відгукувалася реготом. Але часом його "словесність" набридала навіть хлопцям. Тоді, побачивши, що його вже далі не хочуть слухати, Петровський казав: "Нема світла, а ніч довга. Треба женитися!" або: "Піду до куми!"

Скоро ми здогадалися, що у нього є "дама серця", - вчителька французької мови в жіночій гімназії. Пізніше, після закінчення Інституту, Петровський, здається одружився з нею. Вона навчила Петровського французької мови практично, що у майбутньому йому придалося (на міжнародних конференціях). Хоч в інституті і викладалася німецька й французька мови, і ми всі відвідували ті лекції, то було досить формальне навчання. Проф. Ляскоронський (історик Росії й України) викладав нам два роки переважно питання граматики. Таким чином приватна практика з французької мови стала дуже в пригоді Петровському.

Була у Петровського ще одна дивна, але цілком невинна пристрасть: він любив читати старі журнали, ще передреволюційних часів. Десь у ніженських бабусь він діставав річні комплекти "Ниви" абощо і, сидячи після обіду на своєму ліжку по-турецькому, тобто з ногами під собою, ще поки було світло в кімнаті перелистував ці старі волюми й з насолодою перечитував реляції про англо-бурську війну чи про повстання боксерів у Пекіні. Перечитував він таким чином все до дрібниць: оголошення минулого століття, куховарські рецепти, гумористичні оповідання для дітей тощо. Можливо, що така лектура сприяла його обізнанню з історією всесвіту кінця XIX і початку XX століття. Коли інші студенти підсміхувалися з такого читання Петровського, то він досить брутально відгризався:

– "Якщо вам це не подобається, – то й не читайте! А мені подобається! Яке вам діло до мого читання?!".

Як дуже практична людина, Петровський не вивчав поза лекціями й обов'язковими підручниками більше того, що було мінімально потрібне для іспитів. Інші студенти заглиблювалися в книжки поверх лекційних викладів і обов'язкового читання. Але Петровський називав таких понадтрудівників зневажливо "чорноробами" і ігнорував ці добровільні зайняття з власного інтересу як діло, непотрібне для отримання атестату про закінчення інституту.

Як я помічав, Петровський в ті роки був цілковито байдужою до релігії людиною. Це було звичайним наслідком довгого перебування в духовній семінарії, особливо в її "богословських" клясах. Синодально-казенна формалістика й фальшиві слова при нечистих ділах вбивали в корені будь-які пориви ідеалізму й містики в юнацьких душах. Нато-

мість виростав егоїстичний практицизм, цинічний погляд на людей і їхні вчинки, повний агностицизм, тобто нігілізм в ділянках віри й моралі. Традиції старої "бурси" міцно опанували Петровського. Він не був ідеалістом-атеїстом, а був практичним матеріялістом. Це є докір йому, бо в особистих відносинах він був досить коректним "пошляком". Як позитивну рису, треба відзначити те, що Петровський ніколи не зрікся свого батька священика (як це було поширене за совєтських часів) і завжди посилав йому в рідне село синовню допомогу на прожиття.

Повесні 1917 року проф. Максимович, що раніше викладав нам космографію й політекономію (так вимагалося програмою Інституту), розпочав курс історії України. Спочатку він зробив, як вступ, огляд українських козацьких літописів XVII–XVIII стол. А потім викладав історію України, відповідно до стандартної російської схеми, починаючи свій виклад з часів "після татарської навали". При цьому він дотримувався книжки проф. М. П. Василенка – "Очерки по истории Западной Руси и Украины", 1916 р. Але ж цей курс з'явився для нас як ніби свіже повітря серед застояної атмосфери старорежимного Інституту клясичної філології. Це стало для декого з нас початком зацікавлення дослідженнями історії України. Повесні 1918 р. проф. Максимович запропонував Петровському й мені писати кандидатські (для закінчення Інституту) праці з історії України. Петровський вибрав собі тему – "Козацькі війни перед Б. Хмельницьким", а я – "Д. П. Апостол та його гетьманство". Обидві ці праці було рецензовано й доповіджено Максимовичем на Конференції професорів Інституту взимку, на початку 1919 року, і Конференція надала нам ступінь кандидатів історії України та ухвалила залишити нас обох при Київському Університеті для підготовки до професури. Тоді Ніженський Інститут ще не мав при собі науково-дослідчої катедри, але мав право відряджати своїх професорських кандидатів до Київського Університету. Вже в той час Петровський взявся ретельно студіювати українські козацькі літописи, його неймовірна здібність пам'ятати дати, імена й факти та тексти дозволяла йому легко цитувати напам'ять цілі уривки з літописів Самовидця, Величка й Грабянки.

Але події революції зламали наші пляни. Нам не довелося поїхати до Київського Університету в наступному році. Ніженський Інститут був реорганізований наприкінці 1919 року в совєтський Інститут Народньої Освіти (педагогічний). Петровський поїхав до свого села на Сосниччину рятуватися від голоду у місті, бо він був практичною людиною. А я повернувся до рідного Чернігова й почав там викладати історію України в Чернігівському Інституті Народньої Освіти (раніше то була Учительська Семінарія) з грудня 1919 року.

В одну з зим періоду "військового комунізму" Петровський завітав до мене в Чернігів з своєї Сосниччини. Він був у великому чорному кожусі, смушковій шапці й добрих юхтових чоботах. На повновидому рожевому обличчі чорніли пишні вуса. Цілковитий козарлюга! Він вчителював у своєму селі Кудрівці, а також хліборобив, тобто сам орав, засівав і збирав урожай, щоб прогодуватися з дружиною й батьками. Він виглядав дуже добре, особливо в порівнянні з нами, виголодженими мешканцями міста. Про переїзд до міста він і чути не хотів, бо то було не в його практичному

характері у такий скрутний час щодо прохарчування. А на Сосниччині все було цілком спокійне й сите життя.

Десь на початку 1923–24 навчального року я отримав від проф. Максимовича листа з пропозицією перейти з Чернігівського ІНО до Ніженського, на його проф. Максимовича, катедру історії України, бо він вирішив переїхати до Симферополю, в Крим, де мав обійняти в університеті катедру професора російської історії, – тоді Крим був частиною РСФСР. Він попереджав мене, якщо я одмовлюся, то він мусить запропонувати своє місце Петровському, прохав мене написати адресу останнього. При Ніженському Інституті в той час засновувалась катедра історії культури під головуванням проф. Рєзанова, видатного фахівця з історії і літератури російської й української. Але я тоді вступив до аспірантури Харківської Катедри історії укр. культури акад. Д. І. Багалія, і тому Ніженська катедра не могла притягати моєї уваги. А яка могла бути спонука, щоб вважати за краще викладати в повітовому Ніженському ІНО, коли я вже викладав у губерніяльному Чернігівському ІНО? Тому я, подякувавши проф. Максимовичу, порадив написати до Петровського й повідомив адресу останнього. Скоро після того Петровський переїхав до Ніжена, де розгорнув свою плідну працю історика-дослідника доби Б. Хмельницького й руїни. Я з ним обмінювався своїми книжками й статтями. Учнів-дослідників Петровський там не набув, або принаймні я не чув про таких.

Видання тексту Літопису

До Харкова Петровський приїхав тільки тоді, коли вийшла з друку його дуже солідна праця – "Нариси з історії України". Т. 1-й. Досліди над Літописом Самовидця", Харків, 1930. Зупинився він в квартирі В. С. Євфімовського, тоді співробітника Харківського Центрального Історичного Архіву – в тому самому домі, де жив і я. Метою приїзду Петровського було доповісти цю свою працю на загальній конференції Харківського Науково-Дослідного Інституту Історії Української Культури акад. Д. І. Багалія (колишня його катедра), щоб – в разі успіху цієї доповіді – кандидувати на ступінь доктора історії України. Докторські дисертації запровадили в УССР з 1926-го року, на взірець Західної Європи, але пізніше їх було замінено на систему докторатів, призвичаєну в Росії. Петровський був тоді в надзвичайно піднесеному настрої, бо справді ця його праця заслуговувала вченого ступеня. Конференція Інституту акад. Багалія відбувалася в Будинку Вчених, що був на Совнаркомівській вулиці, – досить парадно. Але атмосфера була дуже несприятлива для автора-доповідача. Його праця була в найменшій мірі "марксівсько-ленінська", як того вимагали директиви компартії. Це була надзвичайно

дбайлива й вичерпна праця за опублікованими архівними джерелами. Петровський їздив до Москви декілька разів, щоб здобувати матеріали для цієї своєї праці в Московському Древнехранилищу – Центральному Історичному Архіві РСФСР. Там я зустрівся з ним одним разом, коли він розшукував там довідки для своїх коментарів до Літопису Самовидця. Хоч це була скрупулянтна фактографічна праця, що їй бракувало ширших концепцій, – але її було підготовано з знанням діла – "леґе артіс", як казав тоді акад. Д. І. Багалій. Між тим комосередок Інституту, керований Альперовичем, дуже єхидною людиною, приготувався провалити цю працю Петровського як виразно "класово-ворожий буржуазно-націоналістичний" твір. Такі знані позапартійні вчені, як проф. В. О. Барвинський або проф. М. Максимейко, розуміється, не могли дуже піднести голос проти комосередку. А проф. Н. Ю. Мірза-Авак'янц (бувша Дворянська), що тоді "партизувалася", тобто була кандидатом компартії і тому мусіла особливо прислужуватися, промовляла надзвичайно гостро проти цієї праці Петровського. Я навпаки вступив з позитивною оцікою її, як дуже високовартісної. Але мій голос був голосом вопіющого в комуністичній пустелі, бо мене вже давно прирівняли (за словами партісторика М. Рубача), як "контрреволюціонера взагалі". Директор інституту акад. Багалій звичайно займав посередню позицію: визнаючи наукові якості цієї праці, він не смів перечити проти опінії комосередку. Комуністи й комсомольці інституту, а також "позапартійні" марксисти, як А. Козаченко, Гуслистий та інш., виступали по черзі, під доглядом секретаря комосередку Альперовича, і в пропагандивному тоні, без знання фактів тої епохи, жорстоко і цілком несправедливо плямували цю працю Петровського. Він не сподівався такої приголомшуючої "показухи", хоч, розуміється він міг передбачати критику з боку комуністів і їхніх прихльобателів. Ці ортодоксальні маркco-ленінська "начотчики" насолоджувалися, що нарешті потрапив під їхній розгром одвертий "буржуазний" історик, що не присягнувся у своїй праці жодного разу іменами "клясиків марксизму-ленінізму". В. О. Барвинський тільки безпорадно розводив руками на це видовище. Після цього увечорі, на мешканні С. Євфімовського, Петровський, принісши з крамниці горілки й вина, був такий зденервований, що напився там до безтямки й лаяв оцих комуністів і комсомольців і їхніх підлабузників найгіршими словами свого "солдатського" лексикону. Після цієї невдачі Петровський "отряс прах" від Інституту акад. Багалія від своїх ніг, повернувся до Ніжена й ніколи не приїздив до цього Інституту. Докторський ступінь Петровський здобув тільки в 1939 році, і то в Москві, за його працю про Хмельниччину.

Але тим часом маркco-ленінські брудні пачкуни заплямували Петровського і в Ніжені, бо – хоч його й не ув'язнили – але після лайливої рецензії Гуслистого на праці Петровського його прогнали з професорської посади в Ніженському ІНО. Тільки пізніше, в 1934 році, Петровський частково реабілітувався і став працювати в рукописному відділі Бібліотеки Академії Наук УССР, як рядовий науковий співробітник: мабуть, педагогічна праця була вже для нього заборонена. В 1937 році Петровський перейшов на працю до Інституту Історії України в Києві, де спочатку був на якійсь другорядній ролі, але незабаром став старшим науковим спів-

робітником, потім, після отримання докторату завідувачем відділу феодалізму і нарешті – директором цього інституту (1942–1947 рр.) та членом-кореспондентом Академії Наук УССР (з 1945 року) Большевицькі "прижими" примусили Петровського "перебудуватися", щоб здаватися корисним для "соціалістичного будівництва" СССР. Він прислужився як історик – "совєтской пропагандист" під час 2-ої світової війни. Тому московські більшовики використали його знання, як експерта-історика, на міжнародних конференціях: він був членом делегації УССР, очолену Мануїльським, на конференції в Парижі в 1946 році, на Асамблеї ООН в Сан-Франціско в 1945-му році, і в Лондоні в 1946-му році.

Але цей успіх його виявився не сталим, бо після 1947-го року, під час посилення Сталінського терору в Україні, Петровського знов жорстоко тріпала комуністична критика, що вбачала навіть в його "вірнопіддан-ническьких" творах – вплив школи М. С. Грушевського. У зв'язку з цим Петровський втратив посаду директора Інституту Історії Академії Наук УССР. Така совєтська "свистопляска" з видатним істориком, що ним Петровський несумнівно був, мабуть прискорила його смерть на 57-му році життя (див. також в Укр. Рад. Енцикл., т. XI, Київ, 1963 р., стор. 122). Після 1933 року я взагалі ніколи вже не зустрічався з Петровським.

При цій нагоді вважаю своїм приємним обов'язком висловити свою щиру подяку проф. д-ру О. П. Оглоблину за його ласкаву допомогу мені щодо освітлення деяких моментів життя й діяльности Петровського, особливо за останні два десятиліття його життя, коли я вже не зустрічався з ним і не мав про нього жодних відомостей.

Текст мемуарів Дубровського В. В. "Спогад про проф. д-ра М. Н. Петровського" друкується за публікацією в журналі: Український історик. – 1964. – Ч. 2–3. – С. 21–26. Стаття також передрукована в книзі: Удод О. А. Микола Неонович Петровський (1894–1951): життя і творчий шлях історика / О. А. Удод, А. Ю. Шевченко. – К. : Ґенеза, 2005. – С. 167–174. – Додаток К.

ПАВЛОВСКИЙ Иван Яковлевич

выпускник Нежинского института народного образования (1923 г.) и аспирантуры Научно-исследовательской кафедры (1930), преподаватель, заведующий кафедры украинского языковедения Нежинского педагогического института (1930–1933 гг.), доцент, зав. кафедры Сталинабадского пединститута, заслуженный учитель Таджикской ССР

Из воспоминаний о Нежинском институте им. Н. Гоголя

Я подал заявление о приеме меня в Нежинский институт осенью 1919 г. Зачислен студентом института в январе 1920 г. Институт тогда носил еще свое старое наименование: “Нежинский историко-филологический институт”. Затем он был переименован в “Институт теоретических наук” – сокращенно “ИТЕН” (тогда начали широко распространяться в русском языке аббревиатуры). Еще позже он был переименован в “Высший институт народного образования” – “Вино”, и, наконец, – в “Институт народного образования” – “ИНО”, ИНО я и окончил в 1923 г.

Несмотря на четырехкратное изменение наименования, учебный план института осваивался старый, за исключением лишь небольших изменений в связи с революционными изменениями в стране. В учебный план были внесены новые курсы: курсы социологии, политэкономии, этнографии России и Украины, курсы истории Украины, украинской литературы, украинского языка. В 1921 году было снято обязательное преподавание греческого и латинского языка и греческих и латинских авторов. Преподавание этих курсов осталось факультативным. В остальном план историко-филологического института был выполнен полностью. По учебному плану первые два курса были одинаковыми для всех студентов и выполнялись полностью всеми студентами. С третьего курса начиналась специализация по трем ответвлениям: классическое (античность), историческое и словесное. Я окончил словесное отделение.

Вместо государственных экзаменов, оканчивающие институт представляли “Кандидатское сочинение” на тему по своей специальности. Я представил кандидатское сочинение на тему: “Ф. С. Морачевский и его литературная деятельность”. (Морачевский – бывший инспектор Нежинского лицея). Мое кандидатское сочинение получило оценку “отлично”.

Вместе со мной окончило институт (все три отделения) около 60 человек. Это был последний выпуск бывшего историко-филологического института, переименованного, в конце концов, в Институт народного образования – "ИНО".

Директором института до осени 1922 г. был профессор П. В. Тихомиров. Важнейшие дела решала Конференция института. Осенью 1921 г. прибыл в институт политкомиссар А. А. Карпеко. Он сразу же приступил к организации нового института. Вскоре был открыт новый институт – "Институт социального воспитания", которым и руководил А. Карпеко. Осенью 1922 г. директор института профессор Тихомиров уехал в распоряжение Наркомпроса (в Харьков). А. Карпеко остался один руководить и новым институтом "Социального воспитания" и нашим последним четвертым курсом старого "Историко-филологического института". Карпеко руководил Нежинским институтом до лета 1924 г., затем он был переведен в Киев.

Во время моей учебы в институте Нежинский институт переживает известные трудности. Первые два года учебы мы не имели помещения для занятий. Главный корпус института занимал штаб Красной Армии. Институту отвели маленькое помещение начальной школы, находившейся рядом с усадьбой института, где никак не могли разместиться для занятий студенты института. Некоторые профессоры читали лекции у себя дома на квартире. Профессор А. С. Грузинский читал свои лингвистические курсы у себя на квартире; профессор В. И. Резанов читал свои лекции по литературе студентам словесного отделения у себя дома в кабинете; профессор И. И. Семенов вел свои курсы по латинскому языку и истории искусств тоже у себя дома; то же самое делал и профессор И. Г. Турцевич по греческой литературе. Профессор Г. А. Максимович проводил студентов через черный ход в одно из неотапливаемых помещений библиотеки и там читал свои лекции.

Когда главное здание освободилось, то трудности с помещением уменьшились, но только в теплые времена года. Зимою же здание не отапливалось и заниматься в нем было почти невозможно. Каждый студент должен был отправиться в лес (10 километров от Вертиевки) и там заготовить один кубический метр дров твердой и мягкой породы (осиновые), которыми трудно было обогреть даже отдельную аудиторию.

Стипендии студенты не получали, поэтому многие студенты должны были думать не только об учебе, но и о дневном пропитании, – нужно было подзарабатывать на пропитание. И, несмотря на все трудности, профессура и студенты стремились выполнить все теоретические и практические требования учебного плана института, что, в конце концов, и было выполнено.

Профессорско-преподавательский состав института был на высоте своего положения. В институте работали лишь четыре преподавателя: преподаватель дидактики А. Н. Кириллов, преподаватель методики русского языка и литературы В. А. Заболотский, преподаватель методики истории В. В. Кукаркин и руководитель практическими занятиями по греческому языку И. В. Добиаш. Все остальные педагоги были профессорами. Некоторые имели ученую степень доктора наук (П. Тихомиров, В. Резанов,

А. Покровский, Г. Максимович). Остальные профессора имели ученую степень магистра, полученную до революции.

В эти года началась украинизация вузов на Украине. Постепенно вводилось преподавание всех дисциплин на украинском языке.

В Нежинском институте первым начал читать лекции на украинском языке профессор Н. Ф. Грузинский. За ним последовали молодые работники института (Н. Петровский, А. Егоров и др.): наконец и старые работники института овладели украинским языком в полной степени, что начали читать свои лекции на украинском языке (проф. В. И. Резанов по литературе, проф. Н. Ф. Даденков по педагогике и др.).

Інститут Народньої Освіти.

НЕЖИНСКИЙ ИНСТИТУТ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

№ Ч 604

17 июля 1923 года

м. Ніжин на Чернігівщині
г. Нежин Черниговской губ.

Удостоверение.

Выдано настоящее удостоверение Нежинским Институтом Народного Образования гражданину Павловскому Ивану Яковлевичу ~ " ~ " ~ " ~ — родившемуся 18 июня 1885 года в с. Дорогинке Нежинского у. Черниговск губ. в том, что он действительно с 1920 года по 1923 год прослушал полный курс Нежинского Института Народного Образования, преобразованного из Историко—Филологического и Научно—Педагогического Институтов по факультету Профессионального Образования словесному отделению и выполнил — отлично ~ " — все требования установленного учебного плана Института, а также самостоятельную работу на тему: „Моравчевский и его литературная деятельность" — ~ " ~ " ~ " ~ " ~ " ~ " — тезисы которой защитил перед испытательной Комиссией Института.

На основании Кодекса Законов о Народном Просвещении У. С. С. Р. гражданин Павловский И. Я. допускается к прохождению обязательного практического стажа по своей специальности.

Ректор и Политкомиссар Института [illegible]

Декан Проф. В. Резанов

Управделами Института [illegible]

Свидетельство И. Я. Павловского об окончании института в 1923 г.

Состав студентов нашего выпуска был неслыханно разношерстный. Основу составляли студенты, поступившие в 1919/1920 учебном году. Их принимали с соблюдением всех правил и требований (знание греческого и латинского языков и др.). К ним в 1921 г. присоединилась часть слушателей Высших женских курсов, существовавших при институте до революции (после закрытия курсов). К ним же присоединилась часть студентов, поступивших в 1921 г. в "ВИНО", вследствие закрытия "ВИНО"); другая часть студентов "ВИНО" поступила во вновь открываемый "Институт социального воспитания", было несколько студентов, перешедших из других вузов (из Ленинградского университета, из Киева и других мест).

Основное направление в работе профессорско-преподавательского состава института (по моему личному мнению) было не только дать знания студентам, но и пробудить в них интерес, любовь к науке, привить им первые, элементарные навыки научно-исследовательской работы. Это основное направление проглядывалось и в лекциях профессоров, и в требованиях к курсовым и семинарским работам студентов, и особенно в работах над "Кандидатскими сочинениями" выпускников.

Большинство студентов нашего выпуска (как это было и есть в наших вузах) стремилось главным образом овладеть знаниями. Эти студенты мало уделяли внимания научно-исследовательской работе, овладению ее методами и приемами.

Но были студенты (меньшая часть), которые интересовались научно-исследовательской работой с самого начала учебы в институте. Они сами себе подбирали темы курсовых и семинарских работ. Часто такие темы утверждались темами их "Кандидатских сочинений". Обычно темы эти были мало разработаны, а иногда и совсем не разработаны. Поэтому, работая над темами, студенты вносили что-то свое, новое, неизвестное в науке. Так, например, И. Фохт все время работал над "Философическими письмами" П. Я. Чаадаева; В. Совсун много времени и сил отдал собиранию и критической оценке литературы Ф. М. Достоевского. А. Гуля работал в области античной литературы; Л. Миловидов – талантливый, рано умерший педагог, работал над книгами XVI века, напечатанными во Львовской типографии; В. Фесенко работал над историей Нежинского полка (XVII–XVIII вв.); А. Белый работал над новыми течениями в русской литературе; автор этих воспоминаний продолжал собирать и обрабатывать "Весільні пісні, обряди та звичаї Ніжинщини поч. XX століття".

Культурно-массовая работа в институте и в городе мало была развернута. Этот новый вид культурной деятельности и студентов, и профессоров не нашел еще своих форм и сферы приложения в условиях Нежина.

Был заслушан и обсуждаем лишь один реферат в клубе института на тему: "Футуризм Михайла Семенка".

В августе 1922 г. наш курс организовал впервые в Нежине в летнем театре "Литературный суд над Сониным" (по роману Арцыбашева). Роли председателя и членов суда, обвинителя и защитников были распределены заранее; готовились основательно. Автору этих воспоминаний досталась роль секретаря суда. Нужно было составить "обвинительное заключение" и зачитать его вначале заседания "суда", что и было выполнено.

Новизна этого (по словам нежинцев) “представления” привлекла внимание общественности города – театр был переполнен. Но в дальнейшем эта форма культурно-массовой работы не получила распространения. Следующий “суд”, организованный в стенах института для мирных масс, прошел незамеченным. В последние месяцы студенты нашего курса углубленны работали над своими “Кандидатскими сочинениями” и активного участия в культурно-массовой работе не принимали.

В 1922 году при Нежинском ИНО были открыты “Научно-исследовательская кафедра истории культуры и языка” в составе 3-х секций: классическая, историческая и словесная. Несколько позже организована 4-я секция – педагогическая. Это было первое на Украине научно-исследовательское учреждение (помимо Академии Наук). Членами кафедры были все профессора института и (по штату) десять аспирантов. Руководителем кафедры первоначально был профессор П. В. Тихомиров, а после его отъезда (в 1922 году) был профессор доктор наук В. И. Резанов. Кафедра существовала до 1930 г., потом была закрыта.

Закончившие аспирантуру при кафедре получали удостоверение от кафедры о том, что они окончили аспирантуру и подготовлены к научно-исследовательской работе по специальности. Защита диссертаций в те годы была отменена.

Закончившие аспирантуру направлялись в распоряжения Наркомпроса Украины. Наркомпрос рассылал их в качестве преподавателей в институты Украины (В. Фесенко в Николаевский пединститут, А. Пуленец в Луганский пединститут, Котляров в Донбасс и т. д.). Некоторые аспиранты, окончившие подготовку, были оставлены при институте для работы в Нежинском институте (А. Ершов, Рябко, автор этих воспоминаний и др.).

Автор этих воспоминаний работал в Нежинском пединституте до конца 1933 г. Последние три года заведовал кафедрой “Мовознавства” и читал теоретические курсы. Напечатал 3 работы в “Научных записках Нежинского ИНО” и несколько работ в других изданиях Украины. В 1931 г. квалификационная комиссия при Наркомпросе Украины утвердила в ученом звании доцента по кафедре “Мовознавства”.

Текст заметок Павловского И. Я. “Из воспоминаний о Нежинском институте им. Гоголя” печатается по рукописи, которая хранится в Нежинском государственном архиве – ВЧОАН, ф. 6121, оп. 3, ед. хр. 2578, с. 57–63. Воспоминания написаны в связи со 150-летием Нежинской высшей школы. Здесь же хранится и анкета выпускника.

ВЫПУСКНИКИ КАФЕДРЫ

К. Штепа

П. Одарченко

И. Павловский

ПЛЮЩ
Павло Павлович

навчався у Ніжинському науково-педагогічному інституті у 1920–1921 р., доктор філологічних наук, професор Київського університету ім. Т. Шевченка

Моя перша альма-матер
(Спогади колишнього студента Ніжинського науково-педагогічного інституту першого набору)

У вересні 1970 року Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя відзначає 150 років свого існування: саме 150 років тому, у вересні 1820 року, в Ніжині була заснована кн. І. А. Безбородьком Гімназія вищих наук, що пізніше внаслідок ряду організаційних трансформацій послужила в 1875 році базою для створення Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька, перетвореного в 1920 році в радянський вуз. Славний ювілей Ніжинського педагогічного інституту – радісне свято української культури. Його урочисто буде вшановано всією радянською громадськістю, як ювілей одного з найстаріших вузів Радянського Союзу.

Багато тисяч висококваліфікованих педагогів вийшло з цього прославленого вузу за роки Радянської влади, протягом цілого півсторіччя (1920–1970 рр.) Ніжинський педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя (інститут обрав для себе це ім'я не тільки з пошани до геніального письменника, а й тому, що він вчився в стінах цього інституту) ніколи не померкне в пам'яті його незчисленних випускників – представників багатьох поколінь радянської інтелігенції. У лавах цих випускників – тисячі й тисячі талановитих шкільних учителів і десятки вчених і письменників. І в доблесний ювілей 150-річчя своєї улюбленої альма-матері всі вони згадують її з синівською любов'ю з гарячою вдячністю: для них вона була і джерелом їх освіти, досвіду, материнського піклування та виховання, і

свідком їх молодості, світлих надій буйного розквіту фізичних і духовних сил, золотої весни їх життя.

Світочем, доброю феєю моєї далекої молодості була вона й для мене – одного з її перших студентів у час її народження в 1920 році. Небагато вже лишилося нас, колишніх студентів "першого призову" Ніжинського інституту, що й сам, як фенікс із попелу тоді в 1920 році, щойно з'явився на світ, щойно скинув з себе стару подобу царського історико-філологічного інституту кн. Безбородька і засяяв у новій своїй іпостасі в сузір'ї вузів Країни Рад.

Перший навчальний рік – рік 1920–1921-й – був епохальним в історії Ніжинського інституту радянського часу. (До речі, він офіційно називався тоді "Науково-педагогічним інститутом"). Так само навчання в цьому інституті в 1920–1921 рр. було епохальним моментом у моєму власному житті, хоч перебування моє в Ніжинському інституті фактично й обмежилось тільки 1920–1921-м навчальним роком, бо вже в 1921–1922-му навчальному році я змушений був залишити інститут у зв'язку з несподіваними важкими родинними обставинами.

Тому-то й спогади мої про Ніжинський педагогічний інститут припадають фактично лише на перший час його існування, коли він перебував ще instatu nascendi.

Згадуючи Ніжинський інститут початку 20-х років нашого сторіччя, не можна обминути мовчанкою місто, що здавна було відоме в Росії як вогнище вищої освіти. З цього погляду Ніжин був унікальним винятком з маси повітових міст Російської імперії. Крім того, напередодні Жовтневої революції в ньому було дві чоловічих і дві жіночих гімназій, комерційне училище, а також кілька нижчих шкіл, в чому числі й нижче технічне училище. Таке скупчення середніх і нижчих шкіл теж виділяло Ніжин з-поміж тодішніх звичайних повітових міст.

Дореволюційний Ніжин я знав дуже добре, бо вчився тут з 1912 до 1918 року в різних школах.

Центральні вулиці передреволюційного Ніжина освітлювалися вже електрикою, і в ньому функціонував прекрасний кінотеатр на Мільйонній вулиці. Але тільки в центрі міста було шість-сім двоповерхових будинків і тільки центральні вулиці були обкантовані хорошими тротуарами, на інших замість справжніх тротуарів були наслані під заборами, вздовж рівчаків, імпровізовані тротуари з двох широких дощок.

Природа Ніжина не вражала мальовничою красою: не було тут великопанських культивованих садів і парків, великої красивої річки. Ніжин стояв на несудноплавному вузькому Острі – притоці Десни, що вже в 40-х рр. після Жовтня місцями зовсім був пересох, Міський сад у Ніжині теж був дуже скромним. Коротким бульвар на Старокиївській вулиці (єдиний бульвар у Ніжині) викликав нудьгу своєю вбогістю. Справжньою окрасою міста, як і тепер, була довга, трикілометрова тополева алея, що простягалася від центра міста до залізничної станції. А у кожній панській і міщанській садибі в Ніжині за високим парканом був свій сад чи садок, вулиці були обсаджені тополями й осокорами – і все це милувало око щедрою зеленню, мирним, сонливим супокоєм.

Квітучий оазис міста розташовувався відносно недалеко від його центра. Цим оазисом була колосальна садиба колишнього Ніжинського історико-філологічного інституту – своєрідне царство в межах невеликого повітового міста. І місто, і колосальна інститутська садиба були мені добре знайомі ще з 1912 року, коли я вперше оселився в Ніжині, вступивши до Ніжинського технічного училища Кушаковича.

У садибі стояв величезний триповерховий білий корпус Інституту в стилі ампір, з величними колонами при вході в інститут, що помпезно оздоблювали його лицевий фасад. Своєю білизною, стрункістю архітектури і загальною гармонійною красою інститутський будинок-палац нагадував велетенського білого лебедя.

За інститутом, розкинувшись на величезній площі, буяв розкішний "графський сад" з величезним ставом посередині саду. За садом були "Магерки" – передмістя Ніжина, заселене ремісниками-міщанами, що жили в невеличких охайних хатинах. Вражав контраст між інститутським палацом, "графським садом" і цими міщанськими будиночками, господарі яких займалися ремеслом і домашнім хазяйнування у близькому сусідстві з "храмомнауки".

Таким був Ніжин, такою була садиба інституту і восени 1920 року, через три роки після Жовтневої революції, коли я знов повернувся до Ніжина, щоб вступити до Ніжинського науково-педагогічного інституту.

Не змінився й подібний до білого лебедя величний будинок інституту. Тільки білі стіни його трохи потьмяніли за роки громадянської війни.

Але місто й інститут жили вже новим, радянським життям. Старий історико-філологічний інститут в 1920 році кінчив своє існування, і в його стінах забило ключем життя нового, радянського вузу – Ніжинського наково-педагогічного інституту (згодом перетвореного в Інститут народної освіти, пізніше – в педагогічний інститут). У жовтні 1920 року був проведений перший набір студентів до цього щойно заснованого радянського вузу. Прийом до інституту відбувався на підставі документів про середню

освіту (до середніх шкіл були прирівняні й учительські семінарії). В інституті було створено два відділи: історичний і словесний.

Соціальний склад новонароджених студентів був дуже строкатий. Багато тут було дітей селян навколишніх сіл і дітей місцевих службовців та міщан. Абітурієнтів здалеку майже видно не було, бо то були важкі голодні роки і вчитися без матеріальної підтримки батьків було майже неможливо.

Попередня освіта прийнятих до інституту теж була дуже неоднорідна. Серед нас були випускники гімназій, комерційного училища, учительських семінарій і т. п. (Між іншим, серед 80–90 зарахованих до інституту було не більше шести-восьми дівчат).

Одягнуті ми були в найрізноманітніші "шати, які на той час збереглися в нашому родинному "гардеробі": в селянські свитки, кожухи, кереї, в гімнастьорки й шинелі, в батьківські піджаки й пальта тощо.

Серед такої розмаїтої одежі де-не-де проскакували форменні куртки й шинелі з блискучими ґудзиками: їх доношували окремі студенти скасованого історико-філологічного інституту, якого вони не встигли закінчити до 1920 року.

Радянська влада, незважаючи на зруйнованість господарства країни, на гострі нестатки продовольства в час нашого вступу до інституту, по-батьківськи піклувалася про наше матеріальне забезпечення.

У 1920–1921 навчальному році ми одержували невелику стипендію і натуральний продуктовий пайок (борошно, крупа, картопля, сіль). Крім того, нам безкоштовно давався обід (як правило, гороховий суп або варений горох) у студентській їдальні (вона містилася в кінці Гоголівської вулиці). Згадую при цьому один цікавий факт виявлення колективної шани і співчуття своїм професорам та викладачам з боку студентів-початківців: студенти, батьки яких займалися хліборобством в навколишніх селах і допомагали їм харчуватися, добровільно, з власної ініціативи відмовилися від натуральних пайків на користь професорів і викладачів (їх академпайок був дуже скромний, і сім'ї їх жили надголодь).

На свята 1 Травня і Жовтневої революції в 1920 році повітовий продком на просьбу студентів звеселив нас святковими "гостинцями" – борошном, повидлом і м'ясом для студентських вечорів на відзначення цих революційних свят, які сприймалися нами тоді як яскраві, небачені парості нового, радянського побуту і збуджували в нас радісне піднесення. Мені, як заву студклубу, доручалося одержувати ці разові дари продкому. Я радів, як і мої товариші, щасливій нагоді хоч раз наситити свій хронічно напівбезробітний шлунок. Але, щоб забрати з продкому відпущені продукти, треба було дістати необхідну тару, і це завдало мені великого клопоту.

Студенти з навколишніх сіл (в тому числі і я) жили фактично на утриманні батьків: з непорушною регулярністю, щосуботи після занять, з мішком під пахвою прямували вони до рідного села, до батьків, нашвидку надолужали дома недоїдання в місті і в неділю увечері поверталися до Ніжина, закинувши на плечі мішок з хлібом, картоплею, крупою чи пшоном, з пляшечкою олії або шматком м'яса чи сала. Це був звичайний тижневий запас харчів студента-селюка, одержаний ним від батьків.

Через невблаганну потребу такого самопостачання зимою 1921–1922 рр. мені довелося одного разу пережити гостру психічну колізію. Справа в тому, що літом 1921 року Ніжинський політос видав мою п'єсу "Партизани" (на цупкому грубезному синьому папері, в який загорталися конусоподібні голови цукру-рафінаду).

В одину із субот згаданої зими я з своїм односільчанином і співквартирантом по Ніжину І. Д. Бойком (нині професором-істориком) вирушили в свою Володькову Дівицю (за 15 км від Ніжина), щоб відновити, як звичайно, тижневий запас харчів. Ідучи містом, ми побачили на Гоголівській вул. величезну, художньо намальовану афішу про те, що на другий день, у неділю, в авдіївському будинку культури (Авдіївка – передмістя Ніжина за Мільйонною вулицею) буде виставлена драмгуртком цього будинку моя п'єса "Партизани". Я був радісно вражений несподівано побаченою афішею і сказав своєму супутникові, що лишаюся в місті, щоб побувати на виставі своєї п'єси. На це Іван Давидович Бойко зауважив: "А що ж ти цілий тиждень будеш їсти?" Це до того мене протверезило, що я з жалем махнув рукою і разом з ним подався до Дівиці. Незабаром я залишив навчання в Інституті і виїхав з Ніжина, так і не побачивши своєї п'єси на сцені. (Випадково кілька років тому я познайомився з одним літературознавцем у Києві, який, за його словами, будучи комсомольцем керував авдіївським драмгуртком в 1921–1922 рр. і ставив тоді мої "Партизани", що користувалися, як він сказав, великим успіхом у місцевих глядачів).

Щоб не вертатися більше до матеріальних умов існування студентів – первенців Ніжинського Науково-педагогічного інституту в 1920–21 та частково 1921–1922 навчальному році, слід ще додати до сказаного, що гуртожитка при інституті в той час не було, і студенти – не ніжинці жили на приватних квартирах. Правда, в кінці 1921 р. одна група студентів самотужки сяк-так відремонтувала невеликий флігель в інститутському дворі і явочним порядком його заселила. Ми вважали їх великими щасливцями, що були зовсім незалежними від власників приватно-найманих квартир...

Який разючий контраст до життя сучасних студентів є колишнє наше життя, життя початку 20-х рр., сповнене студентів є колишнє наше життя, життя надголодь в майже неопалюваних квартирах, в убогих одежинках!

Але ми були тоді молодими, в розквіті непочатих сил, окрилені новим життям, прагненням до служіння розкріпаченому народові.

І ми безстрашно боролися й перемагали всі матеріальні труднощі, зачаровані однією мрією – здобути вищу освіту, стати корисними молодій Країні Рад.

Згадуються мені й наші добрі інститутські вчителі тих незабутніх років. Це були рештки професури старого історико-філологічного інституту: П. В. Тихомиров (директор інституту, викладач логіки й соціології), В. І. Рєзанов (викладач російської літератури), О. С. Грузинський (викладач т. зв. українознавства, пізніше професор російської мови Київського педінституту), В. Г. Ляскоронський (історик), Семенов (літера-

турознавець), Новодворський (історик), Бережков (історик), Турцевич (історик), Максимович (історик). (На жаль, ім'я по батькові п'ятьох останніх професорів я не пам'ятаю). Професори Ляскоронський, Бережков і Турцевич ще до утворення Ніжинського науково-педагогічного інституту були вже у відставці, але в 1920 році за браком потрібних вузівських викладачів вони були запрошені знов на роботу до інституту.

Найбільшою популярністю серед студентів користувався професор Павло Васильович Тихомиров (колишній меншовик, експерт з давньоєврейської мови у відомому процесі Бейліса (перекладач Г. Спенсера). На його лекції з логіки й соціології сходилися всі студенти словесного й історичного відділів. Павло Васильович не був рафінованим красномовним лектором, але нас чарував його глибокий розум, надзвичайно самобутня мова, блискуче знання предмета і завжди оригінальні, дотепні приклади з літератури і з оточуючого життя. Імпонувала нам, студентам, і його зовнішність – його високий зріст і простецьке, грубувате, але розумне й симпатичне обличчя. Ніхто з викладачів інституту в нашому уявленні не втілював у собі так яскраво образ ученого, як він (до вступу в інститут ми взагалі не бачили живого вченого і не уявляли, чим учений відрізняється від звичайного вчителя).

З інших професорів інституту початку 20-х рр. шанобливою увагою студентів-словесників користувався Володимир Іванович Рєзанов (пізніше, з 1923 року, член-кореспондент АН СРСР, дослідник творчості В. Жуковського, дослідник української драматургії та театру 17–18 ст., відомий опубліковувавч текстів української шкільної драми періоду феодалізму).

Лекції цього маститого вченого були для нас взірцем глибокого, копіткого аналізу творчості класиків російської літератури після пушкінської епохи. Вони відкривали нам, неофітам науки, світ наукової філологічної думки, вводили в лабораторію творчої праці вченого літературознавця. Він сам закінчив у 1890 році Ніжинський історико-філологічний інститут і все своє життя після Жовтня віддав Ніжинському ІНО і Ніжинському пединститутові. Добре пам'ятаю його змістовні лекції, насичені рясністю фактів і великою науковою ерудицією, його спокійну чисту мову русака, його ласкаво-усміхнене обличчя, старосвітське пенсне на чорному шнурочку, його батьківське піклування про кожного свого вихованця. Це він єдиний звернув увагу на моїх "Партизанів", пожурив мене за одіозне орфографічне оформлення п'єси, за різні недоречності в ній з погляду законів сценічного мистецтва і обіцяв мені гарячу допомогу в моїх дальших літературних спробах.

Цікавими, жвавими, темпераментними були лекції Максимовича, відносно молодої людини, бездоганно елегантного зовні і хорошого, талановитого оратора.

Запам'ятав я й професора В. Г. Ляскоронського, якому в 1920 році було лише 60 років, але він нас вражав своєю передчасною старечою дряхлістю: лекції його полягали в читанні ним якоїсь власної праці; заняття відбувалися в його квартирі в затишні кімнаті; ми тихенько розташовувалися в його квартирі в затишній кімнаті; ми тихенько розташовувалися на старовинних стільцях, професор, сидячи в кріслі й не підводячи на нас очей, читав нам щось з книжки майже беззвучним голосом, викликаючи у

нас уявлення холодного дрібного осіннього дощику, і ми, подрімавши під час чергової зустрічі з цим видатним істориком, виходили з його будинку з неприхованою радістю від того, що ми знов повертаємося до звичного свого життя.

Чи не наймолодшим викладачем інституту в 1920–1921 навч. році був О. С. Грузинський (йому сповнилося тоді 39 років). Як уже зазначалося, Олександр Сергійович викладав нам нову, нечувану раніше дисципліну енциклопедичного характеру – "українознавство". Олександр Сергійович, колишній учасник славетного філологічного семінарію акад. В. М. Перетца, вже на початку XX сторіччя опублікував свої знамениті статті про Пересопницьке євангеліє і був відомим україністом. На жаль, лекції його були досить безсистемними, до того ж він був далеко не блискучим оратором: мова його безперервно супроводжувалася нудним еканням (за студентськими спостереженнями, в кожній його лекції нараховувалося пересічно 200–300 "е-е-е").

Доводилося нам слухати й на лекції інститутських патріархів-професорів Бережкова та Турцевича, що, як уже говорилося, повернулися в 1920 році до педагогічної роботи з відставки.

Професор Бережков викладав історію Росії. Це був високий кістлявий старик з сильним ще, але по-старечому надтріснутим голосом і трохи шепелявий. Взимку ходив він у чорній дореволюційній форменній шинелі чиновника Міністерства народної освіти, поверх якої був накинутий плед. До аудиторії він звертався, вживаючи чудернацький, нам самим вигаданий апелятив – "Господа товарищи студенты!", контамінуючи дореволюційну і радянську форми звертання. Про ідейний рівень лекцій старого Бережкова свідчила така деталь його лекторської манери: кожного разу, згадуючи, наприклад, Катерину II, він промовляв умильно: "блаженой памяти государыня императрица Екатерина вторая".

Другий престарілий учений, професор Турцевич, читав нам вступ до загальної історії, але замість цього протягом півріччя розповідав нам лише про якийсь міжнародний конгрес у Ризі учасником якого він колись був, і з особливим захопленням – про саме вічне місто з його пам'ятками античної архітектури. Говорив він цікаво й розумно як глибокий фахівець своєї справи, але ми помічали, що він не усвідомлює, кому він читає свої лекції, що він не знає про соціальний переворот у країні після Жовтня. Не дивно, що, звертаючись до місцевої влади з просьбою відремонтувати його власний будинок біля інституту, він адресував свої заяви так: "Нежинской городской управе".

З тих інститутських викладачів, з якими я так чи інакше спілкувався в 1920–1921 і частково в 1921–1922 навчальному році, і досі пригадується мені зворушлива постать викладача давньогрецької мови Ніжинського історико-філологічного інституту Безбородька – чеха Добіаша. У 1920 році, немічний і напівсліпий, він позбувся роботи, бо в новому, радянському науково-педагогічному інститутіт давньогрецька мова не викладалася. Але старий пелагог не міг існувати без улюбленої праці і попросив студком загітувати хоч з десяток студентів, які добровільно побажали б вивчати давньогрецьку мову під його керівництвом (розуміється "не за пекунії, а гратіс"). На цей заклик Добіаша зголосилося 7–8

студентів (в їх числі і я). Але незабаром гурток вивчення грецької мови розпався. Це був останній, жорстокий удар долі, що розвіяв надії старого ентузіаста класичної філології. Невдовзі після цього Добіаш помер.

Хочеться ще згадати про двох технічних службовців інституту, які теж лишилися працювати в ньому і після революції: про інститутського швейцара "Шамана" (до революції в одному будинку містився історико-філологічний інститут і класична гімназія при ньому; кличку "Шаман" дали швейцарові гімназисти) і про бібліотечного служителя Єгора. "Шаман" уславився своєю феноменальною пам'яттю (він знав усіх гімназистів і студентів інституту на прізвище і пригадував кожного з них під час випадкової зустрічі з ними через багато років), а Єгор знав, здається, місце кожної книжки в бібліотеці інституту, незважаючи на те, що в ній нараховувалося понад 300 тисяч книг).

Ще кілька штрихів з життя Ніжинського науково-педагогічного інституту перших років його існування.

Восени і взимку студенти самотужки заготовляли дрова для опалення інституту в навколишніх лісах. Але дров було замало, щоб можна було опалювати всі три поверхи інститутського будинку. Їх ледве вистачало на опалювання тільки двох аудиторій: аудиторії словесного відділу і аудиторії історичного відділу (деякі лекції окремі викладачі інституту читали в себе дома).

Проте навіть у цих двох аудиторіях, опалюваних, швидше, символічно, ніж фактично, зимою було так холодно, що заняття в них, як правило, не могли тривати довше, як півгодини.

Зимовими вечорами, дарма що в приміщенні інститутського студклубу панував тріскун-мороз, ми розважалися в міру своїх сил з безжурністю, властивою молодості. Багато танцювали (це рятувало нас від холоду), дискутували на літературні теми і т. ін. Іноді ж брали з бібліотеки давні комплекти студентського гумористично-сатиристичного журналу старого історико-філологічного інституту, читали їх і захоплювалися талановитістю наших попередників-студентських гумористів і сатириків.

Я не пам'ятаю якихось надзвичайних подій в нашому студентському житті в 1920–1921 навчальному році. Але на початку наступного навчального року в інституті відбулася справді велика подія – зміна інститутської влади. До інституту був призначений з центру політкомісаром О. О. Карпеко. Згодом він став директором інституту, заступивши на цьому посту професора П. А. Тихомирова. З цього часу почалася органічна радянізація інституту. Першим заходом у плані цієї радянізації було очищення студентського колективу від соціально-чужих елементів. З цією метою була проведена чистка студентів інституту. Зберігся в моїй пам'яті один комічний епізод чистки. До столу Комісії по чистці було викликано студента Чикилевського сина попа однієї з ніжинських церков. На запитання комісії, хто його батько, він, кепкуючи, нахабно відповів: "Артист". Серед присутніх вчинився сміх, бо всі ми знали, що цього батько піп. Коли голова комісії попередив Чикилевського, щоб він не жартував, а відповідав серйозно, той, посміхаючись, кинув: "А хіба піп не артист?"

Ці мої спогади – лише бліда розповідь про незабутні дні моєї молодості, зв'язані з Ніжинським інститутом. Я щиро радий, що, пам'ятаючи

його друге народження за Радянської влади, дожив і до славного його 150-річного ювілею.

Квітни ж у вікнах, дорога моя перша альма матер!

Хай щастить твоїм студентам, професорам і викладачам і їх благородній праці в творчих їх успіхах на благо Радянської Вітчизни! Хай твої вихованці будуть окрасою великої армії творців і пропагандистів найпередовішої в світі радянської культури.

Текст спогадів Плюща П. П. "Моя перша альма-матер" друкується за машинописним рукописом, що зберігається в архіві музею історії Ніжинської вищої школи (с. 1–14), які були написані 14.VII.70 р. Спогади написані у зв'язку із 150-річчям Ніжинської вищої школи.

БЕЗЖАН Александр Яковлевич

выпускник Нежинского института народного образования 1925 г., учитель, работал в г. Фрунзе Киргизской ССР

Из письма-воспоминания о Нежинском ИНО

Привет и искренние пожелания больших успехов всему коллективу обучающих и обучающихся в Нежинском ИНО!

Пусть еще столетие существует и плодотворно готовит кадры народных учителей наша alma mater!

Люди моего возраста учились в трудное, но славное время крушения всего старого и становления и утверждения нового, словом: “Мы дети Октября”. В частности, в Нежинском институте мы твердо и жизнерадостно переживали все трудности тех времен. Неплохо знать теперешним студентам, что в наше время (1921 г.) для поступления в институт недостаточно было сдать вступительные экзамены, а нужно было еще предоставить из Веркиевского летничества справку о том, что ты заготовил 2 м^3 дров (для института). Дрова мы заготавливали в августе-сентябре с помощью институтских пил (приобретенных, наверное, еще во времена князя Безбородко и сохранивших не более 50 % зубьев). Дрова эти истреблялись в институтских печах, начиная со второй половины октября: были они сырые и издавали змеиное шипение и не давали тепла.

Получали мы и стипендию (не все) – на месяц: 1 пуд муки (ржаной), 2 фунта пшена и 1 бутылку растительного масла. Профессоры и преподаватели получали, наверное, чуть больше. Ярко помню, как профессор Резанов Владимир Иванович, накрывши главу свою одеялом и поддерживая его левой рукой у подбородка, как женский платок, правой тянул саночки груженные, его месячным пайком.

Учиться было трудно, но к трудностям мы относились с юмором (почти Гоголевским). Учебные планы и программы менялись каждый год. Комично было слушать курс “История детского движения” из уст большого специалиста по русской литературе. Курс этот начинался где-то в Спарте и заканчивался оборудованием пионерского лагеря. У профессора Резанова я числился по этому предмету большим эрудитом, так как я его

посвятил во все “секреты” установки полевой палатки (в установке же палатки профессор был полным профаном).

Профессор истории Покровский Алексей Иванович твердо был убежден в том, что какие бы социальные сдвиги не происходили, а студенты должны знать древнюю историю, и поэтому, не взирая ни на программы, ни на учебные планы, ни на требования декана читал нам 2 года историю Египта; и все же на 3 год его застали где-то на Римской канализации. Вообще те курсы, которые читались раньше в Нежинском Историко-филологическом институте, читались и у нас на большом, как говорят, уровне. Зато по математике мы не пошли дальше уравнения Эллипса [гиперболу мы понимали как преувеличение]. А по химии – чего мы только не знали? Мы знали, как варить мыло, дубить кожу, варить сахар, пиво, добывать спирт... и многое, многое еще.

Мы не знали только: какая разница между солью и кислотой. Мне эту разницу пришлось устанавливать на 2-й год моего преподавательского труда (замещал заболевшего преподавателя химии).

Можно сказать: учили нас многому, а потому и знали мы мало. Зато у нас был “кругозор”, который нам пригодился при работе в школе на господствовавшей в те времена “комплексной системе”.

Педпрактика у нас была весьма краткой. На II курсе каждый из нас давал в школе 3 урока. К урокам, конечно, мы готовились тщательно, волновались. [Один из нас Максимков Борис – рост и вообще фигура – второй Поддубный по-современному – Жеботинский; голос – иерихонская труба, давал урок в шестом классе. Тема: “Пищеварение”. Волновался он сильно, и поэтому за 15 минут выполнил весь материал. Далее, растерялся – вопросительно посмотрел на руководителя Никонова. Что, мол, делать? Никонов позвал его (пальцем) к себе и прошипел: “Закрепляй!” Стал он закреплять. Закрепил. А до звонка еще далеко. Тогда Борис решительно потребовал: “Тепер, діти, виймайте ваші шлунки і ми все коротенько запишемо”. Дети догадались, что нужно вынимать не желудки, а тетради, и урок благополучно продолжался. До звонка даже не успели все записать, чем Максимков был весьма огорчен].

Мы были слабо подготовлены. Я помню, как месяца 3 видел в классе учащихся только одного ряда, а с течением времени не только видел весь класс, но видел и кто из учащихся к уроку не готов. В конце-концов, в результате большого труда и работы над собой из нас получились “люди”.

Я помню, что ничего “весомого” для истории института этой писаниной я не дал, но так хотелось что-либо сказать нежинцам (в Нежине я ведь учился с 1913 по 1925 г., и знаю в нем каждую тротуарную плиту). Вот ведь удивительно! На углу Гоголевской и той улицы, которая идет от вокзала в город с 1913 г. была фотография Малкина, и сейчас в этом домике тоже фотография.

Думаю, что товарищи, адреса которых сообщаю ниже, могут сообщить что-либо более достойное Вашего внимания.

Текст заметок Безжана А. Я. “Из письма-воспоминания о Нежинской ИНО” публикуется по рукописи, которая хранится в Нежинском государственном архиве – ВЧОАН, ф. 6121, оп. 3, ед. хр. 2578, – с. 12–15. Здесь же хранится и анкета выпускника.

ОДАРЧЕНКО Петро Васильович

випускник Інституту народної освіти 1926 р. та аспірант Науково-дослідної кафедри історії культури та мови при цьому ж інституті (1926–1928 рр.)

Ніжинський інститут Народної Освіти в 1923–1929 роках

Восени 1923 р. я почав учитися в Ніжинському ІНО. Викладачем на першому курсі були проф. Олександр Сергійович Грузинський – українська література, проф. Володимир Іванович Рєзнов – російська і західноєвропейська література, Петро Волинський – українська мова, Микола Неонович Петровський – Історія України, проф. Олексій Покровський – Історія Західної Європи, проф. М. Ф. Даденков – педагогіка, проф. Яків Колубовський – рефлексологія, ректор інституту Олександр Олександрович Карпеко – історія Комуністичної партії, Гурин – математика, Петро Олександрович Бельський – природознавство, Камені – хімія, фізика, Іван Іванович Іванов – німецька мова, Гржимайло – французька мова.

Перший рік навчання в Ніжинському ІНО був для мене дуже тяжкий: мене мучив голод, стипендія була дуже мала, вона складалась із кількох фунтів пшона. Восени, коли не було так холодно, я зі своїми товаришами на подвір'ї інституту варив у казані пшоняну кашу. А зимові місяці було гірше. Щоб заробити гроші мені доводилося бути грубником, я топив у грубах в аудиторіях, корчував дерева на подвір'ї інституту, рубав дрова для однієї пані, а пізніше був репетитором.

Другий рік навчання – 1924/25 – був для мене легшим, для студентів була вже відкрита їдальня, стипендія була більша, на базарі харчові продукти стали дешевші.

Ректор О. О. Карпеко виїхав до Києва, а на його місці став новий ректор М. Г. Куїс. Професор О. С. Грузинський також виїхав до Києва а на його місце призначено проф. Є. А. Рихліка. Німецьку став викладати К. Ф. Штепа.

В 1924/25 навчальному році скасовано лекційну систему, замість неї запроваджено дальтон-план. Робфаківці були дуже раді, що лекцій не буде, і влаштували похорон лекційної системи: зробили труну, поклали в неї ляльку з надписом "Лекционная система", цю труну носили навколо будинку інституту і співали "Вечная память". На чолі процесії ішов у ризах студент робфаку. Пізніше студенти робфаку дуже жалкували, що вони не можуть учитися без лекцій, бо ті книжки, які вони читали, були часто не зрозуміли для них, і без лекцій, викладача їм тяжко було виконувати так звані "наряди". Дальтон-план вимагав від викладачів, щоб вони на кожний місяць складали завдання для студентів (так званий "наряд"). Наприклад, професор української літератури вимагав щоб студенти прочитали такі твори Івана Франка: поезії, поему "Мойсей", "Борислав сміється", прочитали критичні статті про Івана Франка; прочитали твори Бориса Грінченка; написали письмову роботу на тему: "Життя і творчість Івана Франка" і т. д. Такі ж завдання ("наряди") студент мав виконати за місяць з усіх предметів. А потім студент повинен був скласти іспити. Від студента вимагали, щоб він колективно виконував ці "наряди". Я належав до колективу, який складався з таких студентів: Миронець, Одарченко, Ролик, Донець, Копил, скорочено-миродокоп. Кожен член колективу МИРОДОКОП виконував такі завдання: Одарченко – українська мова і українська література, Ролик – педагогіка, історія, Донець – політичні науки, Миронець – історія юнацького комуністичного руху, Копил – фізика і хімія. В кінці місяця члени нашого колективу виступали з короткими доповідями про виконання "нарядів". А потім були іспити.

Рихлик
Євген Антонович

В інституті існували позашкільні добровільні гуртки: театральний гурток під керівництвом Проценка (театральний гурток ставив такі п'єси: "Запорожець за Дунаєм", "Наталка Полтавка", "Базар" В. Винниченка, "Безталанна" Тобілевича та ін.); співочий гурток під керівництвом К. Дігтярьова; семінар української літератури – керівник О. С. Грузинський (1923–34), пізніше – Є. А. Рихлік; семінар російської літератури – керівник проф. В. І. Рєзнов; семінар польської літератури – керівник Є. А. Рихлік, гурток краєзнавства – голова П. В. Одарченко.

Громадська праця. Студенти брали участь у ліквідації неписемності, виступали з доповідями на різні теми, зокрема на Шевченківському святі, на ювілеї М. Коцюбинського.

Відбувалися літературні дискусії.

Одного вечора у великому залі ІНО відбулася літературна дискусія, присвячена романові В. Винниченка "Сонячна машина". У цій дискусії виявилося дві течії: одна, що додержувалася офіційного партійного курсу і що на всі лади критикувала Винниченка повторюючи твердження про відсутність в романі "класової боротьби", про дрібнобуржуазну ідеологію автора роману і т. д. Друга група учасників дискусії давала прихильну оцінку роману, підкреслюючи його літературну вартість. До другої групи належали проф. Є. А. Рихлік та його аспіранти. До дискусії про роман прилучився й сам автор Володимир Винниченко, який у статті "Лист дрібного буржуя", надрукованій в газеті "Вісті", органі лівої групи, що мала назву "Союз українських громадян у Франції", дав рішучу відповідь на статтю Демченка. Бібліотека Ніжинського ІНО одержувала цю паризьку газету. Це число газети з статтею В. Винниченка викликало особливий інтерес. Студенти і аспіранти зачитали це число до дірок.

Надзвичайно велике враження справив на студентів і "Відкритий лист В. Винниченка до М. Горького", надрукований у паризькій газеті "Вісті". З цього листа студенти довідалися про те, що сталося 1927 р., про те, що М. Горький на старість показав своє справжнє обличчя російського, шовініста-українофоба. Коли редактор видавництва "Книгоспілка" О. Слісаренко звернувся до М. Горького в справі перекладу його повісті "Мать" на українську мову, то М. Горький написав Слісаренкові таку відповідь, яка образила і обурила діячів української культури.

В. Винниченко дав гідну відповідь М. Горькому в своєму відкритому листі, надрукованому в паризьких "Вістях". Ось уривок з цього листа: "Громадянине Горький! Кілька місяців тому прочитав одного вашого листа... У тому листі ви жалілися руським колегам, що знаходяться "дурні та злочинні люди", які уявили собі, ніби "українське нарєчіє" є справжня мова, і на цій підставі "переслідують руську мову, руську культуру та руських людей на Україні". В Горьковому слові "нарєчіє" В. Винниченко вбачає "цілий національно-політичний світогляд".

1924 р. у Ніжині почалася кампанія українізації державних установ і шкіл. Для цього були створені курси української мови для робітників і службовців. Я брав діяльну участь у цій кампанії українізації. Я спочатку викладав українську мову для службовців Українбанку, а пізніше і для службовців інших установ. Дуже активним українізатором став колишній ректор і викладач Ніжинського інституту народної освіти О. О. Карпеко. Коли він працював у Ніжині, то читав лекції російською мовою. Це було в рр. 1923–1924. А коли він відвідав Ніжинський ІНО 1926 р. і виступав на студентських зборах, то всі були дуже здивовані, якою чистою українською мовою говорив О. О. Карпеко. Пізніше Карпеко став правою рукою Скрипника. Але після самогубства Скрипника Карпеко був репресований.

Аспірантура (1926–1929)

За рекомендацією проф. Є. А. Рихліка я став аспірантом Науково-дослідної катедри Історії культури та мови при Ніжинському інституті народної освіти. Проф. Є. А. Рихлік у своїй заяві до катедри писав: "Всі письмові праці П. Одарченка, що з ними мені довелось познайомитися, показують надзвичайну ґрунтовність, серйозний підхід до теми. В них

помітно, як особливо характерну рису, бажання вичерпати тему до краю, познайомитися з матеріалом і з приступною критичною літературою питання, щоб уникнути поверховості й однобокості. Я за свій обов'язок вважаю рекомендувати предметній комісії П. Одарченка як найздібнішого студента й вношу пропозицію залишити його при науково-дослідній катедрі аспірантом при секції української мови й літератури для підготовки до наукової й педагогічної діяльності в вищій школі. Професор Є. Рихлік. 12.VI.1926 р.

Науково-дослідна катедра історії культури та мови при Ніжинському ІНО мала такі секції: української і російської історії – керівник проф. М. Н. Петровський; української літератури і мови – керівник проф. Є. А. Рихлік; російської і світової літератур – керівник проф. В. І. Рєзанов; античної культури – проф. О. І. Покровський. Секцією педолого-педагогічною керував проф. Я. М. Колубовський.

Наукова праця катедри полягала в розробці наукових питань і в підготовці наукових робітників для вищих шкіл України. Пленарних засідань катедри за 1926–1929 рр. відбулося 46, з них 35 – наукових. На наукових засіданнях прочитано 39 доповідей. На пленарному засіданні я прочитав доповідь на тему: "Die Weber" Г. Гейне в перекладі Лесі Українки". На засіданнях секції української літератури та мови я прочитав такі доповіді: 1. До генези "Блакитної троянди" Лесі Українки. 2. Нотатки про Лесю Українку з приводу 5 і 6 тт. нового видання творів Лесі Українки. 3. Поезія М. П. Старицького. 4. Рецензія на 6 творів Лесі Українки. 5. Художня проза Лесі Українки. 6. Рецензія на нове видання творів Лесі Українки (1, 2 тт., 1927 р.). 7. Нові матеріали до творчості Лесі Українки. 8. Леся Українка й Олена Пчілка. 9. Реферат про книжку Л. Білецького "Основи літературно-наукової критики".

На засіданнях аспірантського семінару я прочитав такі доповіді: 1. Значення українських грамот XIV–XV ст. 2. Морфологія українських грамот XIV–XV ст. 3. Мова творів Т. Г. Шевченка.

На засіданнях семінару української літератури прочитав такі доповіді: 1. Метафори Лесі Українки. 2. Українські ліричні пісні.

На засіданні секції російського і світового письменства прочитав доповідь про поезію В. Гюго.

Я брав активну участь в громадській праці катедр. Зокрема, виступав із доповіддю для членів секції наукових робітників про новий державний український правопис. Разом із іншими членами секції українського письменства брав діяльну участь в Шевченківських святах, у святкуванні ювілеїв Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського та інших.

У зимові й літні канікули я жив у с. Римарівці у своїх батьків. Це був час, коли я записував народні пісні від бабусі Ганни, від мами та від двоюрідної сестри Ольги. Записані пісні посилав до етнографічної комісії ВУАН. Одну з пісень використав чоловік Лесі Українки проф. К. Квітка, який і друкував статтю в "Етнографічному віснику" в 1927 р. В цій статті К. Квітка писав: "Аспірант Петро Одарченко записав два варіанти баладної пісні про дітозгубницю. Один варіант він записав від своєї матері Оксани, а другий варіант – своєї двоюрідної сестри Ольги Колос". Професор К. Квітка підкреслює різницю між цими варіантами.

За порадою керівника етнографічної комісії проф. В. П. Петрова я написав програму для збирання пісень баладного циклу про сон королевича.

Етнографічна комісія розіслала цю програму своїм кореспондентам. Кореспонденти прислали записані варіанти цієї пісні. На підставі цих матеріалів я мав написати статтю для "Етнографічного вісника". Але не зміг цього зробити – я вже був далеко від Києва – на засланні в Казахстані.

У грудні 1926 р. я поїхав до Києва, щоб зустрітися з Оленою Пчілкою і записати її спогади про Лесю Українку, які я міг використати для своєї праці про Лесю Українку. Під час цієї зустрічі Олена Пчілка подарувала мені відбиток своєї статті "Спогади про М. П. Драгоманова", надрукованої в журналі "Україна", ч. 2–3, 1926 р. На цьому відбиткові Олена Пчілка написала такий дарчий напис: "Вельмишановному землякові, щирому надійному українцеві Петрові Одарченкові на спомин про Гадяч, – від Олени Пчілки. Київ, 1926 р., 16 грудня".

Я щиро подякував Олені Пчілці за такий надзвичайно цінний подарунок, який буду зберігати до кінця свого життя. На підставі цих оповідок я написав свою доповідь "Леся Українка і Олена Пчілка", яку прочитав на засіданні секції української літератури в 1928 р.

В 1926 та 1927 рр. я їздив до Гадяча, щоб відвідати музей М. П. Драгоманова. Директор музею О. О. Кононенко допоміг мені в розшуках архівних матеріалів, що стосувалися творчості Лесі Українки та Олени Пчілки.

До важливих матеріалів, знайдених в Гадяцькому музеї М. П. Драгоманова, належали: 1. Недруковані поезії Олени Пчілки – "Яка краса відродження країни" і "До зеленого гаю!" 2. Молитовник Петра Драгоманова. На сторінках цього молитовника записані дати народження членів родини Драгоманових. 3. Альбом, в якому записані поезії Лесі Українки. Деякі поезії не друковані, а деякі – перші редакції надрукованих творів. 4. Рукопис драми "Блакитна троянда" в перекладі російською мовою. Цей переклад зробила Леся Українка. 5. Перша редакція поеми Лесі Українки "Місячна легенда". 6. Чернетки окремих дій поеми "Блакитна троянда". 7. Виписки окремих текстів з "Учебника психиатрии" Краффта Ябинга. 8. Невідомий переклад українською мовою поезії Г. Гейне "Die Weber". Я зробив спробу дослідити автентичність цього перекладу.

На підставі порівняльного аналізу лексики перекладу з лексикою творів Лесі Українки я довів, що цей переклад "Ткачів" належить Лесі Українці.

Це зазначив у своїй рецензії Гр. Майфет: "Треба відзначити, що цей порівняльний аналіз лексики, що єсть коли б не головною базою доказу, зроблено дуже сумлінно й дотепно, зі знанням теорії зовнішньої та внутрішньої поетичних форм". Гр. Майфет. "Червоний шлях", 1927, ч. 12, стор. 197.

У серпні 1927 р. я одержав від секції наукових робітників путівку в Кримський будинок відпочинку, і тут мав щастя зустрітися з проф. М. Зеровим та з іншими видатними діячами України. Проф. Микола Зеров дав цінні поради до моєї кандидатської дисертації про творчість Лесі Українки. Вдруге я зустрівся з М. К. Зеровим весною 1929 р., коли мав

наукове відрядження до Києва. Жив я тоді в кімнаті аспіранта Івана Дмитровича Миронця в будинку-музеї Т. Г. Шевченка у Хрещатицькому завулку. Одного разу я відвідав Миколу Костянтиновича і мав з ним довгу розмову. Це було останнє побачення з М. К. Зеровим.

Текст спогадів Одарченка П. В. "Ніжинський Інститут Народної освіти в 1923–1929 роках" друкується за книгою: Одарченко Петро. Мені сто років : Автобіографія. Спогади. Листи. Ювілей П. В. Одарченко.. – К. : Смолоским, 2004. – С. 29–36. Спогади написані у Вашингтоні, США, липень 2003 р.

Випуск студентів Інституту соціального виховання 1931 р.

ОКІНШЕВИЧ
Лев Олександрович

професор Ніжинського педагогічного інституту 1933 р., з 1943 р. в еміграції

Після Академії. Ніжен

Треба було приймати якесь рішення. Воно не було легке. Україна, де пройшли роки мого юнацтва, була ніби моєю другою батьківщиною. Академія Наук, куди я потрапив випадково, стала місцем завзятої праці і тісних товариських зв'язків. Тематика моїх робіт, не мною самим вибрана, все більше і більше мене цікавила і ніби обіцяла мені стале місце серед дослідників Гетьманщини. Відносини з моїми колегами, істориками українського права, були незмінно дружні. Ставлення до мене академіка М. Василенка, людини, "сповненої духовним світлом добра, такту і толерантності", як я писав у своїй статті про нього, опублікованій кілька років тому, було незмінно прихильне. І все ж я відчував потребу залишити ВУАН і, поки не пізно, виїхати з Києва.

Виїхати на Білорусь, батьківщину мого батька, було першою думкою. Але ж її одразу довелося відкинути. Ситуація там у цей час була така ж, якщо не гірша, як на Україні. Пішли арешти і переслідування національних кіл...

Ранньою весною 1933 року я поїхав до Москви. Там з'явився до Комісаріату Освіти РСФСР у відділ ВИЩИХ шкіл. Там поставилися до мене прихильно і запропонували посаду професора історії в педагогічних інститутах СССР в Уфі або у Вологді. Мене більше цікавила Уфа, але це була столиця Башкирської Автономної республіки, і там, очевидно, в цей час ішло переслідування національних сил. Тому я вибрав Вологду.

Вологда, куди я поїхав з листом від "Наркомпросу РСФСР", зробила на мене добре враження. Північне повітря було якось особливо прозоре.

Широкі вулиці з дерев'яними будовами вражали своєю тишею. На декількох перехрестях стояли перекупки з кошиками ріпи. "Наші північні яблука" – сказав мені один вологжанин.

Вологодський педагогічний інститут розмістився на березі великої річки з тотожньою з містом назвою. Там я зустрівся з ректором і керівником історичного відділу і без труда домовився про умови своєї праці в інституті. Найважливіше в тодішніх умовах питання про житлове приміщення щасливо вирішилося наданням мені помешкання з двох кімнат у новозбудованому житловому будинку для персоналу інституту.

Повертався я до Києва в трохи спокійному настрою. Щоправда, жаль було кинути свою працю і своїх приятелів. Але мені було ясно, що працювати, якщо б я залишився в Києві, можна було б тільки на шкоду національної справи. Переїзд до Вологди давав надію, що там НКВД мене забуде і не буде мститися за відмову співробітництва з ними.

Повернувшись до Києва, я пішов до ВУАН і показав там лист Вологодського інституту з запрошенням до праці. Ніхто з керівництва ВУАН мене не затримував, і звільнився я з Академії без затруднення. Пару днів пішло на збори на переїзд, – поки що я їхав один, родина тимчасово залишалась у Києві, – і квиток до Вологди був у мене в кишені. У день від'їзду, – потяг відходив у вечорі, – я в останній раз пішов до ВУАН попрощатися з моїми, нечисленними вже приятелями і взяти останні папери.

У Академії мені сказали, що на мене чекає якась людина. Одвідувач виглядав людиною років 27–28. Він сказав, що його прізвище Тихий, що він є проректором Ніжинського педагогічного інституту. Він приїхав спеціально бачити мене з доручення ректора Ніжинського інституту Карпеки. Ректорові, по його словах, вчора дзвонив Демченко – секретар Київського Обкому КПбУ. Демченко ніби просив Карпеку запропонувати мені професорську посаду у Ніжинському інституті. Робив цю пропозицію Демченко ніби від імені Центрального Комітету КПбУ і свого особисто, як члена Центрального Комітету. Мені він доручив сказати, що партія непокоїться враженням, яке може справити мій від'їзд з України за кордоном, і особливо в Західній Україні, де, мовляв, іде широка кампанія проти утисків української науки в Совєтському Союзі.

Мене одразу здивувало, що таке важливе значення надавалося моїй особі, дослідникові мало відомому поза порівнюючи вузьким колом спеціалістів з історії українського права і історії України. З моїх праць тільки монографія про Ради Старшини була дискутована в рецензії В. Заїкіна в часописі "Суспільство" в Західній Україні. Та здивування не йшло так далеко, щоб я мав сумнів у правдивості турбот ЦК КПбУ з приводу мого від'їзду з України. З великим сумом я бачив зламання мого плану врятування шляхом переїзду до Росії. Бо, хоч дивним здавалася нечекана увага до моєї особи, все ж відхилити "прохання", а фактично вимогу ЦК Української компартії за совєтських умов було неможливо. До того ж, навіть якщо б я не послухав їх і виїхав до Вологди, досить було Демченкові, або комусь іншому з того ЦК, подзвонити до Вологодського інституту, і мене негайно було б звільнено з посади. Отож того вечора я, з квитком до Вологди, виїхав до Ніжена.

У Ніжені я перед усім зайшов до Миколи Петровського, українського відомого історика, з яким у мене були дружні відносини. Він проінформував мене про інститут, його керівництво і його професуру. При цій нагоді просив він мене відступити йому курс історії СССР (фактично історії Росії), а собі взяти далеко більш контроверсійний, а за умовами того часу небезпечний, курс історії України. Відмовити йому я не міг.

Пішовши до інституту, був я прийнятий ректором, прізвище якого було Карпека. Він підтвердив те, що казав мені Тихий про телефонний виклик Демченка, і запропонував *мені професорську* посаду в інституті з додатком, – для збільшення заробітку, – посади бібліографа при інститутській бібліотеці. Для життя відводилось мені помешкання з двох кімнат.

Мені не зосталось нічого, як дати свою згоду.

Так на короткий час став я професором Ніженського педагогічного інституту. При цій нагоді хочу сказати, що в "Енциклопедії Українознавства" в нотатці, присвяченій мені, помилково зазначено, ніби я був професором Ніженського інституту народної освіти. В цей час такі інститути вже не існували.

Я спочатку переїхав до Ніжена сам один, залишивши родину в Києві. Життя поволі ніби йшло задовільним шляхом. Саме місто Ніжен здавалося мені провінціяльним. Зате інститут справив на мене добре враження. Відчувалося, що це був храм науки зі столітньою традицією культурної праці. Особливо я радий був бачити бібліотеку: вона була багата книжками, і колекція україністики була дуже добра.

Гірше було зі студентами. Вчилися вони дуже охоче, і дисципліна на викладах була зразкова. Але підготовка їх у середній школі була дуже низька; це був час до реформи викладання і програми в совєтських середніх школах, яка була переведена пізніше, здається, у 1939 році.

Поволі життя в Ніжені і праця в інституті наладилися, і я мав можливість продовжувати свою розпочату монографію "Козацтво на Білорусі".

У кінці листопада моя дружина ліквідувала київське помешкання, спакувала наші речі, переслала до Ніжена і приїхала з сином до мене.

На третій день по її приїзді у мене лекції були в першій половині дня. По закінченні викладу мені сказали, що мене хоче бачити ректор.

Він зустрів мене словами: "Не мені говорити Вам, Лев Олександрович, і не Вам би слухати" і став читати мені наказ, який, за його словами, він "мав підписати". В наказі говорилося, що внаслідок недостатньої пильності адміністрації, професури і студентства до інституту проліз якийсь ("нєкій") Лев Окіншевич, який... і далі йшли обвинувачення. Мене обвинувачувалось у 7-ми "гріхах". Пам'ять моя зберегла 5 від них (копія наказу згоріла під час пожежі в Смоленську у 1941 році).

Перше і найтяжче обвинувачення, що я ніби в своїх лекціях виступав за незалежність України і її вихід із СССР. Пункт 2 казав, що я був зв'язковим поміж білоруськими і українськими націоналістами. Далі мене обвинувачено в тому, що свої статті про націоналістичні позиції Грушевського і Слабченка написав я з таким розрахунком, щоб, замість критики цих позицій, пропагувати і розповсюджувати їх ідеї. 4 і 5 обвинувачення

закидали мені, що я в своїх лекціях прославляв Богдана Хмельницького і будував свої виклади за схемою М. Покровського.

Все це була чиста брехня. Почну з М. Покровського. В той час погляди цього совєтського історика, – завзятого і часто дотепного критика "буржуазної" російської історіографії, – були критиковані як "не ленінські", і я про це знав і на них не покликався. До речі, жодної схеми процесу російської історії в своїх працях Покровський, – я мав нагоду писати про це в статті про "Періодизацію російської історії", надрукованій в збірнику "Rewriting Russian History", – не виробив.

Українські гетьмани не були в цей час популярні в совєтській історіографії, і я рідко згадував їх імена. Іронічно тільки, що якраз Богдан Хмельницький за кілька років став улюбленим героєм совєтських істориків і "дослужився" до того, що його ім'ям був названий орден за військові заслуги.

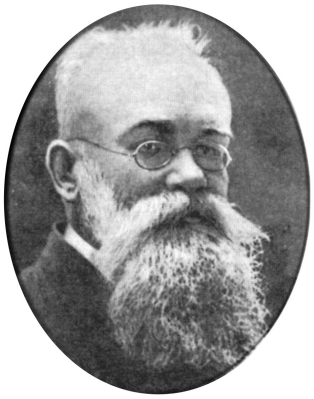

Академік М. С. Грушевський

Щодо пропагування ідеї Грушевського і Слабченка можу тільки сказати, що я б дуже хотів вірити, що совєтські чинники дійсно так думають і що в їх словах є доля правди. Як я вже казав, ті статті – сторінка з історії "полоненої" совєтської науки, коли відмова в їх написанні майже неминуче означала арешт, муки і заслання до таборів, з якого повертався на волю 1 з 10 засланих.

Жодним зв'язковим поміж білоруськими і українськими націоналістами я, звичайно, не був. Жодних доручень я не брав від одних до других і жодної інформації не передавав. Мої відвідини Мінську мали на меті тільки бажання не зовсім відірватися від білоруського руху. Майже нікому я не казав про ці поїздки. Термін "зв'язковий" міг би бути з натяжкою вжитий для моїх, дуже нечисленних, статей в українських і білоруських журналах про ті чи інші проблеми білоруської чи української культури.

Та звичайно, обвинувачення мало на увазі не ці спроби культурної інформації.

Обвинувачення мене у пропагуванні незалежності України і розриву її з Совєтським Союзом було, річ ясна, дуже тяжким і шкідливим; воно автоматично ставило мене у категорію "ворога народу". Воно було також невірне і несправедливе. В умовах того часу на Україні пропаганда української незалежності неминуче б означала арешт і "ліквідацію", як тоді казали, того, хто таку ідею висловлював. Я не зробив би такої пропозиції просто з небажання передчасно загинути. Як білорус я вважав, що Україна має право на незалежність. Але інша річ, прилюдно ту думку я не висловлював навіть у розмовах з приятелями.

Мушу визнати, що коли говорили про мої друковані праці, частково обвинувачення мало рацію. Стаття "Наука історії українського державного права", приймаючи концепцію М. Грушевського, виразно стоїть на позиції окремішності українського історичного процесу. В працях своїх про Генеральну Раду і Ради Старшини на Україні 17–18 вв. я порівнював ці

інститути з аналогічними установами інших європейських держав, включаючи російську державу. Цим підкреслювалася їх незалежність від російських державних інституцій і рівноправність з ними.

Але праці мої не були відомі поза вузьким колом істориків і істориків права, і обвинувачення виразно мало на увазі не їх.

В кінці наказу було зазначено, що мені дається 3 дні на звільнення помешкання. В моїй "трудовій книжці" було зазначено, що "копія наказу про звільнення видана професору Окіншевичу на руки". Кінчилася розмова з ректором запрошенням мене прийти цим вечером на загальні інститутські збори, де буде обмірковуватися справа мого "проникнення" до інституту. Я відмовився, і ректор сказав, що він мене розуміє.

З тяжким серцем я залишив ректорський кабінет. Було ясно, що це була помста НКВД за мою відмову співробітництва з ними. Для цієї помсти вони вибрали час, коли помста мала мене вдарити найбільш болюче: негайно після переїзду моєї родини до Ніжена і ліквідації київського помешкання. Історія з "дзвінком Демченка" була, очевидно, вигадана НКВД з метою тримати мене в сфері догляду НКВД Української ССР.

Наказ ректора Ніженського пединституту означав зламання всіх моїх планів і надій. Та кінець наукової кар'єри не був найтяжчим наслідком наказу. В умовах сталінського терору 1930-х років наукова праця у сфері соціальних наук втрачала свій інтерес і ставала неприємною.

Далеко страшніше було питання про можливість знайти будь-яку працю, зважаючи на характеристику мене як контрреволюціонера в наказі. Страшно було також опинитися в умовах тяжкої житлової кризи на вулиці без притулку. Пригнічувала також повна неможливість, в умовах сталінських часів, оспорити наклеп.

Бідна дружина моя, яка кінчала розпаковувати наші речі, була убита несподіваною бідою, але трималася мужньо, розуміючи, що ніякого порятунку бути не може.

В той самий день ми мали двох відвідувачів. Один був не хто інший, як секретар інститутського комсомолу. Це був студент, його прізвище було Чайка. Це був дуже здібний юнак, який виразно був зацікавлений моїми лекціями. Зі слізьми в очах він казав, що має виступити цього дня на зборах проти мене від імені комсомолу. Він знає, що в закидах мені немає ні слова правди, але він примушений підтримувати ці закиди. Він просив зрозуміти його становище і пробачити йому. Я, звичайно, це і зробив.

Другий відвідувач був Микола Неонович Петровський, що прийшов до нас увечері після зборів колективу. Він розповів, що присутні на зборах різко засуджували, як тоді практикувалося, адміністрацію інституту і, "в порядку самокритики", самих себе за недостатню пильність, внаслідок чого до інституту зміг пролізти такий небезпечний ворожий "елемент", яким був я.

Це був тяжкий час у нашому житті. За два дні ми спакували речі, знайшли візника, що перевіз їх до залізничного вокзалу, і відправили до Києва. Нам було нікуди виїхати, як до кімнати моєї матері. Але ця кімната була невелика, і ми могли взяти з собою тільки найнеобхідніші речі. Скрині з моєю бібліотекою і архівом дозволила нам поставити у неї в сараї тітка моєї дружини. Решту речей, – валізи з одягом і скрині з іншими

речами, – приятель Федір Маковський перевіз до сараю Денисенка, його близького приятеля, якого і я знав як аспіранта катедри М. Грушевського. Треба сказати, що Маковський, довголітній технічний секретар льокалю профспілки Робітників Освіти в ВУАН, почувши про мої біди, одразу запропонував мені свою допомогу. З речами нашими нам не пощастило. Слідуючим ранком Денисенки повідомили через Маковського нас, що вночі двері сараю були відчинені, і всі дочиста наші речі, включаючи всі меблі, зникли. Треба сказати, що в умовах неймовірної бідности совєтського населення 1930-х років і відсутности краму в тодішніх крамницях втрата всіх речей була особливо тяжка. Зокрема, коли мати на увазі, що я тепер не мав жодного заробітку.

Я чекав арешту, як логічного висновку обвинувачень. Але, поки я був на волі, щось треба було робити. При ліквідації мого київського помешкання я здобув 2 тисячі рублів. Тепер ті гроші стали нам у пригоді. Але треба було діяти, поки вони не були витрачені. Було ясно, що як прихильник незалежности України, – як це виходило з запису в моїй трудовій книжці, – в Україні знайти роботу я не міг. Як "зв'язковий" поміж українськими і білоруськими націоналістами не міг я сподіватися знайти якесь заняття і в Білорусі. До того ж всі мої тамтешні знайомі і приятелі були заарештовані, заслані до таборів чи розстріляні. Єдиний шлях був їхати до Москви, не дивлячися на те, що надія знайти працю і там була мала. Але іншого нічого зробити було неможливо.

Тут треба сказати, що зносин зі своїм попереднім оточенням я майже не мав. Це було викликано тим, що коло моїх попередніх академічних приятелів, які ще були на волі, дуже зменшилося, дійшло до мінімуму.

Тих небагатьох, що залишилися, я не хтів компрометувати "зв'язками з антирадянськими елементами", до яких я тепер належав. До того ж вони нічим не могли мені допомогти. Тяжко хворого академіка Василенка я не хтів турбувати. Тільки О. К. Дорошкевич пару разів зайшов до мене. Федір Маковський приходив до мене трохи не щодня, і я з глибокою вдячністю згадую намагання цієї гарної людини якось мене втішити, чимсь допомогти.

Мабуть, це був кінець січня чи початок лютого 1934 року, як я, залишивши у своєї матері жінку і сина, виїхав до Москви. Виїхав з тяжким серцем, бо надії знайти там заняття були більш ніж непевні, але щось треба було робити.

Коло Москви, в одній із приміських осель, жили батьки жінчиного єдиного брата Вячеслава. Це була робітнича родина, що мала власну невелику хатку. За невелику платню я мав там кімнату.

Почалося тепер "ходіння по муках". Щодня я виїздив електричкою до Москви в пошуках праці. З двох моїх "кваліфікацій", історика з дипломом про закінчення аспірантури в дослідчій катедрі М. Грушевського і правника з дипломом юридичного факультету, – більшу надію подавала друга. Все ж я одвідав Народний Комісаріат Освіти РСФСР і Центральне Архівне Управління. В обох установах зі мною говорили ввічливо, але у праці відмовили. Не мав я успіху і по лінії своєї кваліфікації правника. Звичайно, я погоджувався і на всяку іншу працю. Я розумів, що більше надії знайти працю було в далеких від центру країни містах. Отож я

зголошувався до московських контор різних будівництв на Півночі Росії, Сибіру і Казахстану.

Це шукання праці було болючим процесом. Всюди у мене вимагали показати копію наказу про моє звільнення і відмовляли в праці, не раз в дуже неприємній формі. Кілька разів я не міг примусити себе увійти до приміщення установи, де можна було сподіватися знайти працю, і, постоявши кілька часу на вулиці, відходив, проклинаючи свою нерішучість.

Час проходив. Гроші мої підходили до кінця, і не раз приходила думка про самогубство.

Але була одна надія, що підтримала мій дух. Коля Гончарко обіцяв мені зробити, що може. І від нього я поки що не мав вістей. Коля Гончарко був мій добрий приятель в дні мого навчання в Колегії Павла Галагана. Син волосного писаря-білоруса, що переїхав з родиною на українську Холмщину, Коля Гончарко був першим учнем нашої кляси і скінчив Колеґію з золотим медалем. На початку березня 1917 року він вступив до комуністичної партії. Після громадянської війни він вчився в Інституті червоної професури і в час, про який іде мова, був професором Московського інституту народного господарства і заступником Народного комісара електричної промисловості.

Наші приятельські зв'язки піддержувалися в часи моїх відряджень до Москви для праці в архівах. Одне моє перебування в Москві збіглося з від'їздом його дружини на вакації, і Коля перетягнув мене з інтернату до Будинку вчених до себе. Він мешкав тоді на "Девичьем Поле", зовсім недалеко від Архіву Міністерств Юстиції і Зовнішніх Справ, де я збирав матеріали для своїх праць.

Тепер його допомога була моєю останньою надією. І ця допомога нарешті прийшла після більш як місяця тяжких шукань праці.

Коли я за його викликом прийшов до нього, Коля Гончарко сказав мені, що він говорив про мене зі своїм приятелем Василем Івановичем Івановим, начальником будівництва мідяного комбінату на північному березі озера Балхаш, і що той погодився взяти мене на працю до юридичного відділу ("юрчасті") комбінату.

Слідуючого дня я пішов до контори-представництва "Прибалхашстрою", як звалося будівництво комбінату, і був оформлений на посаду одного із юрисконсультів "Юрчасті Прибалхашстрою".

З цим призначенням до "Прибалхашстрою" і від'їздом до Казахстану кінчається цілий період мого життя, зв'язаний з науковою працею, і починається 8-річний період праці совєтським юрисконсультом.

На цім місці мушу перервати свою розповідь.

Справа в тім, що за останній час погіршилося дрожіння моїх рук, викликане Паркінсоновою хворобою. Це ставить під загрозу закінчення моїх спогадів. Мені здається, що закінчення певного періоду мого життя є зручний момент, щоби ці спогади перервати та відповісти на питання, чому їх пишу (радше друкую) і чому в цій, а не в іншій формі. Мушу сказати, що рішення їх написати прийняв я не без певного вагання і трохи під тиском. Я і зараз не певний, чи мої спомини мають вартість.

Адже я аж ніяк не належу до людей, що "роблять історію", людей з "діячів", що присвятили себе досягненню певної мети і розповідають про

шлях до цієї мети. Немає сумніву, що такі спогади "діячів" виправдані і корисні.

Певне виправдання мають спогади людей науки і мистецтва, що залишили за собою глибокий слід в галузі, якій присвятили вони своє життя. Мені тяжко визначити своє місце серед істориків українського права і істориків Гетьманщини, – галузей науки, яким присвячено більшість моїх друкованих праць. Адже вони залишилися мало відомі і не викликали ширшого відгуку. Моя більша і найважливіша, на мою думку, праця про Ради старшини, наприклад, навіть не згадана в замітці про цю установу в "Енциклопедії Українознавства".

Нарешті, життя деяких, навіть невидатних, людей ставило їх в позицію свідків історичного значення подій, про які вони можуть сказати щось нове і дотепер невідоме. Моє життя мене в такі позиції не ставило.

Через це я відхиляв усі поради і пропозиції писати спомини і зараз не певний, що ці спомини варті уваги. Рішаючим фактором зрештою були настоювання професора д-ра Я. Падоха, людини, від якої я бачив багато добра. Відмовити йому було тяжко.

Однак дещо може виправдати мої спомини: це вимоги історії. Наприклад, моя розповідь про покарання мене органами НКВД за відмову співробітництва з ними. Також – труднощі зі знаходженням праці після звільнення з Ніженського інституту. Вони наочно показують тяжке положення людей праці в державі, де та держава є єдиним працедавцем.

Історія мого звільнення з професорської посади на основі цілком фальшивих обвинувачень характеризує стиль і життя доби сталінської диктатури.

Історія загибелі архіву Галицької Армії може бути також корисна – для українських істориків. Вона може дещо сказати про настрої і позиції людей 20-х і 30-х років. Коли справа йшла про спасіння своїх людей, тоді і президент Академії Заболотний, і такий радянський активіст, яким був Іваницький-Василенко, і скромний білоруський служник, ризикуючи своїм життям у випадку викриття, знаходили своє місце в акції рятунку.

Мені хочеться думати, що розповідь про такі події і явища може дечим прислужитися для історії.

Лишається відповісти на питання про мову цих споминів. Це спеціальна проблема людини, в моїй позиції. Тут треба врахувати змішане походження, визнання себе білорусом в пам'ять батька, ніколи постійно не живучи на Білорусі (за винятком кінця 1930-х і початку 1940-х років, коли я проживав у включеному до РСФСР Смоленську). Впливи російської культури, до якої я ніколи вороже не ставився, були міцні і в родині і в школі. Україна, де пройшла значна частина мого життя, була ніби моєю другою батьківщиною і предметом моїх дослідчих праць. Я щиро симпатизував боротьбі за українське національне відродження. Нарешті, не можу забути ще одної своєї "другої батьківщини", США, де я по мірі своїх сил і можливостей намагався взяти участь в науковій праці.

Зрештою питання про мову довелося вирішувати на підставі міркувань практичного характеру. З тих міркувань виходячи, російська мова, хоч вона в разі публікації, могла збільшити число можливих читачів, була б непридатна, оскільки мої праці були не в російській мові і переважно

торкалися історії українського права, предмету для російського читача мало цікавого. Відтак і доля автора цих праць в його очах має невелике значення. Моє місце в американській науці також не помітне, чому сприяє і той факт, що добра частина з них підписана не моїм ім'ям, а псевдонімом "Leo A. Yaresh". Я маю тут на увазі мою монографію про совєтський арбітраж і ряд статей про совєтську історіографію. Це був доробок двох з половиною років дослідчої роботи в "Research Project on the U.S.S.R.". Проблеми, що торкаються національних "меншостей" СССР, для яких мої спомини мали б дати матеріал, мало, на жаль, цікавлять американського читача.

Мені дуже гірко вилучати себе як автора споминів у білоруській мові. Але мені ясно, що я не маю права, зробивши так мало для білоруської справи, претендувати на увагу білоруського читача. Вони мали б хіба показати, як справедливість цієї (білоруської) справи викликала до неї симпатії в напівбілоруса, що народився в Росії і прожив молоді роки в Україні. Але це, звичайно, не є достатнім резоном для писання споминів.

Українська мова в цьому разі виглядає найбільш придатною. І не тільки тому, що українська сторона виказала найбільше зацікавлення в написанні моїх споминів в особі проф. д-ра Ярослава Падоха, голови Наукового товариства ім. Шевченка в США. Рішаюче значення має той факт, що більшість моїх праць присвячена історії українського права, та що і організаційно, як співробітник Української Академії Наук, я був зв'язаний з українською наукою.

Думаю, що мої спомини дещо дають для історії Української Академії Наук. Нарешті, я хочу сподіватися, що для українського громадянства вони можуть засвідчити: деякі люди іншої національності, такі як я, як росіянка Н. Полонська-Василенко, як юдей О. Гермайзе, і багато інших, дещо зробили для української науки, а відтак для цілої справи українського відродження.

Текст спогадів Окіншевич Л. О. "Після Академії. Ніжен" друкуються за книгою: Окіншевич Лев. Моя академічна праця в Україні Лев Окіншевич. – Львів, 1995. – С. 54–66. Книга вийшла в серії "Мемуарна бібліотека НТШ".

ШЕПТІЙ Костянтин

випускник філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту 30-х рр., вчитель

Минуле живе в пам'яті

В моєму спогаді про роки навчання в Ніжинському педагогічному інституті ім. Гоголя відображена правда про те, яким він був, хто і як у ньому навчався, хто і як навчався, в якій громадянській атмосфері формувалися кадри народних учителів у 30-х роках нашого століття. Все це, звичайно, подається через сприйняття окремої людини, отже неминуче в свою розповідь вона вплітає й те, що сама проживала, сприймала, відчувала та оцінювала. Ця людина – я сам.

Хто я, автор спогадів, старий учитель, а тоді сільський хлопець, напівсирота із бідної-пребідної родини. Коли ще навчався в початковій школі, то найбільшою радістю моєю було сидіти в класі на уроках і думати, пізнавати світ. Прийду, бувало, додому в свою холодну "шевченківську" хату та з зажурою й думаю: як то довго треба ще ждати, поки завтра знову можна буде піти до школи. Великою розрадою вдома було читання. Тільки що читати? Серед книжкового брухту, складеного в класі під шафою, знайшов "Родное слово" К. Д. Ушинського. Читав його з захопленням. А потім батько десь у знайомих випросив "Вечера на хуторе близ Диканьки" М. В. Гоголя. Ото була радість! Уявляєте: вечір, у хаті темно, я поставив на килим голубенький каганчик-моргунець, сам стою на черені на колінах,а розкрита книжка там же, на килимі, читаю – витаю у якомусь прекрасному, дивовижному, близькому і очевидно такому надзвичайному світі. Так Гоголь на все життя ввійшов у мої почуття й свідомість. Саме він визначив, що я потім став учителем літератури. Отож із власного

досвіду тверджу, що в дитинстві кожна людина повинна обов'язково прочитати таку книжку, яка ввійде в неї назавжди. Це дуже важливо.

І ось пролетіли мої чотири класи. Семирічки в селі нема, а вчитися то хочеться. Пішов в недалеке сусіднє село Сваричівку – не прийняли. І досі пам'ятаю, як сказав завідувач: "Як же нам перероствків приймати, як у нас не перероствки є". А в мене сльози кап-кап... Пішов у Дорогінку, що з другого боку від Припутень, і там прийняли. Там усі були "перероствки". Було це 1929 року. Щодня пішки вісім кілометрів, у погоду і в негоду, за освітою. Там учитель мови та літератури Григорій Федорович Барма привселюдно заявив про мене: "це майбутній плужанин". Радісно було таке чути від улюбленого учителя. Отож по закінченні школи не було в мене іншого наміру й бажання, як продовжити навчання в Ніжинському педагогічному Інституті. Все ж як туди вступити, коли в тебе немає повної середньої освіти? Адже іспити треба складати за середню школу. І взявся я за самоосвіту. Старався з усіх сил, тільки звернутися за допомогою чи порадою не було до кого. Все ж подав документи, дочекався виклику. Пішов. То тепер – сів на автобус та й поїхав, а тоді треба було пішачком. Іде шляхом такий собі юнак "Сковорода": на ногах постоли-личаки, штани полотняні, під рукою стара свита з домотканого сукна, а в ній загорнута торбинка, та сама, що брав у поле, у ній шматок хліба, кілька цибулин і сіль в сірниковій коробці. Діялося це восени 1932 року. Прийшов у місто, поминув базар, дійшов до мосту, а там за Остром серед буйної зелені білокам'яний палац, я такого ще ніколи не бачив – аж у грудях похололо: подумав, як ото в казці мовиться: "Куди ж це я попав". Все ж заходжу. В дворі повно вступників, на відміну від теперішнього більше хлопців, ніж дівчат. Позбирались гуртами – земляк до земляка. "Всезнаючі" "лідери" розповідають, як будуть екзаменувати, які тут екзаменатори, кого треба боятися, а хто добряк із добряків. Слухають новобранці, хвилюються. Перша моя турбота: де ж отаборитися на життя. Назвали мені кілька гуртожитків. Пішов на Мільйонну – там ремонт, пішов у будинок Руссо (був такий коло самого мосту), там уже все зайнято. Де дітися? Так проходив я до вечора, а ввечері, як уже "щасливчики" повлягались, розстелив я в коридорі свою свитку, під голову поклав торбинку та так ніч і перележав. Так всі ночі, поки йшли іспити, лежав. А вдень складав екзамени. Тоді розкладу екзаменів не було. Було лише оголошення, з яких предметів треба складати, в яких аудиторіях і за скільки днів треба все закінчити, а ти вже сам вибирай, куди йти зараз, куди потім. Я першою обрав літературу, її приймали у 61 аудиторії член-кореспондент АН СРСР професор Володимир Іванович Резанов та доцент Євген Олександрович Ненадкевич.

Крім мене, там більше нікого й не було. Спочатку бесідував зі мною Володимир Іванович – уже старий, суворий, з русявою борідкою клинцем, вишукано зодягнений, в окулярах, чорне волосся рівно зачесане назад. Як я пізніше переконався – манера опитування в нього була своєрідненька: він весь час переривав співбесідника додатковими запитаннями, тому відповідати було досить важко. Ну я дещо знав, а дечого й не знав, але коли вже добряче стомився, підійшов до мене Євген Олександрович – весь сивий, як лунь, хоч тоді він був ще й не старий. Цей говорив ласкаво,

лагідно. І в мене появилося, як кажуть спортсмени, друге дихання. Розмовляв із ним без страху і майже без хвилювання. Екзаменаційних карток на руки абітурієнтам не видавали, а екзаменатори оцінки ставили в списки, що перед ними лежали, навіть не повідомляючи, що вони ставлять. До закінчення всіх екзаменів нікого не відраховували. Після літератури я ще складав екзамени з мови, навіть з математики, із фізики. Всі закони по підручнику я повиучував, ну, а знайомства з іншими приладами не було ніякого. Зайшло нас троє: дві дівчини і я. Почали відповідати: коли одне чогось не знає, викладач викликає другого, третього. Ото тоді я на законах і виїхав, бо дівчата їх не знали. Здам і на берег Остра у верболозові зарості – там лежать мої пожитки,там і обідаю, соромлячись показатися із своїм харчем на люди.

Резанов
Володимир Іванович

Коли вже всі все поскладали, зібрали нас, вступників, в актовій зал, і заступник директора Іван Ілліч Пенський почав зачитувати наказ про зарахування: виходило на половину – одні, почувши про свою долю раділи, а другі сумували. Хвилювався і я, чекаючи свого присуду, а воно чомусь мовно-літературний факультет залишили на сам кінець та й ще моє прізвище в кінці. А в залі лунає: "зарахувати!", "відмовити!" Що ж мне чекає? І ось чую: "Шептій (пауза здається довгою-довгою) - зарахувати!" Ху! Радість була величезна, але її притамувала об'ява: першокурсники до зимових канікул стипендії не отримуватимуть. Як же я житиму? Дома батько, якому шістдесят п'ять років. І більше нікого, хто міг би допомогти. Іду додому та й думаю: мабуть, не судилося мені вчитися. Завидна не дійшов, переночував у Дорогінці, а вранці раненько заявився додому. Бачу, батько в садку польову кашу варить, запитує. Кажу, що зарахували, але діла не буде. Підбадьорив він мене, каже: "Якось будемо старатися". Я й повірив. Пішов учитися. Оселився на вулиці Щорса в довгому одноповерховому гуртожитку. Видали кожному студентові тільки тапчан та матрац, а все останнє має бути своє. Ковдри в мене не було, скулився весь час під стареньким ряденцем. Важко було, але з дирекції давали допомогу, в основному тим і жив. Дома що й було – уже забрали. Наближався голод. Звичайно, далеко не у всіх студентів було таке становище як у мене: як двох людей немає однакових, так і двох доль. І все ж доля кожної окремої людини вплітається в долі всіх людей. Хай мені було важче – а чому? Тут і особисті обставини і суспільні умови переплітаються.

Тож почалися заняття. Кожного дня появлявся перед першокурсниками хтось новий з викладачів. Ми до них придивляємось, а вони до нас. Античну літературу викладав В. І. Резанов, українську дожовтневу Є. О. Ненадкевич, українську мову Микола Євтухович Ладухін, російську мову Георгій Степанович Костенецький. А ще були у нас на першому курсі

і математика, і біологія, і промислове та сільськогосподарське виробництва, і образотворче мистецтво. Всього потроху, щоб учитель був широко ерудований. Розповім про лекції Володимира Івановича Резанова. Він їх завжди читав у 61 аудиторії. Біля стінки стояла шафа, у якій було повно книг – тих, що потрібні були професорові для роботи, і його власних. Ці нас особливо цікавили. Більшість їх була присвячена історії театру, драматургії України і світу. Пригадаю ґрунтовне наукове дослідження "Екскурс из истории театра иезуитов", на титульній сторінці цієї книги була надрукована присвята: "Моей бедной дочери". Стояв там його десятитомник про творчість Лесі Українки. В той час Володимир Іванович дуже критикував за "помилки" у праці про Лесину драму "Касандра", і він мусив ходити на всі, які тільки відбувалися в Інституті збори, визнавати свої помилки. Ось скажімо, ідуть комсомольські збори, Володимир Іванович мовчки заходить у зал і ні на кого не дивлячись, прямує до кафедри. Як тільки черговий зійде з неї, місце займає професор і самокритикується. Виконавши цю "процедуру" так же мовчки йде додому. Це вимушене самобичування тривало досить довго. Зате на лекціях був він невпізнаний. Кафедри в аудиторії не було, а проти шафи стояв невеликий письмовий стіл, за ним і стояв професор. Читав він українською мовою, але з великим російським акцентом. А коли йому нездоровилось, то просив у нас дозволу читати російською мовою. Ми, звичайно, одностайно погоджувались. Бувало, просив також дозволу не скидати шапки, коли голова болить. А читав він майстерно. Слухаючи його розповідь, ми і розумом, і почуттями жили в дивному, чудовому, такому далекому від нас світі античних героїв, мучеників, у світі краси, добра, жорстокості, підступності. Викладач часто посилався на уривки з тексту творів. Ось починає він розповідь про Гомерову "Одісею". Повідомляє нам, що в той час поети, приступаючи до написання нового музичного твору, спочатку звертались до покровительки поетів богині Музи з проханням допомогти успішно здійснити задумане. Запитує це звертання: "Муза, скажи мне о том многоопытном муже, который странствовал по морю десять лет". Або іншого разу: "Дайте мне Гомера лиру ее кровавых струн, дайте чашу золотую, чтоб по очереди пить!" "Багато пройшло відтоді часу, а я й досі бачу і чую чудового академіка-лектора. Кожного разу, зачитавши який-небудь уривок із твору, звертався до нас з запитанням: "Як – захоплююче?" – "Захоплююче!" – відповідали ми хором. "Революційно?" – "Революційно! – підтверджували хлопці та дівчата. Ці лекції були дня нас, здебільшого селянських дітей, відкриттями, що вели у безмежний світ краси, добра і мудрості.

У час мого навчання практикувалося прикріплення студентів до різних вузівських кафедр, так я весь час був членом кафедри української мови і літератури, ходив на її засідання, хоч і страшнувато було. Може і тепер такий захід був би незайвим? Студенти були люди неоднорідні. Крім таких, як я, були більш поважні представники молоді: Павло Нирковський, який перед Інститутом уже учителював, Леонід Коноваленко, Лазар Полонський, Борис Корнев. Іще дехто. Ті тримались трохи відособлено, тому більше пригадуються ровесники – Пилип Смола, хороший студент, якому весь час хотілося спати, мабуть, від недоїдання, Борис Ковтун, колишній безпритульник, у якого так і не зникла звичка лежати

не на ліжку, а під ліжком. Він був у нашій групі профоргом, а в сусідній кімнаті мешкав профорг факультету; от коли тому потрібно було взяти якусь відомість, то заходив до нас у кімнату і, знаючи, де шукати Бориса, торгав ногою під ліжко, Борис глухо лаявся, але давав те, що від нього вимагалося. Згадую Грицька Пилипенка, Андрія Петренка. Ось принагідно розповім, яка нам із ним одного разу була пригода. Це було вже десь на другому курсі. Тоді практикувалося посилати студентів на села для виконання різних політ-компаній – сплата податків, осіння або весняна сівба, хлібозаготівля, підписка на позику. Поїхали ми з Андрієм у село Вертіївку, не пам'ятаю вже, з яким саме завданням. Після зборів селян, які ми проводили в одній з хат, направив нас голова сільради до заможненького селянина обідати. Насипала нам жінка в череп'яну миску борщу ріденького-ріденького і дала "знаряддя виробника" – мені ложку з діркою на денці (нею вона користувалася, коли снувала пряжу), а Андрієві виделку. Спочатку ми протестували, але господиня сказала, що інших ложок в неї нема. Довелося пристосовуватися. Робили це так: я скоренько зачерпну з миски, і поки воно видзюрить, щось донесу до рота. Після цього Петренко велить почекати, щоб там усе вляглося, а тоді видивиться та виделкою, як чорногуз носом, цуп картоплину чи що вже попадеться. Може думаєте, що й справді у тієї жінки не було ложок? То так вона протестувала проти "представників влади". Примусова колективізація накладала свій відбиток.

А жити ставало чимдалі все важче й важче – брав своє штучно створений голод. У магазинчику, що містився тут же, в дворі Інституту, видавали нам по сто грамів хліба. Бувало, стоїмо за ним у довгій-предовгій черзі, одержиш шматочок що й бачити нічого – поки дійшов до Інституту, вже й з'їв його, а їсти хочеться. Правда, рятувала нас трохи коняча ковбаса, якої можна було купити на Гоголівській. В аудиторіях холодно. Пригадую, викладав у нас Історію України видатний вчений, професор Микола Неонович Петровський. На лекцію приходив у шубі, валянцях, високій баранячій шапці і з ковінькою. Ковіньку чіпляв на кафедру, на неї шапку ставив і починав говорити: "Украінскіє помещікі..." А ми дубіли від холоду в своїй ветхенькій одежині. Тоді професор велів нам понадівати шапки, рукавиці, в кого вони були, і ворушити пальцями ніг, тільки не дуже стукотіти. Звичайно, наука в таких умовах входила в наші голови не дуже спритно. А навесні – це ж був 33-й рік – і зовсім нестерпно стало. Багато хто з студентів не витримав – залишив навчання, подався кудись "на пропитаніе".

Я з усіх сил тримався. Хто бував у Ніжині, той пригадує, за Інститутом, у графському саду є глибоченьке болітце, в якому росла осока, ситник, а де глибше, то й рогоза. То я після занять обідав у тому болоті. Залізу, було, у воду по коліна, вириваю рогозу й їм біле м'ясо. Так і жив. Слабенький то був харч, та все ж щось жувалося. Після закінчення занять і складання іспитів пішов у рідне село додому. Там було ще страшніше. Неправду кажуть ті, хто посилається на неврожай. Урожай був не гірший, ніж в попередні роки. Знаю це не з розповідей, а сам усе бачив і пережив. У селі на всіх кутках ще з зими були створені так звані штаби: обиралась найпростіша хата, в якій проводились нічні екзекуції. Як тільки смеркало

і натомлені напівголодні люди повертались з роботи, бігав виконавець попід віконню і вигукував лише одне слово: “В штаб!” Чоловік, а як не було чоловіка, то вдова мали іти туди на всю ніч. Там опричники – голова сільради Бичок і його лакузи з людей варили воду, вимагаючи здавати хліб, якого вже й зернини ні в кого не було. З болем у серці згадую свого старого батька: сива борода (як народився, як виросла, так і не брив її ніколи), полотняні латані-перелатані штани й така ж сорочка, а на ногах довбанці – сам поробив їх із вербового поліна. Іде у той штаб, а я дома спати не можу – чекаю. Ось одного разу прийшов аж уранці та й розповідає, як вимагали у нього того міфічного зерна, а коли сказав, що немає ж, голова сільради вже згадуваний Бичок (він був звідкись присланий, не сільський – вгодований, товстий, червона шия на комір нависає) наказав: “Лізь, гад, під піч!” Поліз старенький, а він знову наказує, розмахуючи револьвером: “Співай півнем!” Мовчить, не відповідає батько на наругу. “Співай півнем, а то я тебе зараз кочергою задушу!” – кричить Бичок, торгає кочергами і примусив-таки чесного, розумного, горьованого чоловіка, невсипущого трудівника скоритися “Ку-ку-рі-ку!” – полинуло з-під печі глухе, перемішане з кривавими сльозами. “Сидітимеш до ранку!” – це Бичок. І мусив сидіти. Ще бачив я, як билися той же Бичок з дядьком Климом Гурином, сусідою нашим. Вони, як і ми, жили дуже бідно, а дітей було аж п’ятеро. Всі померли від голоду, вижив лише один Семен, мій ровесник. Так були в них старі жорна. А тримати жорна тоді суворо заборонялось: опричники ходили по дворах і де знаходили зразу розбивали в друзки. Отож з цим і до дядька Клима прийшов голова сільради. А дядько став на захист, зчепилися у дворі, борюкаються, тільки куди ж тому виснаженому дядьку з Бичком тягатися. Побив обухом жорновий камінь: не смійте, мовляв, молоти! Мріть! І люди мерли, як мухи. Спочатку по померлих дзвонили на церковній дзіниці, а потім перестали – куди там усіх передзвониш та й кому дзвонити. І я, коли на канікулах прийшов додому, теж умирав. Пам’ятаю, іду дорогою, від вітру хитаючись. І раптом бачу – мій батько посеред неораного, несіяного поля зігнувся, щось збирає. А то він польовий, дрібненький щавлик, його ще звали гороб’ячим, збирає в торбинку на їду. Прийшли ми додому, від сусідів маленький хлопчик, дядька Клима синок, Михайлик, побачив мене, придибав – блідий, як крейда, самі кісточки, шийка шнурочком, дивиться по-дитячому ласкаво, жебонить: “Костя прийсов, Костя прийсов”. А у мене ж зовсім нема нічого, щоб дати йому. На другий день умер Михайлик. А йому б ще жити та жити! Це ж була людина! І ми з батьком до того зголодалися, що я став такий, як ото іноді показують в’язнів фашистських концтаборів, а батько почав пухнути. Спочатку попухли ноги, але з пухлими людина ще живе, а вмирає, коли і живіт опухне. В батька пухнув й живіт. Одного дня підійшов він до мене та й каже: “Ходім, синок, умирать будем”. У нас за садком стояла порожня стара клуня. Там в куточку лежало трохи перепрілої соломи, на неї ми й полягали. А вижили ми тим, що зривали в садку з дерев недозрілі грушки, варили їх у казані і їли. Була у нас у полі смужка ячменю посіяного. І от почав він дозрівати то я, бувало, візьму ряднину та серп, піду на ту нивку, зіжну колосків пучок, принесу їх додому, вимолочу качалкою, підкопаю в

городі картопельки – вже появилася – змішаю все те, зварю його в казані на городі і... Ні, ви не уявите, яке воно було смачне! Бо ж вертало те вариво нам життя. Отож не вмер я і на осінь знову подався до Ніжина в науку.

Було на першому курсі дві групи, а тепер лишилося тільки на одну. Та мене знову не минула лиха година: тяжко захворів на гострий суставний ревматизм. Як і не захворіти: теплого одягу в мене не було, із взуття лише старенькі парусинові черевики на гумових підошвах. Вони весь час промокали, мокрі ноги мерзли, от хвороба і не забарилась. Можна б про це вже й не розповідати, але розповідаю, щоб з висоти сучасного показати, як формувались наші людські відносини у той зловісний час. Хворів я дуже - не було такого суставчика, який би не розпух і не болів нестерпно. Коліна так попухли, що ноги зовсім не згиналися. І ось у такому стані лежав у гуртожитку, в маленькій кімнатці, на тапчані під ряденцем. Лежав більше місяця і за весь той час не з'їв жодної ложки якої-небудь страви – де ж я її візьму?

Був на першому курсі студент, зовсім мені до того не знайомий, Федір Садівничий (де ти зараз Федоре?), жив він не там, де я лежав. І приніс мені той хлопець свій чорний кожушок, укрив мене ним, щоб не так мерз, ходив на базар і приносив мені в папірці загорнутих жменьку сушених, м'яких слив. Є ж такі люди? Ото тими сливами я й жив. Погризу та й до завтра. Мабуть, страшно було дивитися на мене, і зважте – ніхто з студентів-однокурсників, ні з керівництва і пальцем не поворухнув, щоб щось зі мною зробити: покликати лікаря, покласти в лікарню. Пам'ятаю, приходив у гуртожиток декан факультету товариш Галига, побув у сусідній кімнаті, а до мене заглянути побоявся, сказав: "То у нього туберкульоз". Що це? Страшна байдужість до людини, яка тоді високо цінувалася? І все ж я знову вижив. Коли так-сяк міг ставати на ноги, вирізав мені десь на березі Остра Ванько Зубко костура верболозового. Спираючись на нього, почав на заняття ходити. Бувало, як сяду зранку в аудиторії за столом, то так до закінчення занять уже і не встаю. А лихо не спить: виявляється, у той час, коли я напівживий лежав у гуртожитку, мусив за чиїмсь дорученням ходити у село Григоро-Іванівку проводити роботу з молоддю. А за те, що я туди не ходив (як же я міг ходити?) мене секретар комсомольського комітету Яцура виключив з комсомолу. І знову ніхто не упімнувся за бідного студента: так, мовляв, і треба! І тільки після арешту того Яцури я був у комсомолі поновлений. Ото тепер ми нерідко скаржимось на сучасні труднощі, критикуємо сучасну молодь, а подумаймо, чи залишили б товариша у біді й несправедливості? Ні, не залишили б. Я в цьому переконаний, бо працював із ними сорок років. А тоді з нас робили гвинтиків, бездумних крикунів. Звичайно цей процес не був безболісним, бо хороше в людині довго противиться, поки зламається і зникне. Та воно й знову може відродитись у час загальнонародного лихоліття. Ось розповім про випадок, який трапився зі мною пізніше – на початку Великої Вітчизняної війни. Жили ми тоді з родиною у місті Тростянці, Сумської області, і працював я у залізничній школі вчителем. Була осінь, значна частина України знаходилася уже під окупантом, пошта не працювала, а мені доконче треба було дати вісточку батькові на Чернігівщину. Їхала одна вчителька десь у ті краї і взяла мого листа, а у Ніжині викинула його з вікна вагона на перон.

І диво: він дійшов! Од Ніжина до села тридцять кілометрів, повне бездоріжжя, а люди підняли того листа і таки перепровадили батькові, хоч його вже серед живих не було. Що це? Справжня висока людська добрість, готовність прийти на допомогу у тяжкий час навіть незнайомій людині. Низько кланяюсь цим людям.

Не все в нашому студентському житті було важке та погане. Дещо було таке, що й тепер би пригодилось. Це, насамперед, ставлення до студентів, як до людей дорослих і відповідальних. Не було в нас ніяких кураторів, ніхто не ходив по п'ятах за нами, коли ми їхали на допомогу молодому колгоспові. Все самі. А доручень громадських було багато. Бувало, професор читає лекцію, ми слухаємо, раптом дзвінок, перерва. На перерві команда: такий-то в комітет комсомолу! Біжу. Одержую наказ: "Зараз же залишай лекції і відправляйся на десять днів у Вертіївку, в колгосп на посівну. Коротка інструкція, і вже в дорозі. Там становлять до якогось селянина на квартиру й харчування. Зрозуміло, що зустрічає він такого постояльця не з розкритими обіймами. Сплю на лаві, а вранці до колгоспу". Там колгоспники будували приміщення для тварин, а я проводив з ними бесіди, читав газети, випускав стіннівки. Гуртом варили польову кашу і гуртом її споживали. А бувало й так: ніч, місто спить, оповите важкими осінніми хмарами. Солодко посвистують носами студенти в гуртожитку. Раптом несамовитий гуркіт у двері: "Встать! Виходь! Шикуйся! Кроком руш!" Куди рушати – це начальство знає. Ідемо до воєнкомату розносити по місту опівночі повістки. Бігаємо з ними, бо не так-то легко в темряві знайти потрібний будинок, а потім достукатися, добудитися хазяїна. А він ще й лається: "Який вас чорт носить?"

– Не кричіть, дядьку, повістка.

Дядько перелякується:

– Яка повістка? Куди?

– А ти хто такий?

– Студент.

– Пху, хай вам біс! Давай твою повістку.

А вранці – за зошити та й на заняття.

У той час трохи не кожен студент старшого курсу, крім того, що навчався, ще й підшукував собі десь роботу для поповнення прожиткового мінімуму: влаштовувались на різних підприємствах, в установах на посади керівників гуртків української мови. Ці гуртки були платними. Не завадило б і зараз це запровадити. А дехто працював прямо в інституті: за дорученням кафедри мови вели додаткові заняття із студентами молодших курсів. Перед кожним заняттям завідуючий кафедрою Г. С. Костенецький давав консультацію і вів суворий облік нашої роботи та подавав відомості до бухгалтерії. Пам'ятаю, мені довелося вести заняття із студентами другого курсу природничого факультету – поляками. Вони були переведені здається з розформованого Кам'янець-Подільського педінституту. Хороший то був народ – працьовитий і добрий. Вони так по-доброму зустрічали мене, так старалися. Адже їм всі дисципліни тепер викладалися українською мовою. Політінформації також проводили самі. Комітет комсомолу визначав і затверджував студентів-інформаторів для роботи на різних потоках. Так, наприклад, перебуваючи на четвертому курсі мовно-літературного факуль-

тету, я проводив політінформації на третьому курсі цього ж факультету. Тоді в розкладах цих занять не ставили, лише об'являли, о котрій годині вони відбуватимуться, і що дивно – всі, як один, з'являлися без запізнень з матеріалами і конспектами.

Микола Сайко з літстудійцями 30-х рр.

Не можу не згадати добрим словом своїх викладачів. Декого із них я вже згадував. А ось дивлюся на портрет, вміщений у збірці: "Микола Сайко. Поезії. Упорядкування Олекси Ющенка", і як живого бачу і чую нашого улюбленого викладача, поета-плужанина Миколу Пилиповича. Завжди наголо поголена голова, потужні окуляри в роговій оправі, доброзичливо-іронічна, ледь помітна посмішка на вустах і безмежна щирість у стосунках із нами. А з наших вуст не сходило:

Засосюрилося небо,
Затичинилась земля,
І втекла від мене Феба,
В плузі з вишнею гуля.

Попрацювавши п'ятдесят літ на педагогічній ниві, я переконався, як-то важливо, щоб учитель, доцент, професор був не тільки добрим знавцем своєї справи, а й творцем у якійсь галузі. Це як магніт притягує й вабить дітей та молодь, бо органічно відповідає вродженому потягу юних до творчості, до відкриттів. Микола Сайко – це один із багатьох українських письменників 20-х–30-х років. Читаючи курс української радянської літератури, він вводить нас безпосередньо в тодішнє літературне середовище, розповідає про своїх побратимів по перу, про їхні твори, роблячи й нас ніби співучасниками того процесу. А потім цьому сприяла й участь в роботі літстудії, якою також керував Микола

Пилипович. На заняттях ми читали свої твори, критикували один одного, а Сайко поглядав спідлоба, злегка посміхався і аж в кінці мирив розгарячілих опонентів. Проводили й загальноінститутські літературні вечори, до яких старанно готувалися, шліфували кожен рядок того, з чим збиралися вийти на люди. Здебільшого, як і належить початківцям, віршували. Вийдеш, бувало, на сцену, а перед тобою людей-людей, в актовому залі ніде і яблуку впасти і всі чекають від тебе чогось цікавого, хорошого. Микола Пилипович з-за куліс підбадьорює, і ти тремтячим голосом починаєш чи то з папірця, чи на пам'ять. Плещуть усім – кому більше, кому менше, студенти – народ доброзичливий.

Творчість самого М. Сайка цікавила нас не менше, ніж творчість інших тогочасних поетів. Учив він нас також і своїми віршами.

Далеко лишились повстання,
Вогневі часи боротьби...
Ах, скільки ще треба змагання,
Щоб людство збулося рабів!
І скільки ще треба багаття
На мізки плісняві, цвілі,
Щоб люди зробилися браття,
Щоб раси єднання цвіли.

Ці рядки написав Микола Пилипович ще у 1925 році, а звучать вони, ніби написані сьогодні, в час перебудови. Така вона, справжня поезія. Жити тогочасній професурі доводилось значно скрутніше, ніж сучасній. Пригадую, раз чомусь знадобилось мені піти до Миколи Пилиповича Сайка додому. Знайшов його квартиру у старому будинку на першому поверсі. Стукаю в двері – ніхто не відзивається. Несміливо прочиняю їх потихеньку, заходжу: досить велика кімната і зовсім порожня. Тільки в одному кутку стояв якийсь старий сундук. З цієї кімнати ведуть двері в другу, знову стукаю і, одержавши дозвіл, заходжу. Тут були вони обоє – Микола Пилипович і його дружина Ганна Прокопівна. Ця кімната маленька, обставлена бідно, а господарі сердечні, привітні – де й ділись мій страх та хвилювання. Свого вчителя я назвав би провидцем, бо поети – вони і провидці. Ось складаємо ми випускні державні екзамени. Два питання з білету, який я витягнув, знаю дуже добре, а от третє – гірше. Почав відповідати: кінчаю друге питання і думаю – що ж буде з третім? Аж чую, екзаменатор Микола Пилипович говорить: "Досить, давайте ваш білет". І ставить мені оцінку "відмінно". І досі не можу зрозуміти, чому він так зробив.

Не можу не згадати й професора Івана Петровича Смільського, який викладав у нас мовознавство. Невисокий, кремезний, на одну ногу шкутильгає, кажуть був на війні поранений, чуб, як смола, чорний, такі ж чорні проникливі очі. Хлопці говорили: не дивиться, а коле очима. З незмінною люлькою в зубах. Траплялось, що й на лекції без неї дочитати не може, просить: "Дозвольте запалити люльку". Ми, звичайно, не заперечували. Жив він у Києві, а на заняття приїжджав поїздом. Одного разу був такий випадок: продзеленчав дзвінок, усі сидимо за столом, чекаємо професора. Заходить, розкриває свою папку, довго порпається в ній, а потім заявляє:

– Сьогодні лекції не буде!

– Чому, Іване Петровичу?

– Забув у Києві конспект!

І з цим пішов собі. А викладав він майстерно і був великодушною людиною, тільки тяжка судилась йому доля – після літніх канікул ми вже його не бачили. І ніхто не бачив.

А ось що трапилось з українським літературознавцем, доцентом Яненком. Читав він нам лекцію на тему: "В. І. Ленін про літературу". Добре все викладав, а студент Лазар Полонський, його звали Ремом, візьми та й запитай: "А який вклад в літературознавство вніс товариш Сталін?" Яненко ж, видно, не подумавши про небезпеку, відповів: "У товариша Сталіна немає праць про літературу". Цього було досить. Ледве дочекавшись перерви, Полонський побіг, куди треба, і вже скільки не просив у нас викладач прощення (саме так він казав "прощення"), ніщо не допомогло: потрапив до в'язниці. Був він людиною зовсім хворою, нерідко студенти попід руку водили його з Інституту додому. В Інституті був і суд. З вікна гуртожитку бачили студенти, як вели його на ці муки: чотири вартових з оголеною зброєю по боках, а він між ним посередині – зігнутий, немічний, в старенькому осінньому пальтечку, ще й спина в крейду вишмарувана. Жаль було, боліло. Засудили на десять років, та він, видно, вже й року не прожив.

Ще згадується доцент Каратаєв, викладач російської мови, людина від народження скалічена, він вкоротив собі віку з мисливського дробовика, наставивши дуло в лице, а ногою натиснувши на гашетку. Нерідко доводилось бачити, як на перерві, стоячи в коридорі біля вікна, виймав він загорнутий в хусточку шматочок чорного хліба і обідав. Та ото дізнавшись, що вже й він "ворог народу", не став чекати, поки пілати поведуть на Голгофу.

Можна б іще згадувати, бо, як живі, стоять перед очима Клим Степанович Забарило, Олександр Олександрович Пирогов, товариш Виноград і інші, та вже досить, адже роблю це не лише задля спогадів, а для того, щоб жило в людях добро, коли б воно не було посіяне, щоб не зникали безслідно діла і образи творців добра. Жилося тоді нам важко, холодно та голодно, тривожно. Та все ж жили! Мріяли, любили, боролись, працювали. Були і в нас не тільки труднощі, а й радощі, бо молодість без них не може існувати. Зберемося, бувало, в актовому залі на комсомольські збори – говоримо, радимось, критикуємо, аж раптом погасло світло. І тут обов'язково хтось починає: "Ой хмелю, мій хмелю", а за ним весь зал, аж вікна тремтять. Такий хор рідко почуєте тепер, бо зараз молодь більше полюбляє оті хтозна звідки запозичені "рок-метали", в яких ні душі, ні мислі, одні конвульсії та безкультур'я. Це наслідок того, що мало вділяємо уваги вихованню в дітей та молоді вищих почуттів. Хтось внуків та правнуків колише, віддавши життя праці задля щастя своєї Вітчизни. Ось тримаю в руках подаровану упорядником Олексою Ющенком збірочку віршів "Польські співанки" свого колишнього однокурсника, вчителя-воїна Андрія Бурлаки, його несподівану пісню. Бачу тебе, Андрію, натхненним і юним, закоханим в життя і в Зіну Кізуб, свою дружину. Важка і героїчна судилась нам доля. Письменник живе довго, а то й вічно, бо себе, свою думку переклав у книги, а вони невмирущі, а вчитель щодня

перекладає себе в дитячі душі, отже він живе, поки живі ті учні, а далі теж живе, та тільки вже без імені, живе те, що посіяв в людських серцях.

Славимо тих, хто йшов і йде, несучи в грудях чисту, велику любов до Вітчизни і до людей. Хай це мій спомин-сповідь допоможе юним краще зрозуміти силу та слабість людини, її можливості, а ще як зіницю ока берегти все те дороге: рідну мову, пісню, культуру, героїчну і трагічну історію нашу, бачити світлу далину прийдешнього.

Текст спогадів Шептія К. "Минуле живе в пам'яті" друкується за машинописним рукописом, який зберігається в архіві музею історії Ніжинської вищої школи (18 стор.). Передруковано в 1992 р.

Випускники інституту 1935 р.

ПУХА
Іван Васильович

випускник мовно-літературного факультету Ніжинського педагогічного факультету 1944 р., педагог, викладач Запорізького педагогічного інституту, завідувач кафедри

Спогади

“Шановні товариші! Ваше прохання написати про Ніжинський педагогічний інститут викликало у мене рій спогадів. Проаналізувавши їх, я прийшов до думки, що краще буде, якщо зупинюсь на якійсь одній стороні його багатогранного життя.

Чудові в інституті були традиції. І мені хочеться хоч коротенько розповісти про них. Мова буде йти про 1938–1941 роки. Може й зараз захоплює те, як інститут зустрічав своїх слухачів.

Приїхавши в кінці серпня до інституту, влаштувавшись в гуртожитку чи на квартирі, студенти обов’язково йшли в інститутську бібліотеку, де кожного з них чекала в’язка заздалегідь підібраних книг (навіть перев’язаних шпагатом). Студент першого курсу одержував свою бібліотечку, а студенти старших курсів – свою, у відповідності за програмою. Ці книги студенти опрацювали за семестр, а деякі за ввесь навчальний рік.

Студент ще не був на лекціях, не чув голосу викладача, а уявлення про те, що його чекає, уже мав досить ясне і конкретне: опрацювати й засвоїти одержану літературу. Це були твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна та спеціальна література.

У кінці семестра, після сесії, студент повертав опрацьовані книги в бібліотеку й брав нову в’язку. І так з семестра в семестр. І це була добра традиція в роботі Ніжинського інституту.

За роки навчання в інституті я не чув скарг на відсутність літератури, на перевантаженість, довгі списки та ін.

Запам’яталися й останні дні перебування студента в інституті. Пов’язані вони з державними екзаменами, які за традицією проходили урочисто, прилюдно. Про екзамени інститут повідомляв населення міста, вчителів. На вулиці, на спеціальному щиті, біля входу в двір інституту висів розклад екзаменів. Присутніх на них завжди був повний зал. Багато серед них було випускників минулих років, старожилів міста.

Вважалось за обов'язкове, щоб на державних іспитах побував і студент-першокурсник. Тут він наглядно бачив, що його чекає на випускному курсі. І тут він одержував на роки добрий заряд і натхнення до праці.

За традицією підготовка студента до діяльності вчителя завершувалась екскурсією до м. Москви, Ленінграда, на Кавказ або в Крим (за вибором студента). Вважають, що студент – майбутній педагог повинен обов'язково побувати в Москві, в Мавзолеї, побачити В. І. Леніна, Кремль, багатство музеїв та ін.

Проведення екскурсій вимагало грошей. І їх студенти заробляли теж традиційно: давали в Міському театрі вечір художньої самодіяльності, якому передувала лекція на такі теми як "Любов і шлюб у радянському суспільстві", "Про виховання дітей в сім'ї" тощо. Вечори були платними. За так зібрані кошти випускники й їхали на екскурсії.

В інституті сильними були літературні традиції. Так, за традицією щороку проводився літературний вечір, на якому студенти знайомили з історією літературного руху в інституті, починаючи від М. В. Гоголя і до останніх днів. Детально аналізувалась творчість студентів-початківців. Після доповіді виступали з своїми творами студенти.

На ці вечори в актовий зал інституту приходили вчителі, учні, жителі міста. Серед присутніх ми завжди бачили викладачів, що нас дуже радувало. Один з таких історико-літературних оглядів зробив і автор цих спогадів. І зараз я бережу рукопис цієї доповіді, від якого віє студентськими роками, спогадами про друзів та мудрих наших наставників, які чуло керували нашою роботою, нашим зростанням.

Кожен студент філфаку мав уміти складати вірші або писати прозою. В інституті була літературна студія, свої критики. Та мені хочеться розповісти про інше. Захоплення віршуванням в інституті не мало меж. І вірші писали навіть на лекціях. Оголошувався наприклад, конкурс: за академічну годину написати вірш, присвячений Ніжину, річці Остер, студентам тощо. Часто ми писали епіграми, акровірші тощо. А на перерві читали один одному. І в мене був гріх. На лекції одного з любимих професорів народився такий вірш:

Остер виходить з берегів,
Вода в виру, шумує піна.
Його собака перебрів,
Змочивши ноги по коліна.

Редакція усного літературного збірника визнала його вдалим і ввела мене в коло любителів поезії, що давало право, наприклад, фотографуватися з письменниками. Один з таких знімків зберігається у мене й зараз. З нами тоді сфотографувалися В. Сосюра, Д. Косарик, М. Сайко та ін.

Ці літературні пустування, між іншим, допомагали студентам практично розібратися в багатьох тонкощах теорії літератури. Вважалося за добрий тон робити переклади віршів з російської мови на українську, з української на російську. І на екзаменах студенти читали ці переклади, а екзаменатори цю сторону у відповідях високо цінували.

В. Сосюра, Д. Косарик в інституті

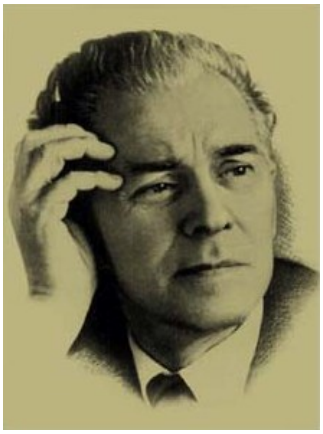

Тичина
Павло Григорович

Незабутні враження залишали у студентів традиційні приїзди в інститут поетів, письменників, літературознавців. Вважали за щастя для себе побувати у Ніжині П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, М. Шеремет, Ю. Яновський, П. Панч, Д. Косарик та ін. Зустрічі з ними перетворювалися в свята. Письменники читали свої твори, студенти теж не відставали. Виголошувалось все: і вірші про партію та Вітчизну, про героїчну працю радянського періоду, студентське життя тощо. Діставалося й гостям. Вважалося, що кожному з приїзжих слід присвятити епіграму та вірші в честь тих дівчат, яких вони любили й оспівували у своїх віршах. Більше всіх предметом студентської музи була Марія В. Сосюри. Часто з віршами тоді виступав Олекса Ющенко – студент інституту.

В моїй пам'яті збереглося декілька студентських епіграм. Наведу одну з них, присвячену П. Г. Тичині, якого всі ми любили, а від віршів його були в захопленні. Як відомо, П. Тичина багато років працював про Г. С. Сковороду. Студентська муза не залишилась до цього глухою й виголосила у присутності знаменитого поета такого вірша:

Сорока через день навчається ходити,
Людина ходить через рік,
А щоб на Сковороді 20 років сидіти –
Так се буває раз на вік.

У найбільшому захопленні від цієї епіграми був сам Павло Григорович.

В кінці зустрічі найкрасивіші студенти (так нам здавалось) підносили гостям квіти. Дякувати їм за це поцілунком випадало на долю Максима Тадейовича. І це він умів робити велично, красиво, з радістю і гумором.

За традицією відзначалась остання лекція кожного викладача. Йому підносив букет квітів, інколи – його збільшену фотографію. На екзамен квітів можна було й не приносити. Це вважалось за маленьке підлабузництво.

І ще про одне хочеться згадати. За порядки, за розклад та інші деталі в роботі факультету відповідав його секретар. До декана, ректора, секретаря парторганізації студенти ходили за порадами. І вони були нашими щирими наставниками, захисниками.

Була і така традиція: хочеш мати відмінно – опануй курсом. Але цього було мало. Необхідно було, крім планових контрольних робіт, написати реферат на вільну тему. Студент вибирав її за своїм уподобанням. Викладач ніколи не вимагав цієї додаткової праці, але щиро вітали її. Кращі реферати обговорювались на засіданнях гуртків, на практичних, друкувалися на сторінках "Студентського наукового бюлетня". Років два за його випуск відповідати довелося й мені. І про цю традицію я добре знаю. Ми її всіляко підтримували.

Існувала в інституті ще й така традиція: щоб не порушувати тиші в аудиторії (а в них було по 200–250 студентів) запитань по ходу лекції викладачі не ставили. А ті, що не розуміли якогось слова, терміну, на перерві йшли в кабінети, де стояли відкриті шафи з підручною літературою (енциклопедіями, словниками, довідниками тощо). І тут самостійно студенти знаходили роз'яснення, відповіді на питання. Я не чув за всі роки навчання, щоб хтось дозволив собі вигукнути : "повторіть", "не розумію!", "що це таке?".

Ця традиція привчала до самостійної роботи і сприяла підтримці абсолютної тиші в аудиторіях. На перерві теж був порядок. На всіх поверхах були буфети, і студенти не бігали з поверха на поверх за їдою. Чай і булку з ковбасою чи сиром вони спокійно з'їдали тут же, поруч. Це впливало і на увагу студентів на лекціях, на якість сприймання. Така організація студентського харчування позитивно відбивалася і на здоров'ї студентів.

За традицією в приміщенні залізничного вокзалу, де був розташований філіал інститутського музею ім. М. В. Гоголя, викладачі та студенти систематично читали пасажирам лекції про Гоголя, його творчість, про радянську Ніжинщину та ін. І це для нас, студентів, було чудовою школою, практичною підготовкою до майбутньої лекторської праці.

Була й така традиція: студент-випускник ніде не стояв у черзі, ні в бібліотеці, ні в читальному залі, ні в їдальні чи буфеті. Всі йому вступали дорогу. Скрізь він був іменинником. Великою пошаною були оточені студенти з боку населення. На базарі їм дешевше продавали кавуни та дині. А сметану колгоспниці несли в першу чергу до гуртожитку, а не на базар. Навіть візники (а тоді ще автобуси були рідкістю) з студентів брали меншу плату, ніж з інших.

Уміли студенти й повеселитися, посидіти за столом, випити кухоль пива, поспівати. За традицією студенти відзначали першу зустріч. З'їхавшись в інститут на навчання, студенти – жителі кімнати – розв'язували свої торбини, розкривали чемодани, а то й ящики і виймали з них все, що там було. Підкреслюю: все, що було взято з дому. Одні привозили жарених курей, сало, масло, інші – дари садів, огородів. А потім складались і купували ніжинське пиво і віддавали належне матусиному "сидору". Правда, не стільки тут їли й пили, скільки веселились і співали, вгощали один одного розповідями, анекдотами тощо. Траплялись серед нашого брата і скупуваті. На їх чемоданах висіли замки, металеві цепки від кінських уздечок. Таких швидко приводили в норму. Гостре уїдливе слово, сміх робили свою справу. За традицією відзначали студенти свято Великого Жовтня, Першого травня, Новий рік. Урочиста та художня частини проводились в інституті. А потім торжества продовжувалися в гуртожитку за святковим столом. До цієї вечері студенти готувались заздалегідь. Студентки їхали додому і привозили, хто що міг: сало, ковбаси, мед, сметани, яблука, огірки... і все те, чим багаті були батьки. А хлопці турбувалися, щоб були зубровка (тоді вона була в продажі) та пиво.

Профбюро турбувалися про забезпечення посудом та меблями. На допомогу студентам приходили сусідні їдальні. Збирались на ці вечори студенти не за "уподобанням серця", а за принципом: кімната дівчат запрошує кімнату хлопців, гуртожиток дівчат – гуртожиток хлопців, чи навпаки. Запрошували всіх, без винятку. І приходили всі. На ці вечоринки ми запрошували викладачів, і я не пам'ятаю, щоб хтось із них відмовився від студентського хліба й солі. Такі зустрічі об'єднували нас, зближували, сприяли створенню студентського колективу.

Були й інші прекрасні традиції в житті інституту. Про них, можливо, напишуть інші. Боюсь, що все те, про що я згадую, не відповідає задумам авторського колективу. Боюсь і того, що дехто назве мене байкарем.

Добре було б, аби інститут організовував зустрічі випускників різних років. Застенографувавши їх виступи, авторський колектив мав би такий матеріал, без якого важко написати повнокровну історію інституту.

Я від душі зичу Вам, Вашим колегам успіхів у написанні монографії про славну кузню педагогічних кадрів, наш Ніжинський інститут.

З глибоко пошаною до Вас, до всіх людей інституту, до славних Ніжинців

Ваш І. Пуха".

Текст мемуарів Пухи І. "Спогади" друкується за рукописом, який зберігається в Ніжинському державному архіві – ВЧОАН, ф. 6121, оп. 3, од. зб. 2578, с. 119–125. У кінці спогадів зазначено: "Запоріжжя. Пединститут".

Спомин про фізико-математичний факультет 1933–1939 рр.

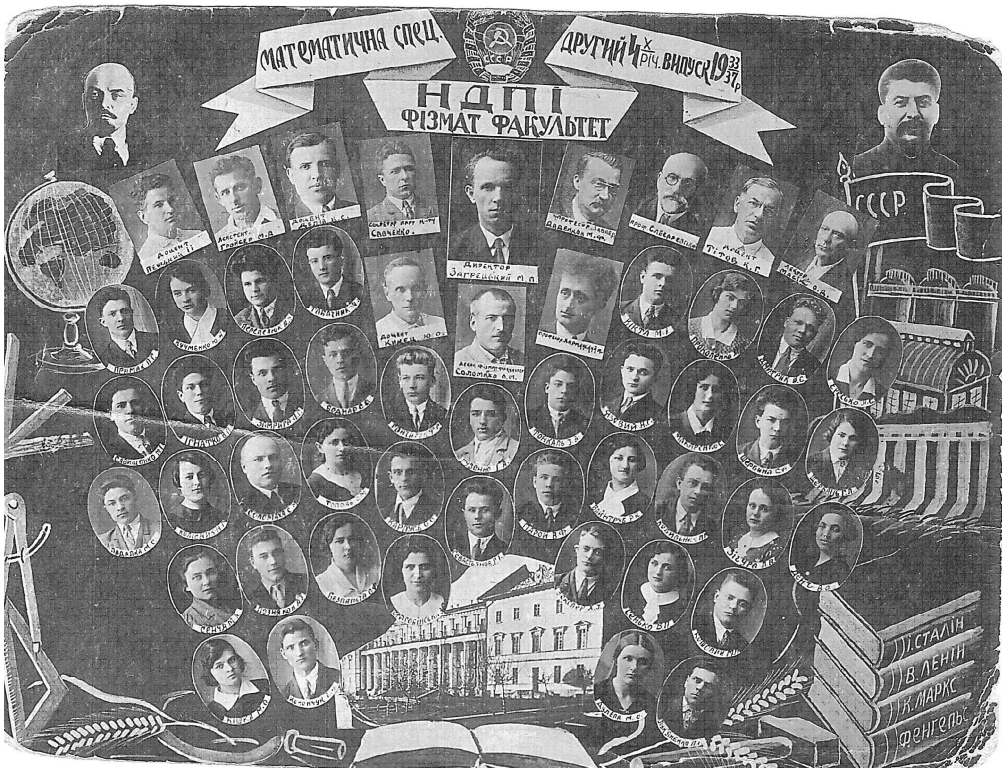

Випуск студентів 1933–1937 рр.

Серед студентів викладачі: зліва направо – доц. Пенський І. І., ас. Гройсер М. Д., доц. Делій К. С., доц. Савченко Л. О., директор Загрецький М. П., проф. Даденков М. Ф., проф. Слесаревський, доц. Тітов К. Г., викл. Масік О. Д.; другий ряд – доц. Кимец Ю. О., декан доц. Соломаха А. М., проф. Кармінський М. С.

Спомин про фізико-математичний факультет 1933–1939 рр.

Випуск студентів 1935–1939 рр.

Серед студентів викладачі: зліва направо –
Гройсер М. Д., проф. Даденков М. Ф., Тітов К. Г.,
директор Гречко І. М., Лобода І. Ф.,
проф. Кармінський М. С., Соломаха А. М.,
другий ряд – Калиниченко І. Ю., Савченко Л. О.,
третій ряд – Калинюк В. І.

Із студентського життя 30-х рр. XX ст.

Члени комсомольського бюро фізико-математичного факультету 1936 р.

Студенти III курсу фізико-математичного Факультету 1937 р.

ЗБАНАЦЬКИЙ Юрій Олефірович

випускник мовно-літературного факультету Ніжинського педагогічного інституту 1937 року, відомий український письменник, Герой Радянського Союзу

Дарунок долі

Коли настав час шукати вищої освіти, то був засвітив свою ніжність Ніжин, дуже мені хотілося потрапити в стіни його педагогічного інституту.

І все ж доля подарувала мені щасливі роки навчання в Гоголівському педінституті.

Прибув я в Ніжин заздалегідь, прагнучи зарані втягнутися у вузівську атмосферу, але був не першим, бо на просторому майдані перед інститутом вже прогулювалося чимало нашого брата, побожно настроєного і вочевидь схвильованого.

Неквапом вступив у просторий передпокій, і на мене дихнуло історією, минулим, яке не минуло, а жило в цих масивних стінах, жило і кликало до життя.

Перш за все, з'єднавшись з такими ж пошуковцями "вічного і мудрого", я довго блукав по вичовганій не одним поколінням студентів підлозі досить просторих коридорів, зазирав у аудиторії, якийсь час постояв у актовому залі. Враження було колосальним, воно вплинуло так, що ось уже й через шість десятків років не вивітрилося, не забулось.

Потім відбулося ближче знайомство із самим містом. В ньому тоді проживало десь біля півсотні тисяч мешканців, можливо, навіть разом з прибулим в науку студентством. Місто відразу ж привернуло до себе увагу і порадувало своєю небуденною красою. В літній час було воно густо-зеленим, уквітчалось високими тополями і могутніми липами, в кожному

дворі, перед кожною будівлею радували око квіти і було їх стільки, що пахощами своїми просто п'янили і радісно тішили очі.

Не раз потім ми, новоприбулі пошукачі високих знань, подовгу стояли перед задуманим Гоголем, подумки розмовляли з Миколою Васильовичем.

Здалось мені тоді, що потрапив у зовсім інший світ, відмінний від того, в якому жив раніше, і все те, що бачив, що знав, що робив, здалось таким дрібним і буденним, і мимоволі загорілась душа незнаним теплом та нестерпним бажанням осягнути все те, що нагромадилось у цьому просвітницькому закладі, в по вінця виповненому земною красою Гоголевому місті, освоїти всі ті знання, які накопичило людство і які могли бути щедро подарованими мені в цьому Гоголівському храмі краси і духовної величі.

І ввійшов в моє життя Ніжин на всі роки, на все моє існування. Бачив я його потім не раз, не раз блукав його вулицями і вуличками, не раз схилявся в глибокій шанобі перед закам'янілою постаттю Миколи Васильовича, ходив по рідних, до болю знаних коридорах, аудиторіях і залах дорогого моєму серцю інституту і жалкував, що не міг бувати тут щоденно, жити поміж нових поколінь студентської братії, милуватися красою міста, яке попри всі незгоди і випробування набирає сили і радує кожного своєю красою і недарма видається ніжним-ніжним.

Фрагмент тексту спогадів Збанацького Ю. О. "І ввійшов у моє життя Ніжин" друкується за книгою: На пагорбах століть : поезії. – Чернігів, 1993. – С. 3–5.

На Першотравневому параді. 1938 р.
Злівв направо: Чоботарьов, Салтановський, Шкурдода, Даденков, Лелен

МАК (ГЕЦ) Ольга Нилівна

філолог, письменниця в еміграції, дружина професора Ніжинського педагогічного інституту Дорошенка В. О., випускниця інституту 1938 р.

З часів єжовщини

У спогадах "З часів єжовщини" (1951 рік) назву Ніжин замінено на Лубни, а ім'я свого чоловіка, професора пединституту Дорошенка Вадима Олександровича, на Олександер.

Від авторки

"З часів єжовщини" – спогади, що їх оце втретє пробую видати друком. Перший раз були вони друковані в "Свободі" окремими фейлетонами ще в 1949 році. Потім права друку тих спогадів попросило видавництво "Праця" в Бразилії на початку 1953 року і видало їх окремими відбитками в кількасот примірників під назвою "В КІГТЯХ НКВД".

Прихильні відгуки знайомих людей спонукали мене випустити ці спогади окремою книжкою з новою редакцією матеріалу.

Українському читачеві, в руки котрого попаде ця книжка, треба знати, що ці спогади були писані спеціально для чужинецького світу, а тому в окремих моментах авторці треба було вдатися до такого способу характеристики явищ і окремих осіб, який є зайвим для українця, але без якого багато подій лишились би для чужинця незрозумілими. Це поклало своєрідний відбиток на стиль книжки.

Дуже важливим є також попередити читача, що хоч назви міст, де відбувалися події, і окремих осіб, що виступають в спогадах, є з причин цілком самозрозумілих змінені, але всі події мали місце в роках і місяцях, поданих тут з точністю. Незмінними лишилися тільки назва міста

Дніпропетровськ та три прізвища: судді Смолякова, начальника "спецвідділу" Царика та Руденка, котрий дійсно був обласним прокурором у Дніпропетровську і котрий фактично був убивцею згаданих п'ятьох викладачів. Та чи тільки їх одних?..

Тема, порушена в цій книжці, не є новою і вже достатньою мірою вичерпана в мемуарних і белетристичних формах. Але в описаній історії є такі інтриги, що варті пера Конан Дойля і можуть зацікавити навіть тих, хто на власному досвіді познайомився, що значить попасти в хижі кігті НКВД.

В очікуванні катастрофи

Прокляті роки дикого розгулу знаменитої єжовщини застали нас у місті Лубни Полтавської області. Я була замужем за професором вищої школи і в той час мала вже дві донечки: старшій було 4 роки, молодшій ледве минув рік. Разом з нами жила мати мого чоловіка, в котрої більше дітей не було.

Виконуючи обов'язки дружини, матері і господині дому, я одночасно вчилася в тому самому педагогічному інституті, де працював мій чоловік. І в липні 1938 року мала скласти державні іспити та дістати диплом учительки середніх шкіл. А що належала по успішності до найсильніших студентів, то заздалегідь одержала пропозицію від дирекції інституту – залишитися після закінчення науки асистенткою при кафедрі української літератури.

Але дарма, що мені посміхалося майбутнє, дарма, що чоловік мій мав також як на совєтські умови порівняно високоплатну посаду, дарма, що ми були добре дібраним подружжям – щасливими ми не почували себе ніколи. Жахлива дійсність довколишнього світу настирливо вдиралася до нашого домашнього вогнища і отруювала нам кожну радісну хвилину. Особливо ж підкреслював непевність нашого щастя той факт, що батько чоловіка ще під час першої світової війни втік за кордон і більше не повернувся. Внаслідок того ми почували себе постійно в напруженій тривозі і для безпечності мусили щороку міняти місце свого побуту. Щоправда, з боку офіційних чинників проти нас ніхто не виступав, але окремі факти недвозначно свідчили, що політична розвідка з нас не спускала ока. Зрозуміти це може хіба той, хто знає складні большевицькі процедури реєстрації на право мешкання, церемонії звільнення і прийняття на працю, коли мусілося виповняти довжелезні заплутані анкети, писати докладні автобіографії і сповняти десятки інших клопітливих формальностей, смішних і незрозумілих для всього несовєтського світу. Отже, при проходженні тих всіх процедур виявлялося несумнівно, що за нами слідкують і що про нас знають багато таких подробиць, про які ми самі мало думали.

Совєтський громадянин, слушно чи неслушно запідозрений в сучасному, міг напевне себе вважати заарештованим в майбутньому. Тому і ми за шість років нашого подружнього життя зуміли привикнути до тої думки, що колись може статися нещастя. Отже, студії були для мене не лише бажаними, але й необхідними, щоб, на випадок того нещастя, я змогла дістати краще платну посаду і утримувати родину.

Зайво говорити, що студії для жінки, котра має двоє дітей, є справою важкою, але труднощі були основною прикметою підсовєтського життя, і на них ніхто не звертав уваги.

В нашому маленькому провінціяльному місті педагогічний інститут був найвизначнішою установою, а тому й не дивно, що перша хвиля кампанії "чистки запілля" впала на наш заклад, "змивши" відразу директора-комуніста і трьох професорів. Сталося це в червні 1937 року.

В інституті запанував неспокій, який ще збільшився, коли через кілька днів операція повторилася і за першими чотирма пішло троє нових. Повторювалася ця операція й далі, і за рік часу в інституті було заарештовано 32 чоловіки, в число яких, окрім директора, викладачів і старших студентів, попало кілька простих робітників і один неграмотний конюх. Поруч з тим новий директор, бажаючи довести свою солідарність з державними міроприємствами, почав звільнювати професорів і студентів, які на його думку були "політично неблагодійними". Звільнення на такій підставі мало чим різнилося від ув'язнення, бо жертви не мали жодних виглядів дістати хоч би й найгіршу роботу, а, крім того, опинившись в категорії "підозрілих", могли тільки щасливим збігом обставин уникнути арешту.

По цілому місті і по цілій Україні робилося те саме...

Для нас наступили страшні дні. Олександер, виходячи з дому, завжди точно нас інформував, куди і на скільки часу він виходить, або лишав записку. Спізнення на півгодини проти означеного часу наповняло моє серце тривогою і примушувало бігти туди, де він мусів бути. Кожні несподівані кроки в коридорі, особливо увечері, стинали нам холодним жахом кров у жилах і примушували прислуховуватись: чи не по нас? І дорогий, і незабутній...

Ніхто не міг спокійно їсти, ніхто спокійно не спав. Мене ж навіть у короткі хвилини дрімоти переслідував не то сон, не то галюцинація завжди того самого змісту і з тими самими подробицями. Ніби йду темним підземним ходом. Знаю, що з нього вийти не можна, але якась непереможна сила штовхає мене наперед на видиму загибель.

Хідник з кожним кроком стає нижчим і вужчим, так що я спочатку згинаюся, потім стаю на коліна, потім плазую, як вуж, поки не застрягаю поміж великими глибами сирого, холодного каміння!.. Не можу ні лізти вперед, ні повернутися назад. Лежу, мов роздавлений хробак, в цілковитій темноті, а слизьке каміння давить з усіх боків і спинає віддих. Я кличу смерть, але знаю, що, поки вона прийде, мине багато-багато часу. А хвилини пливуть так страшно повільно!..

Прокидаюся облита холодним потом, усвідомлюю собі, що це був лише той сон, який я вже бачила не раз і який буду бачити знову, як лише задрімаю, і тому вже стараюся не спати, а пізніше цілий день ношу в душі кошмар враження.

По рокові масових переслідувань і арештів, коли вже всі були переконані, що це чергове большевицьке безголов'я, як і десятки інших попередніх, мусить незабаром скінчитися, несподівано почалася нова пресова кампанія за те, що "проявлено мало чуйності", що "вороги народу діють далі" і що "боротьбу треба посилити". Після цієї "психологічної

підготовки" повідомлено, що на посаду народного комісара внутрішніх справ призначається "досвідченого і твердого чекіста Ніколая Єжова", котрий нарешті "візьме по-справжньому ворогів народу в "єжові рукавиці".

Репресії розгорілися з новою силою. Кожний день почав приносити все сумніші новини: масово викидали з роботи родичів всіх ув'язнених, пізнавали в транспортах на заслання десятки знайомих облич, по багатьох людях взагалі зникали всякі сліди, і нарешті звичайними стали випадки, коли заарештувавши батька і маму заразом, дітей забирали до притулку, а мешкання опечатували. Самогубства траплялися майже щодня...

Закриті вантажні машини, прозвані "чорними воронами", ганяли круглу добу по місту, транспортуючи в'язнів до НКВД або в'язниці.

В травні місяці 1938 року заарештували і нашого сусіда, також професора інституту, що мешкав над нами на поверсі. Залишалася жінка, старенька мати і двоє дітей (хлопчикові було тільки 9 місяців). Дружина заарештованого, Олена, вчилася також в інституті на основному курсі, тільки на іншому, ніж я, факультеті.

В. Дорошенко з дружиною О. Мак

В той день я вернулася додому пізно ввечері вже поінформована про нову трагедію, а на столі застала записку від чоловіка: "Олю, чекаю тебе в парку коло містка між 8-ою і 9-ою годиною. Олександер".

Читаю і думаю над тим, що за дивне побачення призначив мені чоловік, а згори крізь стелю чую жіноче ридання.

– Я піду на гору до Олени, – кажу свекрусі.

– Куди?!! – заступає мені дорогу перелякана старенька. – Чого підеш? Їм і так нічого не поможеш, а собі можеш нашкодити. Хтось побачить, донесе... Я тебе дуже прошу: для Олександра, для твоїх власних дітей – не іди!...

І я не йду.

В призначений час приходжу до парку і застаю чоловіка, що сидить на лавці і задумано дивиться в землю.

– Добре, що ти скоро прийшла, – каже він встаючи мені назустріч. – Я мушу піти на станцію то може пройдешся зі мною?.. Я маю тобі дещо сказати... Дома незручно говорити через маму... А тут ще та нещасна Олена... Не можу чути її плачу!.. Тільки... затям собі добре, що ми йдемо дивитися на новий розклад руху поїздів! Так саме попрошу тебе затямити всю розмову, хоч ми здебільшого будемо говорити про зовсім нецікаві речі... Зараз зрозумієш усе...

Я збентежено приймаю його руку, і ми йдемо в напрямі залізниці.

Олександер говорить дійсно звичайні речі, про подорож до Києва, про плянований захист своєї наукової дисертації, про свою майбутню

працю і т. д Нарешті, коли ми опинилися на безлюдній вулиці, він, не міняючи інтонації, каже:

– Я тепер хочу сказати тобі кілька слів, що їх мусиш затримати виключно для себе. Стримайся від розпучливих рухів та істеричних вигуків і не оглядайся по сторонах!..

Ти вже здається, повинна була привикнути до думки, що я... що ми... Ну, що мене може скоро не стане... Спокійно! Будь мужньою!.. Мені здається, що за мною останнім часом слідять... Може, навіть зараз... Зрештою, може, це просто манія... Тепер на манію переслідування хворіють всі... Так от, коли б так сталося, що тебе будуть колись питати, про що ми говорили оце тепер, ідучи на станцію, – постарайся докладно розповісти всю нашу розмову до цього моменту. В теперішній ситуації треба бути приготованим до всяких несподіванок, бо через дрібницю можна мати зайвий клопіт. Знаєш, кажуть, що в НКВД часто питають: "Скажіть, про що ви говорили от тоді і тоді, з тим і тим?" Тому краще, коли обоє однаково відповідають, що говорили про самі "праведні речі"...

Але, зрештою, це дрібниця...

Мене можуть забрати ще й сьогодні, або завтра, або через тиждень – все одно. Я вже, правду кажучи, так стомився тим чеканням, що для мене – чим скоріше, тим краще!.. Хай вже те, що має статися – станеться. І так дивно, як це я – син політичного емігранта і шляхтич з походження – досі на волі!..

Напослідок хочу сказати тобі кілька слів...

Тобі залишилося ще трохи більше двох місяців, щоб закінчити інститут. За той час може ще й нічого не статися, але, коли б сталося, – напруж всі свої сили, всю свою волю й енергію, щоб іспит скласти. Коли будеш мати диплом – все-таки тобі буде легше жити. Щоправда, роботи тут, на Україні, напевне не дістанеш, а тому мусиш виїхати десь в глибину Росії або до Середньої Азії. Там нема такої гострої контролі, і там напевне зможеш улаштуватися, але диплом тобі необхідний. Повторюю ще раз: іспит мусиш скласти!

Мучить мене ще одна думка: знаючи своє непевне становище, я не повинен був женитися. І, признаюся тобі по-щирості, що до зустрічі з тобою я мав твердий намір лишитися до кінця свого життя нежонатим. Але, познайомившись з тобою, легковажно пішов за голосом свого серця і одружився... Тепер часто думаю над тим, що це було нечесно з мого боку, і страшно боюся, що після мого арешту, залишившись "зблямованою" жінкою "ворога народу", зв'язаною дітьми, – будеш проклинати мене...

– Олександре! – зупиняюся я. – Як ти смієш так говорити?!!

– Ох, дитинко, – зітхнув чоловік, – ти ще не уявляєш, що тебе чекає!.. І я, коли подумаю про свій арешт, то найбільше мучуся думкою не про себе, а про тебе і дітей: що ви будете робити?!..

Не дай Боже, Олександре, щоб це сталося! Але, коли б і сталося, то нам напевне буде все ж таки краще, як тобі. Над цим не думай. Живуть же якось інші, то й ми дамо собі раду... І дорогий, і незабутній...

– Інші? Я, власне, бачу, як живуть ті "інші", і тому гризуся. Що ж ти думаєш, що то з добра зрікаються інші своїх батьків і чоловіків через

пресу, спішно виходять заміж за комуністів, енкаведистів, за пролетарів найпідлішого видання, за найгірших негідників?!... Рятують себе, як тільки можуть...

– Я того не зроблю!

– То будеш постійно переслідуваною, постійно гнаною. А діти? Яке майбутнє дітей "ворога народу"? Коли подумаю над тим всім, то бачу, що ти будеш мати повне право проклинати і мене і ту хвилину, коли дала мені свою руку... Коли б ти знала, як мені важко про це подумати!.. Ні, ні!.. Ліпше вже зроби, як інші: забудь мене, зречися, вийди заміж, тільки не проклинай, що у двадцять п'ять років маєш зламане через мене життя!..

– Дякую за таку пораду! Тільки ти забуваєш, що, виходячи заміж, я вже знала про те все...

– Що ти знала? Що ти могла знати у вісімнадцять років? Але я старший від тебе на дев'ять років і повинен би був бути обачнішим.

– Запиши це, Олександре. Що б там не сталося – я ніколи не буду нічого жалувати, а тим більше проклинати тебе. Навпаки, коли б мені і довелося приносити якісь жертви, то я буду гордитися тим, що приношу їх ради тебе... В думках з тобою я поєдную завжди все краще... все... – сльози не дали мені говорити. – Зрештою, хто тепер є певний? Хіба ти не бачиш, що всі в однаковому положенні?..

–Так, це правда... Але тільки не плач, не плач, прошу тебе.

– А навіщо ж ти так говориш?...

–Говорю, бо хочу примусити тебе сміло і тверезо глянути в обличчя небезпеці і приготуватися до найгіршого. Стара мудрість говорить, що краще бути приємно розчарованим, ніж прикро засмученим...

Лишаю також на тебе маму. Не покидай її. Вона, крім мене, не має більше нікого на світі. Останнє, що їй залишиться, коли мене втратить, це ти і внучки. Тримайтеся всі вкупі, і вам буде легше... Дітей впевнюй, що, поки я буду живий, то все буду їх любити і пам'ятати. Тебе також... Але, коли б і зайшла потреба зректися мене через пресу, кинути на мене "шляхотну політичну анатему", – не думай довго. Роби, що накажуть обставини. Основне – щоб урятуватися. Коли в думках і в серці будете надалі моїми, то зречення на папері мені не завдасть болю...

Так говорив чоловік, але я відчувала, що думав інакше.

– Ще одно: до НКВД не ходи. Не хочу того з двох причин: по-перше, не бажаю, щоб ти і себе виставляла на образи і насмішки з боку тих негідників, а по-друге, не забувай, що ти належиш до інтелігентних, отже, підозрілих людей. Маючи пряму і непогамовану вдачу, скажеш у нападі обурення якесь необережне слово – і підеш за мною. А тоді подумай, що буде з дітьми? Я би не переніс тієї вістки, що ти – у в'язниці, а діти мої – сироти. Це найстрашніше, що може статися! Це було б для мене тяжче найгірших тортур і самої смерти! Тому закликаю тебе всім святим: будь обережною!.. Зрештою, сама бачиш, що помимо всіх старань, нікого не звільняють, хіба тих, хто пішов до них на службу... Були б тільки тоді якісь вигляди на рятунок, коли б я мав за собою якусь конкретну провину, наприклад, грабунок або вбивство. Але я невинний. Невинний, як і тисячі до мене подібних. І коли влада, знаючи це, так само добре, як і заареш-

товані, все ж кричить про якісь організації і саботажі, то що ж тоді поможе твоя оборона, чи втручання?

Оце все, що я хотів тобі сказати. Не забудь моїх бажань, коли станеться нещастя, але й не переймайся передчасно всім сказаним. Що нам судилося – того не оминути, але як складуться обставини, того ніхто не знає. Отже, будьмо приготовані до всього, але не виключаймо можливости, що доля буде для нас ласкава...

Тепер обітри сльози і скажи, що тобі купити в Києві? Ти була згадувала про якісь ґудзики до передньої суконки. Які вони мають бути: зелені, сині?

Я не відповідаю.

Підходимо до станції.

– Лишайся тут, надворі, – каже Олександер. – Маєш заплакані очі. – 1 ліпше тобі на світло не виходити: щасливі совєтські громадяни не мають права плакати.

Додому вертаємось окружною дорогою, так що я трохи заспокоююся і приходжу до себе. Відчуваю потребу і обов'язок щось сказати, як говориться перед довгою розлукою або при постелі умираючого. Але думки плутаються, і я не можу видушити з себе жодного розважного слова. Нарешті, коли вже підходимо до дому, зупиняюся і хапаюся за першу-ліпшу, дуже наївну фразу:

– Коли... коли тебе не буде з нами, – дивись завжди увечері на ту он зірку. Я також буду дивитися, і ми бодай в думках будемо разом...

– Ми більше не будемо про це говорити, – лагідно уриває мене чоловік. – Не будемо ніколи! Зрештою, "звідтіля" зірок не видно, бо "там" вікна забиті дошками, ти бачила тепер в'язницю? Ні? Ну, а я ходив спеціально дивитися на свою майбутню резиденцію... Ходім уже додому!..

Але я не хочу йти додому. Вириваю свою руку від Олександра і біжу нагору до сусідки Олени. Увірвавшись до мешкання, обіймаю її і плачу, плачу разом з нею.

– Скажіть мені, Ольго, як це пережити?.. Як це пережити?! – голосить вона. – Ще позавчора чоловік обіцяв привезти Павликові в день його народження якийсь надзвичайний подарунок з Києва... От і привіз!.. Привіз гарний "подарунок!"

Може, ця дитина так і виросте, що батька не знатиме... Ольго, Ольго, які ви щасливі!.. Як я вам заздрю!..

– Не заздріть мені, дорогенька, бо ж і я не знаю, що мене чекає завтра..

Далі вже нічого не говоримо, бо, де говорить серце, слова є зайві...

Минали дні...

Двічі ми прощались з Олександром, коли його викликали до НКВД. Двічі він повертався назад, викликаючи бурю радісних сліз, немов вояк, що довгі роки пропав без вісти у чужому полоні.

А викликали його у справі заарештованих колег і питалися, чи не знав він про них якихось компромітуючих фактів. Але через те, що ми в місті були всього півтора року і з усіма заарештованими не мали ніяких ближчих стосунків, то чоловік з того легко виплутувався.

– Я тих людей мало знаю, з ними поза роботою не зустрічався, жодних балачок з ними ніколи не вів і взагалі ніколи ними спеціально не цікавився, тому нічого про них сказати не можу.

Енкаведисти вдавали здивованих:

– Ду-у-у-же цікаво!.. Під самим вашим носом активно діяла на шкоду радянській владі потужна контрреволюційна організація, а ви нічого не помічали? Дуже цікаво!.. І дуже неправдоподібно! Ми скоріше схильні припускати тут умисне замовчування, як таку дивну короткозорість, злочинну короткозорість!.. От, наприклад, Бузів, про нього мусите щось знати!

– Про нього вже найменше. Знаю тільки, що він спочатку мав рижі вуса, а потім їх зголив.

– Ви, здається, починаєте собі з нас кпити?

– Ані не думаю. Тільки направду я про того чоловіка не можу більше нічого сказати.

– Гм... Вас би, власне кажучи, треба було затримати на кілька днів тут у нас і дати можливість ту всю справу обдумати докладніше... Але на цей раз можете поки що йти додому. Ми вас ще покличемо.

Катастрофа. Наступили гарячі червневі дні.

Багата українська природа пишалася в усій силі свого розквіту. Бриніли і вібрували соки родючого чорнозему. Ясна голубінь небес і соковита зелень, перенизана щедрим питвом барвистих квітів, позолочена сонцем, зливалися у своїй віковічній величавій гармонії. Медяні запахи квітучих лип, акацій і бузку, гудіння заклопотаних бджіл, розложисті руляди солов'їв, мелянхолійне кумкання жаб – все співало потужну симфонію літа, життя і радости. Тільки люди, що колись гордо назвали себе царями природи, в протилежність до оточення, блукали зажуреними, похмурими тінями. Для них не існувало ні краси, ні літа, ні радости. Примари сучасного і майбутнього заступали їм світ, лягали на серця чорними тінями.

В інституті почалися іспити.

Студенти, заклопотані і стривожені різними несподіваними змінами, збиралися здебільша для підготовки цілими гуртами, щоб спільно вирішити масу сумнівних питань у прооблюваному матеріалі. І справді, клопотатися і тривожитися було чим: багато професорів, які викладали в попередні роки, були заарештовані, а на їхнє місце прийшли нові люди, котрі мали інші вимоги; багато теорій, що донедавна вважалися святими істинами, були раптом проголошені шкідництвом і контрреволюцією і замінені новими; багато науковців, письменників, політичних авторитетів стали раптом "ворогам народу", і, замість характеристики їхньої діяльності, якій присвятилося багато годин, тепер вимагали знати, де, як і коли вони шкодили совєтській літературі, науці і політиці.

З гуманітарних наук підручників взагалі не було, бо кожна наукова спроба, випущена друком у світ, по якомусь часі вважалася політично шкідливою і бралася на індекс. Навіть у науках точних і природничих комуністична партія та НКВД знаходили "контрреволюцію" і одне по одному конфіскували різні видання. Отже, єдиним джерелом студій залишалися конспекти лекцій.

Але що в часі заарештували і професорів, то і конспекти втратили вартість, бо ставали навіть небезпечними, бо "політична свідомість" і "правильна політична орієнтація" у всіх галузях науки вважалася для абсольвента вищої школи багато важливішою, як знання конкретного матеріалу. Отже, в найрішучіший момент виникали зміни, що вимагали переглянути весь пройдений матеріал під новим політичним кутом зору і які могли мати дуже прикрі наслідки: замість дістати диплом, можна було дістати відрядження на каторгу...

На допомогу студентам були визначені спеціальні години консультацій, але через те, що і самі професори губилися в навалі змін, то студенти і надалі почували себе дуже непевно.

Та, як би там не було, з п'ятьох належних іспитів я вже склала три і на черзі мала найбільший і найтяжчий щодо змісту і об'єму матеріалу.

Дня 20 червня 1938 року, саме коли я вибиралася на консультаційні години, прийшов Олександер і повідомив, що дістав знову виклик до НКВД на 8-му годину вечора. Прощаємося з прикрим почуттям, хоч стараємося повірити, що і на цей раз справа буде торкатися свідчень проти заарештованих колег.

Та, повернувшись додому, застаю картину, від якої серце моє ніби обривається і летить десь глибоко вниз: на канапі сидить з безтямними очима і розтріпаним волоссям свекруха і стиха гойдає на руках молодшу донечку, а старша зі слідами сліз на личку вже спить, згорнувшись коло бабусі в куточку. Коло стола, покурюючи цигарки, два міліціонери і двоє свідків: Мотря – наглядачка за порядком в студентських гуртожитках і Семен – похмурий двірник інституту.

При вигляді того всього мене моментально охоплює якесь дивне оціпеніння, так що я назовні не виявляю жодного зворушення. Тільки в голові проскакує думка: "Нарешті сталося!.."

– Ви Ольга Мак, господиня цього мешкання? – питає мене старший чином міліціонер. – Я...

– Тоді, прошу, тут маєте наше уповноваження на право проведення ревізії...

В уповноваженні значиться, що "товариш Х і товариш У" надсилаються радоновим відділом НКВД перевести ревізію в мешканні Олександра Мака, заарештованого по ордеру ч. 1789. Це означало, що в місті, яке нараховувало 20.000 мешканців, від початку року по червень було заарештовано 1789 чоловік!..

Поводяться чемно і навіть по-приятельськи. Перш усього попросили показати їм листування, фотографії і документи. Набравши того півтечки, міліціонери заходяться коло бібліотеки. По всьому видно, що вони книжок взагалі ніколи в руках не тримали, і дві великі шафи, набиті від гори до низу, викликають у них почуття досади і розгубленості. Виймають книжку за книжкою і, ледве прослібізувавши заголовок, запитливо дивляться один на одного, а потім на мене. В бібліотеці, на щастя, нічого очевидно "контрреволюційного" нема, і я спокійно пояснюю міліціонерам загальний зміст окремих книг.

Перекинувши відділ художньої літератури, міліціонери натрапляють на відділ мовознавства.

– Це що? – питають мене.

– Це – підручник церковно-слов'янської мови, – відповідаю байдуже.

– Що-о-о?! – перепитують. – Церковний підручник?!!

– Не церковний підручник, а підручник церковно-слов'янської мови!

– Ну, це все одно: раз мова йде про церкву – значить контрреволюція! Це ми конфіскуємо!..

– Але ж, – пробую я боронити дійсно цінне і рідке видання, – церковно-слов'янська мова вивчається в інституті!...

– Мало тепер хіба всякої контрреволюції вивчається!.. – уриває мене старший чином. – От як "почистять" Інститути, то тоді будуть правильно вчити: про Леніна і Сталіна, про марксизм, а не про церкву!.. А то партія вже давно доказала, що ніякого Бога нема і що релігія – це опіум для народу, а всякі вороги народу вчать студентів навиворіть. Бери, – каже до свого помічника, – сховай цей документ!

Невинна книжка помандрувала до великої течки "представників справедливості". Вслід за нею пішло кілька словників чужих мов, дарма, що на них значилися фірми советських видавництв.

– У видавництвах також шкідники сиділи і випускали всякі книжки для шпіонажу, – мотивують свою "чуйність" міліціонери. – Раз у книжці чужі слова є, всякими капіталістичними мовами написані, то така книжка тільки для шпіонів потрібна...

Однак перегляд понад тисячі книжок – справа затяжна і нудна. Тому, забезпечившись, як їм здавалось, достатньою кількістю "контреволюційних документів", міліціонери починають брати вже навгад.

– Це що? – питають знову.

– Це? Адже бачите: Кант, "Критика чистого розуму".

– Та бачимо... А про що вона?

Я попадаю в зухвальство:

– Про визиск пролетаріяту, – відповідаю, не зморгнувши оком.

– А той, як його?.. Кант – чим тепер займається?

– Нічим не займається: його цар Микола наказав повісити.

– Ага! – вдає міліціонер, що пригадав.

– Так це той самий Кант, що його цар Микола повісив?

– Той самий... – посміхаюся в душі.

– Ну, це інше діло! Хай він і далі тут стоїть. Правильний чоловік був!

В той самий момент, коли я з одним міліціонером закінчую оцінку Канта з погляду його пролетарської ідеології, другий переглядає томи Малої Совєтської Енциклопедії і раптом свище:

– Дивись, – говорить до товариша. – Тут ще й не такі речі є. Тут, товаришу, про Троцького пишеться і навіть фотографія його є.

Мені як-не-як жаль віддати том з повної енциклопедії, і я починаю пояснювати міліціонерам, чому Троцькнй мусить бути в ній згаданий:

– Та ви подивіться бодай, що про Троцького написано!

– Це не наше діло розбирати. Хай розбираються ті, хто нас послав. А для нас ясне одно: є портрет Троцького і про Троцького пишеться – значить троцькізм!

До підручника церковно-слов'янської мови, словників, одного тому енциклопедії, паперів і фотографій долучається, як "підозріла річ", одна ампула інсуліни, остання з 15-ти, які мені були приписані лікарем.

– Може це й ліки, а може й отрута, – глибокодумно заявляють міліціонери. – Тепер всякі діла бувають...

Зі спальні, яка була одночасно і кабінетом і бібліотекою, міліціонери переходять до їдальні, кухні і передпокою, оглядають уважно кожну річ і кожен кут, але вже більше нічого, вартого уваги, не знаходять. Нарешті вертаються до їдальні і сідають скласти акт ревізії. Саме коли я маю підписати, що все пройшло в повному порядку, стінний годинник б'є дванадцяту ночі, і я раптом пригадую, що свідок-двірник чомусь останній затримався в спальні, де на бюрку лежав годинник Олександра. Вибігаю туди і дивлюся – годинника нема!

– Громадяни міліціонери, – заявляю вернувшись, – зі стола пропав годинник!

Обоє представників влади зриваються з місць і біжать до спальні. Перекидають папери на бюрку, заглядають до шуфляд, під бюрко, але годинника таки нема.

– Якщо ви це зробили навмисне, щоб скомпромітувати нас, – каже старший до мене – то дуже пожалієте!

Перелякана до решти свекруха шарпає мене за руку:

– Лиши ти того годинника! Хай він пропаде! Підписуй акта, щоб це вже скінчилося!

– Ні, – протестує міліціонер, – годинник мусить бути знайдений, я ж сам бачив його на столі. Ми не вийдемо, звідси, поки не вияснимо справи!

Ревізія починається наново. Міліціонери лазять під ліжка, під шафи, перекидають матраци, перемацують всю одежу рубець за рубцем, вивертають на підлогу всі книжки, знімають зі стін образи, підіймають килими над ліжками, пробують підважувати дошки в підлозі, вигортають попіл з груби, висипають землю з вазонів – дарма! Все мешкання обшукане так докладно, що можна було знайти голку, а годинник немов крізь землю провалився!

Під час другого докладного трусу я собі пригадую, що Мотря і Семен завжди свідчать на ревізіях у всіх заарештованих працівників інституту і що майже по всіх ревізіях родини ув'язнених відкривали якісь крадіжки, яких не помічали в моменті ревізій. Пригадую собі також поголоски, що обоє свідків мають між собою інтимні стосунки...

По трьох годинах безплідних шукань старший з міліціонерів заявляє, що треба викликати відділ кримінального розшуку і перевести ревізію всіх присутніх.

– Так, так! – схвильовано одобрює цей намір Мотря. – Скільки можна тут сидіти?! Я вже ледве стримуюся... Пустіть мене, бо я мушу вийти...

– Під час ревізії нікому не можна виходити! – категорично заявляє міліціонер.

– Але я більше не можу!... – стогне Мотря. – Зі мною зараз буде скандал, бо я взагалі хвора на шлунок.

Міліціонери розгублено переглядаються:

– То що ж з вами робити? Ми, мужчини, не можемо з вами виходити, а господиня дому не має права….

– То хай вийде бабця. Я тільки на хвилиночку!

– Це є проти всяких правил! Але, коли вам уже дійсно так треба, – ідіть з бабцею.

Жінки виходять, а міліціонери гукають в коридор по сусідів і висилають їх по агентів розшуку. Мотря вертається весела і спокійна.

– Кінчайте вже, товариші! – просить вона. – Надворі починає дніти, а в мене ще робота з вечора не скінчена…

Незабаром приходить сама начальниця розшуку – здоровенна енергійна баба в асисті ще одного агента.

– Що тут у вас сталося? – питає вона.

Вислухавши представлену справу, начальниця каже:

– І якого ж ви чорта досі воловодилися? Справа ясна, як сонце! Ревізувати вас всіх нема ніякої потреби, але форма є формою. Починаю з міліціонерів!

Вона з професійною спритністю вивертає кишені "представників правосуддя", витрушує рукави, відстібає тяжкі пояси і нарешті наказує:

– Роззувайтесь!

Міліціонери покірно стягають чоботи і, крекчучи при тій роботі, добродушно лаються нецензурною вояцькою лайкою:

– Оце ревізія, так ревізія!

Скінчивши з міліціонерами, начальниця повторює ту саму операцію зі свідками, потім зі мною і свекрухою, і нарешті, заявляє:

– Ну, – я так так і знала! Годинника в хаті нема. В спальні залишився Семен, отже, годинник вкрав він. Надвір виходила Мотря, отже вона його винесла. Ну-ну! – прикрикнула на обох свідків. – Тільки не виправдуйтесь: ваші взаємини для мене давно не є секретом! Ти! – звертається вона до асистента – забирай обох свідків і веди в міліцію! Годинника ми зараз знайдемо. Хай мені тільки бабця покаже, куди вони виходили…

Дійсно, надворі, біля самого ґанку в кущах жоржин знаходиться годинник, загорнутий в Мотрину носову хустинку…

До першого акту ревізії складається ще й другий, акт з крадіжкою, але я остаточно змушена признати, що ревізія пройшла по формі і що ніяких скарг чи претензій я не маю, що і роблю цілком щиро, підписуючи обидва акти.

Свідків, правда, через дві години звільняють без жодної кари: крадіжка у "ворога народу" по законах партійної совітської "справедливості" не є, очевидно, злочином.

На другий день, зустрічаючи знайомих, проходжу з гордо піднятою головою. Знаю, що одні будуть дивитися на мене з погордою і злорадством, а другі, навіть співчуваючи мені, будуть боятися вклонитися. Отже, вдаю, що не бачу нікого. Тому була здивована і зворушена до сліз, коли посередині людного інститутського подвір'я мене перестрінув молодий професор жид Р., і, вхопивши мою руку, співчутливо спитав:

– Чи це правда, що я чув?

– Правда, товаришу Р. Тільки, будь ласка, пустіть мою руку, бо на нас дивляться!

– Ну, і хай дивляться! Але, знаєте, ви не гризіться! Вашого чоловіка напевне випустять! Олександер Мак – раптом "ворог народу"?! Єрунда! Це якесь непорозуміння! Адже ваш чоловік поза книжками світу не бачив, і політика йому так личить, як мені остроги!.. Кажу ще раз: єрунда! Згадаєте моє слово, що він через кілька тижнів буде дома.

– Я не вірю!

– Ну, ну, тільки без песимізму! Чекайте, це ж завтра у нас іспит? Здаєте? Ну, звичайно, здаєте! Коли б так від мене залежало, то я б вам і без іспитів поставив би найвищу ноту... Та, зрештою, все буде добре!..

Він, як звичайно, говорив скоро, скоро, ніби кудись дуже спішив. За це студенти називали його сорокою, хоч і любили за товариськість і за глибокі знання свого предмету.

Кинувши ще кілька підбадьорюючих речень і потрясши мою руку, професор Р. раптом підскочив і кинувся навздогін за деканом факультету, який прямував до воріт...

Так, 22-го червня я мала складати іспит у того самого професора... Звалившись на мене тяжким нещастям, арешт Олександра рівночасно наложив на мої плечі відповідальність за долю цілої родини. Умовини життя були тверді і безжальні, і, щоб не зломитися під їхніми ударами, треба було протиставитися їм з таким самим твердим реалізмом. На сумних прикладах я бачила, які наслідки мало вміння панувати над собою.

Жінки наших заарештованих професорів, попавши у владу відчаю, нагадували цілком божевільних. Мешкання їхні стояли розкриті навстіж, брудні і голодні діти бігали без догляду, а нещасні матері ходили по всіх усюдах, даремно добиваючись за що заарештовані їхні мужі.

Сусідка Олена не склала іспиту не через незнання матеріалу, а через те саме невміння панувати над собою. Коли один з членів комісії під час іспиту кинув якесь ущипливе зауваження на адресу її чоловіка, бідна жінка розплакалася, розкричалася і заявила, що не бажає більше відповідати. Їй холодно порадили прийти до іспиту через рік, а тим часом добре передумати своє відношення до чоловіка...

Другою, ще сумнішою жертвою, була асистентка хімії – донька старого професора К. Професор К. був удівцем і мав одну єдину доньку Євгенію, панну років 28–30. Євгенія була невилічимо хвора на серце і з тієї причини лишилася незамужньою. Батька і доньку лучила найніжніша приязнь двох істот, що живуть тільки одне для другого. Рідко коли їх можна було бачити окремо. Вони приходили до праці і поверталися додому разом, разом проходжувалися в часи перерви довгими коридорами, разом ходили на прогульки. Коли ж години їхньої праці розбігалися, то й тоді вони приходили разом аж до інститутських воріт і там прощалися. Євгенія дбайливо поправляла батькові комірець або краватку і щось тихенько йому наказувала, як малій дитині. А він її ніжно цілував у чоло і тоді лише вони розходились.

Арешт батька був для Євгенії страшним ударом. Перших дві доби вона пролежала в лікарні, не подаючи ніяких надій на одужання. З великими зусиллями її вирвали від смерти. Зате вона покинула працю, перестала цілком їсти і бігала по місту, заливаючись сльозами. Щодня її знаходили на вулиці в непритомному стані і забирали каретою на пункт "Швидкої Допомоги". Але, прийшовши до пам'яти, Євгенія завжди бігла до НКВД.

Увірвавшись до діжурної кімнати, вона кричала і домагалася звільнити її невинного батька, а натомість заарештувати її. По одному з таких днів Євгенія щезла, а на дверях її мешкання з'явилася картка з сургучевою печаткою: "Увага! Мешкання знаходиться під охороною закону власности держави, за порушення якого карається з усією строгістю совєтського правосуддя!"

І ніхто більше не чув про професора К. і його доньку, бо рідні вони не мали, а сторонні боялися цікавитись їхнею долею.

Для мене ці сумні приклади були доброю наукою того, як не можна було поступати. Я не сміла ні попадати в розпуку, ні безсило опускати рук: я мала на відповідальности двох маленьких донечок, мала стареньку свекруху, я мала нарешті пам'ятні бажання Олександра, які з моментом його арешту перетворилися для мене в закон! Я мусила боротися!

Стиснувши голову руками і сціпивши зуби, вчу останні сторінки неперерobленого матеріаялу.

"За один день іспит... За один день іспит...".

Серце?

Що є серце для совєтської людини? То є робітник, що виконує свою фізіологічну функцію, але не має права голосу. Воно не сміє говорити так само, як не сміють того мільйони рабів! І коли воно починає протестувати, то з ним поступають так, як і зі всіми рабами совєтського "раю": стискають у кулаці так довго, поки воно не замовкне, захлиснувшись власною кров'ю!

Диплом треба було дістати! На іспиті я не сміла провалитися! Не сміла дати сатисфакції компанії комсомольских і партійних посіпак, які вже напевне заранi смакують видовищем мого горя і приниження, як це було з Оленою!

Серце мусило мовчати!

І коли наступає день іспиту, вбираюся якнайдокладніше, довго укладаю перед зеркалом волосся, підмальовую уста і – йду. Іспитова заля наповняється вщерть з нагоди такого цікавого видовища: жінка професора, заарештованого один день перед тим, складає іспит. Чи буде плакати? Мабуть, буде. Буде плутатися у відповідях і матиме вигляд винуватий і благальний...

На саму думку про таку можливість стискаю кулаки і почуваю шалений приплив злобної впертости.

– Ні, так не буде! Так не бу-у-уде!

Комісія є в повному складі з додатком директора, партійних представників і всієї професури, яка тільки мала право засістми на почесних місцях іспитової комісії. Наперед видно, що мені буде гаряче, бо ж не один

з присутніх, для доказу своєї "політичної благонадійности", намагатиметься провалити "жінку ворога народу".

Професор Р. помітно схвильований, але крадькома посилає мені підбадьорюючий погляд.

Опинившись перед комісією, мобілізую всі свої сили і напинаюсь, мов натягнена струна, а мозок мій сверлує вперта думка: "Тільки витримати з гідністю ролю! Тільки не зірватися! Тільки не зірватися!!!"

На витягнений білет відповідаю без надуми, зігнорувавши навіть тих десять хвилин, які давалося на приготування. Всі три питання знаю твердо, і сама собі дивуючись, чую, як чітко і зв'язно звучить моя відповідь.

Карта вичерпана бездоганно.

Комісія починає шептатись, і, по нараді, проти всяких правил, на мене починають сипатися найрізноманітніші питання, частина яких не має нічого спільного з іспитовим матеріялом, зате має гостро-політичне зафарблення. Я іронічно посміхаюся, але відповідаю так само спокійно і річено, без найменшого замішання і зупинки. Моя усмішка починає бентежити членів комісії, а тому, задаючи питання, вони уникають зустрічатися з моїм викликаючим поглядом.

Це триває задовго, і професор Р., нарешті, рішучо звертаючись до комісії, заявляє:

– Я вважаю – досить!

Кинувши холодне "до побачення", обертаюся і повільно виходжу з іспитової залі. Сил мені стає тільки, щоб перейти подвір'я. Але, коли опиняюся на безлюдній алеї парку, вибухаю істеричним плачем. Дороги вже не бачу, не стримую сліз і біжу, біжу, бо чую за собою чиїсь спішні кроки.

Мене доганяє професор Р. і затримує за руку.

– Я знав, що ви будете плакати, і тому вийшов за вами... Тепер уже можете плакати.. Але мушу вам сказати, що ви сьогодні здивували мене. Я так боявся за вас, так боявся, напевне в сто разів більше, як ви... І тепер радію! Колись, коли це непорозуміння з вашим чоловіком виясниться, – а я ще раз повторюю, що це тільки непорозуміння! – мушу йому все сам розказати. Мушу погратулювати, що має таку жінку! Ви нині склали подвійний іспит. Але іспит формальний, хоч який блискучий він був, є нічим у порівнянні з іспитом характеру!.. Тримайтеся й надалі так... Я вертаюся, бо на мене чекають і знають, чому вийшов. Буду мати неприємність. Хоч, правду кажучи, я їх не дуже боюся. Ідіть додому і заспокійтеся. До побачення!

Сердечно стискаю простягнену мені руку і в думках благословляю цю шляхетну людину, що в такий критичний момент знайшла для мене кілька потішаючих слів.

Як я довідалася пізніше, професор Р. дійсно мав неприємності за те, що настояв на своєму – добився для мене найвищої ноти, хоч, з міркувань політичних, не повинен був того робити. Секрет його відважности, яку проявляв і в інших випадках, залишивсь і по цей день для мене невиясненим, бо інші платили свободою за далеко невинніші вислови і вчинки, як він.

Не вдалося провалити мене і на останньому іспиті, дарма що на мене завзялися поважно. Тільки ноти найвищої я вже не дістала через те, що на цей раз не мала в особі другого професора сміливого оборонця.

Зрештою, це вже були дрібниці. Іспити були здані.

Звичайно, не зважаючи на волю Олександра, не могла не ходити до НКВД. Адже мусіла дізнатися про його долю. Мене зустрічали часом по-грубіянськи, часом досить нечемно, але по суті нічого ж не відповідали. З великими труднощами я ледве дізналася, що слідство в справі Олександра веде начальник НКВД. Отже, тільки начальник міг мені дати бажану відповідь.

Та дістатися до начальника було неможливо, лиш тоді, коли я сказала, що прийшла просити дозволу одержати належну чоловікові платню з інституту, мене пустили до недоступного "вельможі".

Був це невисокий, кремезний чоловік, що цілком нагадував різника худоби, добродушного, веселого і зовсім нестрашного. На моє велике здивування, він без жодних питань і суперечок відразу написав розпорядження до директора інституту щоб мені видали не тільки платню по день арешту Олександра, а також і гроші, належні за літні вакації. Та все це було для мене справою другорядною, і я, подбадьорена поведінкою начальника, спитала, що є з чоловіком.

– Ваш чоловік, – охоче відповів начальник, – живий і здоровий. Зараз сидить і пише, сидить і пише. Знаєте, дуже багато сидить і дуже багато пише... Побачень не дозволяємо нікому, пакунків також – ніяких! Але... Ну, хай вже для вас зроблю вийняток: принесіть білизну і щось їсти сьогодні о десятій вечора. Про це нікому нічого не кажіть, бо тоді ми не будемо мати спокою від інших жінок, і вам також більше нічого не дозволимо передавати. Більше питань не задавайте, відповідати не буду. До побачення!

Признаюся, що ця розмова вибила мене з колеї. Платня Олександра була тільки претекстом, щоб бачити начальника, і я ні хвилини не сумнівалася, що в грошах він мені відмовить. Окрім того, дозвіл принести не лише білизну, а й їду був фактом взагалі нечуваним. І коли б начальник мене попросту вигнав за двері, як це звичайно практикували інші слідчі НКВД, все було б ясніше і природніше. Не була я настільки наївною, щоб повірити в добре серце будь-якого енкаведиста, тим більше енкаведиста вищої ранги, але одночасно відчувала, що його поступування не крило за собою ніяких провокаційних замірів. Все це, разом взяте, було таке дивне, що я ніяк не могла його пояснити.

Свекруха спочатку навіть слухати не хотіла про те, щоб я увечері йшла з передачею.

– Тут якась хитрість, – казала вона. – Може, вони і тебе хотять посадити? Чого ж це раптом проти тебе така виняткова шляхетність? Ні, ні, дитино моя, я тебе не пущу нізащо!

– Але ж, мамо, – переконувала я, – коли їм треба мене заарештувати, то вони це вроблять цілком просто. Не думаю, щоб тут був якийсь підступ.

– Ну, а як же поясняти таку великодушність?

– Сама не знаю. Тільки може у того звіря якраз на хвилинку обізвалась совість? А може це і звичайна примха? А може Олександрова

справа на добрій дорозі, і йому вже небезпека не загрожує? Піти треба. Треба піти хоч би тому, щоб йому їсти занести. Він напевно голодує.

Перед цим останнім аргументом упертість матері заломилася, і вона більше не сперечалася.

Увечері, взявши в одну руку валізку в білизною, рушниками і кількома кусниками мила, а в другу великий кошик з харчами, прощаюся з заплаканою свекрухою і дітьми і йду в НКВД.

Вдень цей будинок ззовні мав вигляд звичайної урядової установи з гостинно відкритими дверима, в які вільно міг зайти кожний відвідувач. Тільки вже в середині сиділа озброєна варта, яка легітимувала відвідувачів і, якщо вважала за потрібне, заводила їх до відповідних кабінетів. Але, коли я йшла увечері, побачила цілком іншу картину. Варта стояла не лише при вході будинку, але і на його рогах і навіть цілий квартал був фактично замкнений міліціонерами та енкаведистами. Між НКВД і в'язницею їздили вантажні авто, наповнені в'язнями, яких, як я догадувалася, привозили з в'язниці, або відвозили назад. Вікна НКВД були щільно заслонені, не пропускаючи в нічну темінь жодного промінчика світла. І коли б не рух за стінами цієї пекельної установи, то можна було б подумати, що будинок спить.

З завмираючим серцем і великими труднощами, довго пояснюючи на кожнім кроці недовірчивій сторожі причини своєї візити, добираюся врешті на призначену годину в будинок.

Виявляється, однак, що начальник є зайнятий, а без нього ніхто не може моєї передачі прийняти. Але тому, що я дозвіл на передачу перетолковую дижурним як наказ, до мене приставляють спеціального доглядача, який велить мені сісти в куточку кімнати і чекати.

Сідаю...

Пливуть тривожні хвилини, розтягуючись у вічність. Чую, як під'їжджає авто за автом, а з них під вигуки команди стрибають на брук дороги люди і йдуть кудись під будинок, де є пивниці. Хтось гукає в коридорі крізь відчинені двері:

– Вже є? Добре, я зараз приходжу!..

Чим довше я сиджу, тим більше починаю нервуватися. На мене нападає нервова лихоманка і я трясусь цілим тілом. Серце моє опановує невимовно тяжке передбачення, і я вже жалую, що не послухала свекрухи і дала себе заманити в цю небезпечну пастку.

Раптом десь внизу під землею тріскають двері, і звідкись вирива-ється страшний, нелюдський крик, ніби з когось живцем деруть шкіру. Вслід за тим по сходах чути поспішні кроки, і до дижурної кімнати вскакує приземистий чорний, як крук, слідчий з озвірілим обличчям.

–Авто! – кричить він. – Відвезти до в'язниці!

Слідчий весь тремтить. Специфічний солодкавий запах крови, що увірвався з ним до кімнати, затуманює мені мозок, клубком застрягає в горлі, і почуваю, що от-от зімлію. Розлютований кат обертається до дверей, зауважує мою присутність і люто гукає:

– А ця що тут робить?!!

– Каже, що начальник дозволив їй принести передачу для чоловіка, – відповідає мій "душехранитель".

– Геть!!! – зарепетував цілком оскаженілий слідчий. – Що це за порядки?! Я вам покажу передачі!

Мене моментально виштовхують в плечі на сходи, а я, збігши донизу, ледве стримую крик: двоє міліціонерів тягнуть до виходу якесь пошарпане, закривавлене і безвладне людське тіло...

Валізка з білизною і кошик з харчами пропали. Вже на другий день змінена варта не могла мені пояснити, куди воно поділося, а начальник більше не хотів мене прийняти.

Як довго ув'язнений був під слідством і знаходився в розпорядженні НКВД, жодних передач не дозволялося. І тільки коли слідство було закінчено, і людина переходила в розпорядження в'язничої адміністрації, їй можна було ще десять днів передавати чисту білизну.

Ті, хто дістав брудну білизну, перш усього розгортають її і перевіряють одну річ за другою, намагаючись поміж рубцями тхнучих тяжким тюремним запахом лахів вичитати долю їх власника. І дійсно, ці бездушні свідки можуть багато сказати.

Моя сусідка не одержала назад сорочок, а на поясі підштанців видно сліди засохлої крові. Сорочки, як можна було догадатися, були ще більше закривавлені, і тому їх не передали. На брудній носовій хусточці ниткою, вибореною з шкарпетки, вишито незграбними кривими літерами зворушливі слова: "Синочкові Павликові в день народження від тата".

Олена раптово густо червоніє, потім моментально блідне і стає аж прозора.

–Бачиш, який подарунок дістав? – говорить вона до дитини, жалібно скрививши уста, а тоді, як підкошена, падає на землю і заходиться в ковульсіях страшного істеричною плачу.

Я стараюся її заспокоїти, але вона не чує мене і чим далі, то більше тратить панування над собою.

– Кати, нелюди, кровопийці прокляті! За що ви катуєте його?! Що він кому винен? За що ви осиротили моїх дітей? Вас різати мало! Вас треба живими палити на вогні! Беріть же й мене! Беріть і дітей разом! Всіх беріть!

Ситуація була небезпечна. Я тримала на руках Павлика і не могла нічого робити. Тимчасом несамовиті крики напівзбожеволілої Олени могли щохвилини притягнути увагу когось із в'язничої сторожі, і тоді доля цієї жінки була б вирішена раз і назавжди.

– Жінки! – гукаю до присутніх. – Зробіть щось з нею! Та поможіть мені!

На допомогу приходить якась немолода селянка, що підносить силою голову Олени з землі, тулить її обличчя до своїх колін і таким способом в широких фалдах спідниці глушить її крики.

–Цить, доню, цить! – говорить ласкавим, заспокійливим голосом. – Бог дасть, все мине, і прийде твій соколик додому... А ти – молоденька, синочка он якого гарного маєш... Не можна, голубко, так...

Хтось приносить воду і обливає Олену, інші співчувають, розглядаючи хусточку, інші потішають. Олена перестає кричати і сидить, опустивши голову, час-до-часу нервово схлипуючи.

Білизна мого чоловіка передана повністю і чиста від крові. Тому я почуваю себе щасливою, такою щасливою, що я просто ніяковію перед моєю пригнобленою сусідкою.

Минуло ще півтора місяці, а справа з моїм і Олениним чоловіками була в тому самому положенні, і не було виглядів на якісь зміни. Скільки разів ми не ходили до НКВД, нам нічого не казали. Між тим літо наближалося до кінця, а ми обидві не мали ні роботи, ні коштів на життя, а також мусили звільняти мешкання, яке було в розпорядимости інституту. На щастя, ситуація трохи змінилася в нашу користь: коли протягом попередніх років всіх запідозрених і родичів ув'язнених немилосердно усували з усіх посад і не допускали навіть до найгіршої роботи, то в липні 1938 року вийшло нове розпорядження – повернути всіх на старі місця і дати їм працю за фахом. Не працював лише той, хто був нездібний до праці, або сидів у в'язниці.

Та, не дивлячись на це розпорядження, керівники установ все ж таки воліли "підозрілих" людей на роботу не приймати, а тому і моє бажання залишитися при катедрі інституту не мало жодних виглядів на реалізацію. А однак треба було піти до директора, і треба було розмову починати саме з того.

Два дні я підготовлювала себе психічно до неминучої візити. Йти мені не хотілося, бачити директора не мала найменшого бажання. Заздалегідь була переконана, що він мене зустріне ворожо, що відмовить мені, але йти мусила. І, уявляючи собі докладно, в якій формі відбудеться розмова, почувала такий тоскний приплив обридження, який може почувати початкуючий злочинець, змушений спритним слідчим реставрувати наглядно до найменших подробиць перипетії поповненого злочину в деталях... Проти того побачення бунтувалася моя гідність. Свідомість своєї залежності від, до речі, дуже глупої і обмеженої особи директора, викликали злість, лють, розпуку!.. Та іншого виходу не було: я мусила йти.

І знову, як перед іспитом, вдягаюся, вичісуюся, підмальовуюся, натягаю на себе маску бундучної, холодної зарозумілості і йду до директора.

Чекаю досить довго, поки секретарка нарешті не переказує мені ласкавого дозволу зайти до кабінету.

Розмова відбувається як по вивчених ролях. Вислухавши мене, директор вдав здивованого:

– Ви? При катедрі? Хто вам міг сказати таку дурницю?! Ми дійсно потребуємо людей для наукової роботи, але добираємо їх з наших совєтських кадрів. Ви зрозуміли мене?

– Я вас дуже добре зрозуміла, товариш директор. Я вас розуміла ще перед тим, як прийшла сюди, і знала, що ви мені відмовите...

– Коли ви розуміли, то навіщо було приходити? Для чого ви тратите свій і мій час надармо?

– Я вас дуже перепрошую, – відповідаю спокійно. – Коли я і прийшла до вас, знаючи заранні, що ви мені відмовите, то не лише для того, щоб наразитися на неприємність вислухати відмову. Я маю ще й іншу справу, яка, правда, тісно зв'язана з оцією відмовою. Ви знаєте, що вже два місяці тому тут сиділи представники з Наркомосу, що закріпляли

студентів за посадами. Мене не закріпили ніде, бо ви мали залишити мене при інституті. Ваша офіційна відмова від цієї постанови мені потрібна, бо інакше я нічим не зможу умотивувати в Наркомосі свого прохання іншої посади. Тепер ще одне: дипломів студентам зараз не видають, а висилають їх на місце призначення на роботу. Оскільки я ніякого призначення не маю, то я би просила видати мені диплом зараз на руки.

Директор хвилинку подумав, поплямкав губами щось невиразне і тоді відповів:

– З того нічого не вийде. Дипломи одержать тільки ті студенти, хто поїде на роботу за призначенням Наркомосу і відбуде рік на посаді.

– Так, але я такого призначення не маю.

– Ну, то зверніться до Наркомосу.

– Власне, для того, щоб звернутися до Наркомосу, я мушу мати диплом.

– Диплом я вам не дам!

– То з чим же я поїду до Наркомосу? На якій підставі проситиму призначення?

Директорові розмова неприємна, і, видно, що він не хоче думати. А тому з уст його падає клясичний бюрократичний викрут:

– Я сьогодні зайнятий і не маю часу вашу справу обдумати. Прийдіть завтра.

Виходжу з переконанням, що диплому не одержу ні завтра, ні післязавтра, ні взагалі, але одночасно постановляю собі, що буду боротися, скільки стане сил.

На другий день директор зустрічає мене ще більше непривітно і, не чекаючи на питання, починає атакувати:

– Що це ви, громадянко Мак, допоминаєтесь про диплом, коли ви на нього не маєте ніякого права?!

– Ах, – зі злісною усмішкою відповідаю я, – вже навіть не маю права?

– Не маєте! У вас незданий курс дисциплін за попередні роки!..

– О, це вже таки для мене новина! Які ж дисципліни в мене є нездані?

– Всі! Всі дисципліни за попередні три роки!

– Товариш директор! – говорю остерігаючим тоном. – Думайте над тим, що говорите! Як же би я могла опинитися на четвертому курсі, не здавши дисциплін за попередні роки? Як ви могли мене прийняти до інституту? Як могли допустити до державних іспитів?

– Власне, власне! – підхопив директор. – Вас прийняв попередній директор, ворог народу, на четвертий курс, не маючи на це жодних підстав!

– Мене прийняли на четвертий курс на підставі посвідчення з дніпропетровського інституту, що я скінчила там три курси і не маю ніякої академічної заборгованості.

– Але в тому посвідченні не зазначено, з яких предметів ви здавали іспити і з якою успішністю!

– Коли вас це цікавило, то ви мусіли написати до Дніпропетровська і спитати.

– Коли б я вас приймав, то я, безперечно, поцікавився б.

– Ви мене не приймали, це правда, але ви допустили мене до державних іспитів! А до державних іспитів не смів бути допущений ні один студент з академічною заборгованістю, і це ви добре знаєте!..

– Я добре знаю тільки те, що ви диплому не одержите!

– Добре. Я можу диплому не одержати, але довідку про те, що я скінчила четвертий курс і здала іспити ви мені дасте?

– Ні.

– А я думаю, що такої довідки я маю повне право домагатися.

– Право домагатися ви маєте, але я маю право на ваші домагання не звертати уваги.

– В такому випадкові – до побачення!..

Я скоро виходжу з кабінету, бо почуваю, що не витримаю і нароблю неповоротних дурниць. Одночасно почуваю також, що в мене разом зі злобою назрів такий рішучий настрій, під впливом якого людина не перебирає методами і досягає того, чого не досягне в зрівноважених і обдуманих поступуваннях. Навіть не вступаючи додому, просто з інституту іду в місто.

– Куди піду? Кому поскаржуся? – думаю вперто.

Відповідь приходить несподівано сама собою: спробувати піти до прокуратури!..

В інший момент таке рішення видалось би мені абсурдним, але тоді я могла піти і до самого пекла, щоб тільки поставити на своєму, щоб виграти боротьбу з тим проклятим директором!

В приймальні прокурора секретар каже, що прокурор зайнятий, але скоро звільниться. Просить сісти і почекати, навіть не питаючи мене, в якій справі я прийшла. Через двері прокурорського кабінету продираються піднесені голоси і подзвонювання пляшок об шклянки. Я сиджу і весь час розігріваю в собі винесену від директора злість, щоб не стратити певности тону в розмові з прокурором.

Через чверть години дзвонить два рази дзвінок, на звук якого звідкись з'являється маленький, сірий, напрочуд непомітного вигляду чоловічок, стукає і заходить до прокурора. Коли він відчиняє двері, з-за них виривається низький баритон:

– Це тільки сьогодні... Сьогодні я добрий... – дальші слова проковтнули замкнені двері.

За хвилину з кабінету виходить троє веселих мужчин, з порога кидають слова прощання позад себе і направляються до виходу. Ще через кілька хвилин з дверей висувається той самий непомітний чоловічок з великим, накритим серветкою кошиком, з якого стремлять шийки пляшок і розноситься запах їстивного.

Секретар встає, йде до кабінету, потім вертається і каже:

– Можете, громадянко, заходити.

В кабінеті стоїть специфічний запах, який лишає по собі кавалерська перекуска “на швидку”. Сам прокурор приймає мене в досить неофіційній позі: він сидить верхи на оберненому спинкою до бюрка стільці і колупає в зубах.

– З чим поганим, громадянко молода, прийшли? – питає мене тим самим низьким баритоном, не перериваючи колупання в зубах. – Так, так, неодмінно з поганим: з добрим до прокурора не приходять...

– Дійсно, я прийшла до вас зі скаргою, тільки не знаю, чи вона належить до вашої компетенції, – говорю я, не скриваючи обурення в голосі.

– Валяйте, громадяночко, на чисту! – підбадьорує мене прокурор. – До компетенції прокурора належить все в житті!

Акцент його чисто російський, правдоподібно, московський.

Я розказую йому про свої клопоти, а він, вислухавши мене спокійно до кінця, викликає телефонічно директора інституту і починає з ним розмову:

– Слухай, директор, – каже незадоволено, – тут у мене зараз є товаришка... Як вас звати?.. Так от у мене є зараз твоя студентка Мак... Я хочу тебе спитати, чи ти не можеш якось там так справи полагоджувати, щоб до мене твої студентки не ходили?.. Що? Так, вона казала. І що з того? Це не твоє діло! Вона вчилася у вас? Іспити склала? Дай їй диплом. Що? Що, що? Не розумію... Ага, то значить, ви її допустили до іспитів незаконно? Як, як? Чекай, директор, я того не розумію. Ти мені скажи: ти мав право її допускати до іспитів? Ні, ні, ти відповідай ясно: вона законно була допущена до іспитів чи ні? Ага, ну, як законно, то тепер законно може вимагати диплому... Ну, добре, хай не диплом, а посвідку про здачу державних іспитів... Що? Знову нічого не розумію. Слухай, директор, ти говори ясно, а коли ти не можеш говорити ясно, то я тобі скажу ясно: коли ти товаришку Мак допустив до іспитів незаконно, то я тебе і вас усіх возьму за жабри; коли ж вона була допущена до іспитів законно, то довідку мусиш їй видати, а диплом переслати до Наркомосу, інакше тебе знову возьму за жабри. Зрозумів? Що? Ну, ви собі можете писати до Дніпропетровська і чекати відповіді, а жінка чекати не може, бо мусить шукати роботи. Все, директор! Розмова зайва! До побачення“ – і він повісив слухавку.

Потім звертається до мене:

– Так, значить, товаришко Мак, ви йдіть до директора і візьміть поки що довідку. Потім пошукайте собі роботи, попрацюйте рік, а тоді вам, як і всім іншим студентам, дадуть диплом. Тепер диплому не одержите. Закон-законом... Окрім того, дирекція інституту дійсно мусить ще мати оцінки з вашої успішности за попередні роки... Ви вдоволені таким рішенням справи? Так? Ну, і прекрасно!

Я дякую і дійсно вдоволена виходжу від прокурора. Однак, поки доходжу до інституту, моя злість розгорається знову: москалів одвічний ворог, став у моїй обороні проти комуніста-українця. Правда, він сьогодні, як сказав, “добрий”, може, вчора, або завтра рішив би інакше, але

директор, директор! Не почувала до нього жалю за те, що не хотів лишити мене на роботі. Лютило мене тільки оце бажання допекти, постановити у безвихідне становище цілу родину, і для чого? Що він з того мав? Чим керувався? Ох, недурний то видумав: "Не так пани, як підпанки"!

Фрагмент тексту спогадів Мак О. Н. "З часів єжовщини" друкується за книгою: Мак О. Н. З часів єжовщини / О. Н. Мак. – Мюнхен : Українське видавництво, 1954. – 309 с.

Студенти інституту. 1939 р.

ШУСТ
Микола Наумович

випускник Ніжинського педагогічного інституту ім. М. Гоголя 1939 р., учитель

Про студентське життя і не тільки

На якийсь час доля розлучила мене з Грицьком. Він не закінчив семи класів і залишився в домашньому господарстві. Я ж одержав свідоцтво про семикласну освіту, яку з горем пополам здобув. Учителі виставили пристойні оцінки, враховуючи, звичайно, всі роки мого навчання. Захотілося вчителювати. Написав заяву, зібрав документи до Ніжинського педтехнікуму. Налаштувала мати торбинку, у якій було більше любові, ніж калорій. Провела мене за ворота, молячи Бога послати мені світлу долю. Я особливо не хвилювався, бо добре знав Ніжин, куди раніше неодноразово їздив з батьком на базар.

Босий, у підкачаних штанях, лісами та болотами добрався до міста над Остром, відшукав педагогічний технікум. Але був якраз вихідний день (тоді жили і працювали за п'ятиденками). Щоб якось приглушити гіркоту невезіння, пішов блукати берегом неширокої, але прозорої і чистої річки. З усього побаченого найбільше враження справив на мене величний храм науки – інститут. Він так зачарував, що я мимоволі зайшов на його подвір'я. Все здавалося тут казковим і недоступно-таємничим. Я йшов ніби у сні, мене вабив білий незвичайний силует. Зупинився перед рядом білих стовпів, що підпирали частину даху. Пізніше у моєму лексиконі з'явилося слово "колона". Так називалися стовпи. Підвів догори голову і завмер.

– Хлопче, – невідомий в пенсне ледь торкнувся мого плеча. – Хочеш вчитися в цьому будинку?

Я розгубився. Мовчав від несподіваного запитання і такої ж нежданої пропозиції. Чоловік швидко збагнув мою ніяковість і продовжував розмову, розповідаючи про те, який старий цей інститут, хто тут навчався. Тоді і я відкрився йому, повідавши, звідки, чого і як сюди потрапив...

– Значить, пішки йшов. Є ще сила? То ходімо зі мною. Стільки промандрувавши, мабуть, варто не до технікуму, а прямо до інституту вступати, – узяв він мене за лікоть.

Прямуючи за ним на другий поверх, де, за його словами, містилася канцелярія, я весь час спотикався, бо дивився не під ноги, а вгору на химерну стелю та на високі стіни. Там, за столом приймальної комісії, під його диктовку переписав заяву і здав документи. У той, 1933-й рік, до інституту приймали і з семикласною освітою.

З нетерпінням чекав удома виклику, і ось, через кілька тижнів, отримав повідомлення, що до екзаменів допущений.

Я склав їх добре і був зарахований студентом фізико-математичного факультету. Двадцять п'ять кілометрів до рідного села не йшов, а біг, сповнений незнаної раніше радості. Ступав по піску, по траві і серце моє виспівувало єдину мелодію на Франкові слова: "Земле моя, всеплодющая мати, сили, що в твоїй живе глибині, дай і мені!"

Непомітно спливав час. Вже місяць навчався я в інституті. Щосуботи ходив додому "за Сидором". Мама наготує картоплі, квасолі, вареної кукурудзи, а то й гарбуза, спеченого в печі. Всього цього вистачало на два-три дні. Бо ділився ж із товаришами. Решту днів жив на хлібну картку – по 400 грамів на добу. Щоб викупляти хліб, заробляв гроші на залізничній станції. З величезною радістю почув звістку про те, що отримуватиму стипендію. Сподівався дожити до того дня, витримати всі незгоди, бо над усе хотілося вчитися.

Настав довгожданий день першої стипендії. Після занять поспішаю до каси, стаю в чергу. Простягаю тремтячу руку до віконця, називаю прізвище. Думка стукотить: "Все гаразд! Тепер витримаю!"

Аж касир каже:

– Вам стипендія затримана.

– Боже милий! Що ж це робиться? – прошепотів і з тим повернувся до гуртожитку.

Потім дізнався – на мене донесли, повідомивши, що батько мій репресований.

З інституту не виключили, але як жити без стипендії?

Провчився ще місяць. Недоїдання давало себе знати. Довелося залишити інститут.

І доля знову звела мене з Грицьком Тарасенком. На Донеччину, де голод винищив тисячі людей, вербували з наших сіл цілі сім'ї. Що залишалося нам з Грицьком? Теж приєднатися до завербованих. І шлях мій проліг до Дикого поля. Влаштувався я у радгосп "Металург" поблизу шахт. Доглядав корів, а Грицько працював у парниковому господарстві. Хоч грошей нам і не давали, зате був мізерний харч. Мабуть, на більше ми й не заробляли! Схудли, пообношувалися, і в кишенях порожньо. Таке життя нас теж не влаштовувало. Аж тут Грицько отримав листа з Кривого Рогу, від батька. Той просив, щоб ми удвох їхали до нього, їхати то їхати – але як? Грошей на квиток немає! Але почали частіше ходити на вокзал, цікавитися, чи не йде що-небудь у бік Кривого Рогу. І нагода таки трапилася. Правда, довелося добиратися, так би мовити, з пересадкою. До Сталіно на м'ясокомбінат гнали худобу. Нас погодилися взяти у помічники-підгоничі. Сімдесят кілометрів ми пройшли за худобою пішки, зате одержали бажану винагороду. У Донецьку нам виплатили по 50 карбованців, за що ми й купили квитки. Грицьків батько зустрів нас дуже тепло і

прилаштував у себе, на шляховій дільниці. Нам доручили коней, ми возили з кар'єру каміння для бруківки, жили з робітниками в бараку.

І тут жилося не вельми солодко. Після роботи ми ловили молюсків в річці Інгулець, варили їх і їли. До нас підходили дівчатка зі студентського гуртожитку, що був поруч. Спершу знайомилися, а потім заприязнилися. Не буду приховувати, я їм заздрив. Одна з дівчат на ім'я Галя, студентка гірничого інституту, дізнавшись про те, що я навчався в інституті, запропонувала мені вступити на робітфак. Я зовсім утратив спокій. Знову прокинулося нестерпне бажання вчитися. Але ж де взяти кляті гроші? За три місяці роботи в Кривому Розі я не заробив і на штани. Одягався в таке лахміття, що незабаром став уникати зустрічей зі студентами. А мені вже стукнуло вісімнадцять. Відмовляв собі у всьому – навіть у кіно не міг сходити.

Та Галя була не з тих, що швидко забувають знайомих. Дізнавшись, коли у мене день народження, подарувала симпатичну краватку. Якийсь здогад заворушився в моєму серці, але далі цього не пішло. Невже Галя кохає мене? Я, обірванець і бідняк, і думати про це не міг. Хоч краватку беріг довгі роки як реліквію першого залицяння, що так і не переросло у серйозні взаємини. З Кривого Рогу довелося виїхати.

Причиною цього був лист сестри Марфи, в якому вона писала: "Миколо, якщо ти заробив грошей, то пришли нам хоч трохи на виплату податків, а як ні – то їдь додому".

З Галею я не попрощався. Не хотів завдавати жалю ні їй, ні собі. На станцію мене провів Грицько. Ми прощалися з ним, ніби більше ніколи не зустрінемося. Так воно й вийшло. Гриця забрали до армії. І він не повернувся з війни. По приїзді додому я, не гаючи часу, подався до Прилук. Там при педтехнікумі саме йшов набір на річні курси вчителів початкової школи. Здаючи документи, одразу склав екзамени. Перед навчальним 1935-им роком по закінченні курсів мав одержати призначення до Ічнянського району. Та й цього разу мені не вдалося здійснити свого наміру. Знову надійшов донос, що я з розкуркуленої сім'ї. Призначення затримали до з'ясування обставин. Та, відверто кажучи, в той момент мені й самому не дуже хотілося у школу. Який з мене вчитель. Знаю мало, вигляд у мене далеко не учительський. Доки певні органи з'ясовували давати чи не давати мені призначення, я знову намірився вступати до Ніжинського педінституту. В цей час і застукала мене ще одна неприємна звістка: мого односельця і ровесника Григорія Яковича Шовкуна, що на рік раніше закінчив Прилуцький педтехнікум і вже працював вчителем у сусідньому селі Дорогинці, заарештували як націоналіста, бо він носив українську сорочку-вишиванку. Мати плаче, а я співаю:

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись...

– Синку, – мама крізь сльози до мене. – Краще б ти уже не йшов учитися...

– Матусю, повторіть, що вам ворожка казала...

– Ось таке. Ворожила на рушничок, який був вишитий червоними і чорними нитками. Не легкий буде твій шлях, синку, – такі її слова...

– Який би не був, все одно мушу його пройти...

Цього року до інституту вже не приймали з семикласною освітою, але комісія зважила на те, що я вже навчався тут, мене допустили до екзаменів.

Екзамени склав успішно і був зарахований студентом філологічного факультету.

Навчаюсь, стараюсь, одержую стипендію. Наближаються зимові канікули. У кімнаті гуртожитку нас четверо: Ярошик, Яременок, Комарницький і я. Допізна засиджуюсь над підручниками. Вже й спати пора. Та Комарницький продовжує сидіти над книгою. Бере з моєї тумбочки підручник з німецької мови: з цього предмету він відставав і вирішив попрацювати більше. Хлопці позасинали. Склеплюю повіки і я. Комарницький утомився від зубріння, закрив підручник, обгорнутий газетою з портретом Сталіна. Внизу було надруковано його виступ на черговій нараді колгоспників. Прямо перед Комарницьким висів портрет Молотова. Студент, механічно дивлячись на нього, намалював окуляри Сталіну. Отямившись, став швидко витирати окуляри. Папір газетний, не тривкий, і на місці очей утворилася дірка. Комарницького зморив сон.

Оскільки підручник був мій, я, не звернувши увагу на обкладинку, захопив його з собою в аудиторію. Разом з іншими книгами поклав на парту, а сам підійшов до дівчат, що грілися біля груби. Несподівано почув голос комсорга групи Онищенка:

– Це твій підручник?

– Мій, – відповів. Простягнув руку за книгою, але комсорг тримав її міцно.

–А це що?

Спочатку я нічого не міг збагнути. Потім згадав, що крізь сон давав книгу Комарницькому. Побачивши дірку, я звернувся до Комарницького, який сидів на парті попереду:

– Це ти зробив?

– Я... – признався той. Почав пояснювати, як це сталося, але Онищенко, не слухаючи його, разом з підручником вискочив з аудиторії. Дівчата, що були в коридорі, сказали, що він пішов до парткому. Дехто в групі знав, що Онищенко був інформатором, і товариші докоряли Комарницькому, що той його не остерігся. Тепер біди не минути. Я нібито був ні при чому, але стало шкода Комарницького. Тим паче, що і я в якійсь мірі відчував свою вину, бо вчасно не помітив і не зірвав обгортки. Онищенко не повертався. Продзвонив дзвінок. Поява викладача німецької мови не зупинила жвавого обговорення ситуації. На його привітання відповіли тільки передні ряди. Викладач, певно, відчув якісь негаразди і стурбовано запитав:

– Вас іст льос? (Що трапилось?)

Товариші розходились по своїх місцях мовчки. Заняття відбувалося мляво, не було чути звичних жартів і дотепів. Студенти, яких викликали, читали текст повільно, з численними фонетичними помилками, перекла-

дали неправильно. І, на превеликий подив, ніхто не підносив руки, щоб поправити товариша.

На наступну лекцію з української літератури прийшли декан факультету Повод і секретар парткому Сидорець. Слідом за ними прошмигнув Онищенко і зайняв своє місце за партою. Вже те, що був відсутній викладач Микола Пилипович Сайко, який мав читати лекцію, нас насторожило. Запала гнітюча тиша. Кожен думав: "Що буде? Як усе обернеться?"

Першим порушив тишу парторг.

– Товариші студенти! Всі ви знаєте, що в країні йде зараз запекла класова боротьба. Вороги не сплять. "Тихою сапою" діють вони скрізь і всюди, -говорив з на тиском, твердо, непримиренно. Наводив приклади з повідомлень газет і радіо. – На жаль, і серед нас знайшлися такі, що допомагають ворогам. Вийняв з течки газету, якою був обгорнутий підручник, і поніс її поміж рядів, щоб кожен побачив – у Сталіна видерті очі. Зупинився біля мене і Комарницького, окидаючи нас підозрілим поглядом. Потім знову пішов, повернувся на своє місце до столу і продовжив: – А тепер послухаємо Комарницького...

Студент підвівся, щиросердно розповів, як усе це було, визнав, що винен, що вчинок його необдуманий.

- Ти краще розкажи, хто тебе завербував до такої роботи? – наполягав парторг.

Студенти загули.

– Ніхто мене не вербував, – заперечив Комарницький. – За три місяці навчання я ще познайомився не з усіма студентами нашої групи. Знаю тільки товаришів по кімнаті...

– Розкажи про свою сім'ю...

– Батька нема, загинув у бою з білополяками у 22-му році. Маю двох старших братів. Один служить у Червоній армії, другий – в НКВС. Є мати, яка живе в Кам'янці...

Парторг наказав йому сісти і звернувся до мене:

– А тепер послухаємо співучасника Шуста.

На такий поворот розмови я не сподівався і випалив:

– А мені нічого доповнити. Комарницький сказав усе...

– А ти не прикидайся ягнятком. Приніс до інституту "художній витвір", щоб усі побачили, як ви з Комарницьким "шануєте" нашого великого вождя...

– Тоді виходить усі ми, хто живе в одній кімнаті з Комарницьким, винні, – запротестували Яременок та Ярошик.

– То що ж по-вашому? Будемо потурати ворожим підступам? – розгнівався парторг. – Давайте проголосуємо: хто за те, щоб Комарницького і Шуста за вороже ставлення до батька нашого Сталіна суворо покарати – виключити з інституту і передати справу до слідчого органу?

Підвели руки Онищенко та ще хтось – зовсім небагато. Після зборів Комарницький пішов до парткому, а кілька товаришів – до директора інституту Загрецького. Просили захистити Комарницького, і особливо мене. Директор обіцяв розібратися.

"І тут спіткала мене невдача, – подумав я. – Що буде, те й буде. Мабуть, мала рацію ворожка..."

Товариші по кімнаті зійшлися надвечір. Майже всі мовчали. І це було зрозуміло – у такому випадку важко знайти слова утіхи. Я збирав свої нехитрі пожитки. Адже завтра мав іти додому: Комарницький у свої краї пішки добратися не міг, а на квиток грошей не мав. Хлопці радили не квапитися: наказу ж ніякого ще не було. А якщо й прикрутить, то вони його виручать – гроші зберуть.

Вранці наступного дня, як і завжди, всі студенти пішли на заняття. Ми з Комарницьким вирішили підійти пізніше. Біля інституту довго стояли, мовби прощалися з величним красенем.

Потім зайшли до приміщення. У коридорі другого поверху біля дверей деканату прочитали на дошці об'яв наказ директора:

1. Комарницького за (точно не пам'ятаю формулювання)... позбавити стипендії.

2. Шусту за притуплення класової пильності винести сувору догану з попередженням.

Я не міг стримати сліз. Це були сльози радості. Мені здавалося, що до мене повернулося щось втрачене, до болю дороге. Кілька разів перечитував, щоб до кінця впевнитися у суті написаного. Комарницький же мав дуже сумний вигляд. Без стипендії студент почувається виключеним.

Директор Інституту М. П. Загрецький

Після лекцій у кімнаті гуртожитку хлопці обіцяли Комарницькому взяти його на своє утримання, доки все перемелеться. Це його дещо окрилило, хоч похмура тінь постійно блукала по його обличчю. Щоденно ходив він до студентської їдальні рубати дрова. За це двічі на день давали йому вволю наїстися. Так протягом двох місяців. Намагання ж хлопців підсобити другові залишилося благими намірами. Через деякий час Комарницький не витримав і залишив інститут.

Невдовзі сталося ще гірше – директора інституту Загрецького заарештували як "ворога народу", а дружину його, таку добру, лагідну, шановну вчительку української мови, що вела у нас практичний курс, примусили зректися чоловіка. Але й це не врятувало її: через деякий час була зіслана в далекі краї. Згодом зникли викладачі Дорошенко, Алимов, вісімдесятирічний Абрамович, який прилучив нас до античної літератури, Сайко, Костянецький, що так доброзичливо і культурно завів мене, босоногого, по сходинках до інституту. Декого з них, настрахавши, з тюрми випустили, але позбавили права викладати.

Зі всіх репродукторів, з кожної газетної сторінки лунало: всюди вороги, вороги, вороги...

Нелегко нам було тоді збагнути, в чому ж полягала ворожа діяльність наших шановних викладачів, за якими ми не помічали жодного намагання когось із нас скривдити, принизити, образити. І що дивно – тих

викладачів, яких ми недолюблювали, а то й остерігалися, ставили за взірець ідейності, залишили в спокої.

Події далеких тридцятих років проходили перед нашим зором цілком однозначно. Можна було повірити чи припустити, що якийсь там начальник – німецький шпигун, але погодиться з тим, що мало не на кожному кроці у нас ворожі елементи, що на них треба впливати репресивними заходами, могли погодитися тільки повні кретини. Тим паче, що на наших очах переслідували простих селян, робітників, вчителів.

Намагання побачити мало не в кожному з них "шкідників" не сприймалося чистими нашими душами. Спротив підсилювався тим, що і в багатьох наших рідних та близьких дехто хотів знайти "ворогів народу". І все ж під пресом тоталітаризму ми змушені були змиритися, повірити.

Хоч я постійно жив, мов на голках, чекаючи нових неприємностей, інститут закінчив, одержав призначення.

Фрагмент тексту спогадів Шуста М. Н. друкується за книгою: Шуст М. Н. Дума про рідне село / М. Н. Шуст. – Ніжин–Чернігів, 2003. – С. 93–103.

Студенти інституту 30-х рр.

Найменування Ніжинського педагогічного інституту імені Миколи Гоголя. 1939 р.

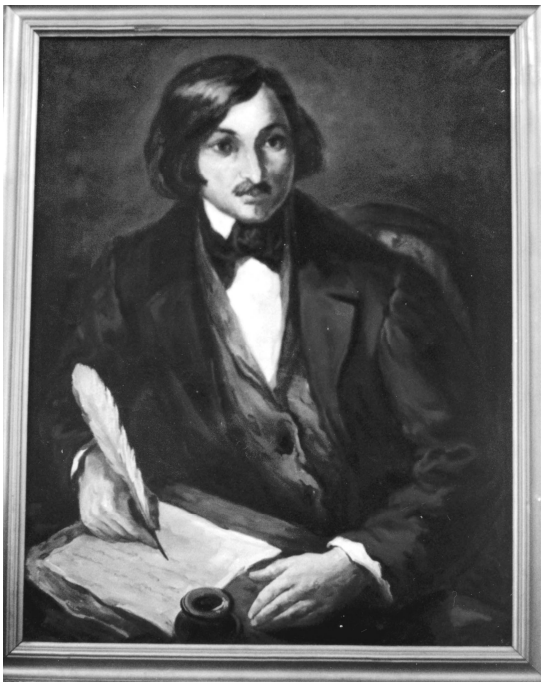

Портрет Миколи Гоголя. ***Худ. П. С. Орел***

ПРИСВОЄННЯ ІМЕНІ М. В. ГОГОЛЯ НІЖИНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ІНСТИТУТОВІ

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 березня ц. р. у зв'язку з 130-річчям з дня народження М. В. Гоголя для увічнення пам'яті письменника Ніжинському Державному педагогічному інституту присвоєне ім'я М. В. Гоголя.

(ТАРС).

ЮЩЕНКО
Олекса Якович

випускник філологічного факультету Ніжинського учительського інституту 1939 р., відомий український поет

До ювілею університету

Тільки ступиш на землю ніжинську, так перед тобою і постануть дні твоєї юності, і сам дивуєшся тій магічній силі спомину.

Я спершу не мав місця в гуртожитку, із своїм другом Олександром Рокитянським знімали куток у доброго господаря, що погодився дати нам притулок. Біля будиночка невеличкий садок з кущиком бузку. Потім я вже опинився в гуртожитку, але кущик той, який побачив всього дві весни, лишився в пам'яті й до сьогодні.

Моя пам'ять також тримає своїх вчителів. Викладач української літератури Микола Пилипович Сайко, він же і поет. Викладач рідної мови Іван Кіндратович Чапля, викладач російської мови Іванов, та й не лише наші педагоги факультету, а й інших. Білан, Гулак, Васильківський... Не забув і Клима Степановича Забарила, що відкрив браму до світової літератури, і не забув і психолога Олександра Миколайовича Раєвського, О. Стогнута,. Р. Полонського.

Не забув і друзів, згадую багатьох членів літературної студії. Про них лишились не лише спогади, а й мої жартівливі вірші, їм присвячені. Ось вони: Леонід Стеценко, Прокіп Мисник, Йосип Дудка, Іван Погиба, Іван Москаленко, Борис Левін, Ліда Тюльпа, Олексій Гора, Григорій Набок, Микола Ступак, Вербицький, Бібік...

Про нас навіть була стаття в московській "Литературной газете" "Нежин - город литературный".

Окремо хочу згадати Івана Дем'яновича Шута, політекономіста, що частував нас і веселими анекдотами з життя-буття. Та й про самого себе. От приїхав він додому в час канікул, коли навчався, в босоніжках – таке собі літнє взуття з дірочками, щоб було ногам не жарко. Батько побачив, похитав головою, та, коли студент вже спав, ті дірочки міцно пспришивав корною дратвою. Підлатав! А ще – білий, полотняний костюм літній, пофарбував бузиною.

Костюм білий полотняний
Бузиною фарбував.
Щоб синок у місті тому.
Не був білим поміж гав.
“Їсти” просять черевики,
Навіть пальці видно.
Отака то заковика, –
Студентськії злидні...

Близеньке село Веркіївку чомусь порівнював з Америкою!

Навкруги шляхи-стежки
засніжені.
Та весною знову повійне,
Я прийду до тебе,
любий Ніжине,
Ти наснився і зовеш мене.
У твоїх садах колись
любили ми,
Про далекі мріяли світи.
Прошуміли весни крилами,
Та із ними, завжди милими
Радісно в житті іти.

Приспів:

Ніжин, Ніжин, де не
буду –
Не забуду про тебе я.
Ти зі мною в серці всюди.
Незрадлива любов моя.

Зорі сяють, у разки;
нанизані,
Тихо у задуманім саду.
Я пройду твої дороги,
Ніжине,
Недоспівану любов пройду.
Я пройду минуле разом,
з друзями,
Інститутську вулицю
вузьку,
Ти живеш у серці казкою,
Ти зовеш привітом,
ласкою,
Кущиком свого бузку...

Приспів:

Ніжин, Ніжин, де не буду –
Не забуду про тебе я.
Ти зі мною в серці всюди.
Незрадлива любов моя.

Певне, для виховання патріотизму в студентів.

Взагалі ж всі студенти були вдячні за добру науку своєї альма-матері, за справжнє батьківське піклування своїх наставників до кожного з них.

Для нас, студентів, були великими святами приїзд на зустріч з нами Володимира Сосюри. Він зокрема цікавився і нашими літературними спробами і після свого виступу запросив кількох почитати свої вірші. Те знайомство з ним продовжилось вже тоді, коли я, за його рекомендацією, був прийнятий до членів Спілки. Воно переросло в щиру дружбу з ним. Я мав щастя виступати з ним на його батьківщині, в Донбасі – він сам запросив мене.

Ми, студенти, радо прийняли гостем тоді, до війни, молодого Олексу Десняка, навіть обговорювали його твори. Він теж став моїм старшим другом.

Після війни я бував у Ніжині нерідко. Одного разу 1958 року в Павлом Усенком, 1968 з Платоном Майбородою. Та зустріч відбилась у нас "Ніжинською піснею", що потім виконувалась студентським хором. Коли щось і забудешся про ті далекі часи, то допоможе довгорічна праця фотолітописця Івана Яковича Довгоброда. Спасибі йому...

В один із приїздів я познайомився з студентом Євгеном Гуцалом, якого вірші вперше надрукувала "Літературна газета" з моїм вступним словом. Він називав мене хрещеним батьком.

Моєю подякою Ніжину за все добре, що звідав тоді студентом, було видання збірок віршів Петра Артеменка (двічі) в Києві, Андрія Бурлаки, нашого улюбленого знавця української поезії Миколи Пилиповича Сайка. Упорядкував і видав книгу "Про Олексу Десняка", зібравши спомини про нього, до п'ятдесяти споминів та віршів, присвячених йому. До речі, він називав мене побратимом. Як ви знаєте, Десняк загинув на фронті.

Я радий, що нині працює в цьому справжньому розсаднику рідної мови, поезії, педагогіки велика група обдарованої молоді. Багато зробили в свій час керівники літературної студії – Сайко Микола Пилипович, Королевич (Лесь Гомін), Павло Сердюк. Про літературу Чернігівщини і Ніжина вийшли в світ праці Григорія Васильовича Самойленка. Мій уклін вам, ніжинці, і славному Ніжину!

Я написав чимало віршів про нашу альма-матір. Радію, що моє порівняння інституту "білий лебідь" повторив і випускник інституту 1982 року Михайло Москаленко.

Ніжинського рясту цвіт рясний...

Пройду алею мрійливу, гіллясту...
Стоїть біля вузенького Остра
Мій інститут. Весною скільки рясту
У нашім парку, де верба стара,
Де липи цвіт, де дуб у три обхвати,
Ходили ми по Гоголя стежках.
За ними – гуртожиток, наша хата,
Багата на весілля по жнивах.
А хто не знає тих студентських жнив,
Хоч в аудиторіях немає нив...
Викладачів автографи збираєм,

Радієм заліковим урожаєм!
Тихеньке місто радістю налите,
І пісня тут і ніжність через край.
Його ми звали ніжним. Серед літа
Ішли за місто поблукати в гай.
Було недавно це, мені здається,
Крило весни здіймається моє...
Тривога закрадається до серця –
Адже війна пожежами встає.
Що з книгами, що з гордим,
білосніжним
Отим будинком? Він, як лебідь, плив
Поміж дерев... чи чуєш, місто Ніжин,
Оцей гіркий та щирий серця спів?
Де друзі, що до вечора в читальні
Над книгами – а їх росла гора...
Вони вітали, кликали на дальні
Шляхи незвідані.-
Мого пера
Там перші вправи. І Сосюра там
Читав терпляче наші спроби сам.
Уклін остерським рідним берегам!-
Все пригадалося у грізний час, –
Були в нас інші книги залікові...
І не торкнулися кого із нас
Тоді гнітючої журби окови...
Та вірилося – прийдуть юнаки,
І забринить луна у коридорах...
Розкриє на очах старі віки
Наш викладач. І днів оцих суворий
Сувій розгорне – грози прочита,
Як диригент Бетховена клавіри.
Минулі наші порівня літа
З високим летом честі, правди, віри.
Зростатимуть ліси новобудов
І забуяє зілля в парку свіже,
Та нами пережите, знов і знов
Серця майбутніх поколінь пронизе.
...Ішли бійці за Ніжин, далі в путь,
Вітали Київ, слухали Славуту,
І не один вклонявсь тоді, мабуть,
Як лебедю – своєму інституту.
Чекали недочитані томи,
Чекало недолюблене кохання...
О, ні, цього не дарували ми
Тим, що стріляли в наші юнь-світання.
...Пройдімо ж ми алею цю гіллясту,
Потопчем, друзі, ніжинського рясту!

ЯРОШЕНКО Михайло Макарович

викладач ніжинського педагогічного інституту 1940–1977 рр., кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету

Початок

16 серпня 1940 року, як і велено університетським призначенням, почалося моє життя в Ніжині. Пішки йдучи від залізничної станції до "центра" міста (регулярного автобусного сполучення тоді ще не було) зацікавлено знайомився з містом. Порівняно з гамірною Одесою воно вражало тишею, напрошувалось на назву "Миргород на Чернігівщині", звісно, під впливом творів Гоголя, причетного до уславлення Ніжина.

Мирним спокоєм дихала особливо садиба інституту. Приємна її прохолода відчулась ледь переступив дерев'яний місточок через "Остерку" на вулицю Щорса. Чарівно вразив "Графський парк". Присівши над копицею запашного сіна подумки повторив відомий історичний вислів "Здесь середина моей земли"...

Дещо відпочивши з піднесеним настроєм пішов представитися начальству. Прийняв кремезний з посивілими скронями смуглявий "Завуч" інституту І. І. Пенський у тісному кабінеті, захараченому паперами, які хурами лежали на столі і стільцях, що зумовлювало відвідувачів, мов у прийомній Петра І, лише стояти. Прочитавши подане призначення він пильно оглянув поверх окулярів непоказного подателя і, лукаво посміхаючись, запитав: "За вашими речами, мабуть, треба посилати на вокзал підводу?" Довідавшись, що мої "скудные пожитки" при собі і прибув • одинаком, Іван Ілліч з неприхованим полегшенням жартома натякнув про світлу перспективу у цьому "городе невест" і звелів поселити у флігелі № 7. Тоді і не збагнув, що потрапив у довічні обійми ніжинської Альма-матері.

У латинському вислові "альма-матір", як відомо, мається на увазі "матір-годівницю" знаннями. Саме цієї їжі найбільше прагнуть "кандидати мудрості". Отож взявся готувати "харч науки" і своїм вихованцям. За студентською звичкою почав з освоєння скарбів фундаментальної бібліотеки інституту. Від її сховищ, куди вдалося заглянути, дихало казковим багатомовним гомоном віків... Кожна пожовкла картка каталогів

мовчазно вихваляла свій твір, закликала прочитати його, або ж зворушувала в пам'яті вже прочитане, благала ще почитати, уточнити відоме, линути у невідоме з-тим, щоб повідомити ще невідомим студентам... Не менше приваблювали читання і "для душі". Та найбільший інтерес викликали наукові праці Гоголя як історика. Готуючи курс лекцій "Загальної історії", мені імпонував особливо його вислів, що "Без знання всеобщей истории для многих будет непонятно прошлое своей страны". Він надихав до наукових досліджень загальної історії. Але ...

Серпнева тиша, коли навіть абітурієнти (одні з радістю, тимчасово, а інші з жалем назавжди) залишили ніжинський Храм науки, згодом змінилась веселим гамором юні, котра, мов приліт птахів з вирію, сповіщала про прихід навчального року... настав час педагогічних буднів в "одному з найбільших вищих учбових закладів країни соціалізму", як підкреслювалось у "Довідниках". Це стверджувалось унікальними бібліотечними фондами, що налічували понад 326.700 томів стародавніх цінних видань, які щорічно поповнювались новішою літературою на 90.000 карбованців. Незважаючи на тогочасні передвоєнні фінансові труднощі країни, інститут мав солідну матеріальну базу, відремонтовані лабораторії і кабінети з історії, педагогіки, і мов, літератури та багатьох інших навчальних предметів, і читальні зали длясамостійної роботи студентів і викладачів.

Незабутньою залишається дивовижна старанність студентів довоєнного часу в опануванні знаннями. Про це свідчили не тільки вщерть переповнені читальні і кабінети, де впрохолодь і здебільшого впроголодь наполегливо "гризли граніт науки молодими зубами", до чого закликали тодішні гасла. Вражала також актуальність відвідування лекції та семінарських занять, хоч тоді дозволялось вільне відвідування. Пригадується, якось підхожу до аудиторії з 150 студентами, а за дверима тиша. "Ніхто не прийшов на мою лекцію", – майнула хвилююча думка. Відчиняю двері – о, радість: повна аудиторія!

Приємно повчальним збереглось у пам'яті і відвідування моєї лекції деканом О. Д. Королевичем. Тоді ще мало кому був відомий Олександр Дмитрович як письменник Олесь Гомін. Отож зайшов під звуки малинового Дзвоника похмурий декан, присів десь у кінці аудиторії і без будь-яких (рухами чи виразом обличчя) реагування просидів дві години. З неприємним відчуттям читалась лекція... Нарешті заплакав дзвоник на радість лекторові. В коридорі ледь хотів запитати його "критичні зауваження", як він потиснув мою руку за "чудову лекцію". Пізніше, вже після війни, ставши близькою йому людиною, якось за чайним столом запитав, чому він мене не "пропісочив" за тодішню лекцію, яка, розуміється, була далеко не без недоліків. А він, посміхнувшись в свою долоню, признався: "А для чого будо псувати настрій. ретивій молодій людині?"

Звісно, не всі і не все посміхалось дебютантові. Так, що екзамени не слід вважати святом як для студентів, так і викладачів мене переконав вже перший прийом екзаменів. Ледь почали відповідати студенти завітав директор інституту І. М. Гречко. слухав уважно, щось записував (не любив я отих демонстративних записів непроханих відвідувачів, котрими справді

псують настрій лекторам). Це хвилювало і студентів, які прагнули одержати стипендію. А ще було тоді нелегкою справою: стипендія призначалась лише тим, хто склав 2/3 екзаменів на "відмінно", а решту на "добре" (передвоєнна "мобілізація коштів" заглянула і в кишені бідного студента!). Студенти складали екзамен з мого предмету останнім. Ось студентка (прізвище її не запам'ятав) перед відповіддю тремтячими руками поклала на стіл залікову книжку, де вже було дві "відмінні" оцінки і одна "добре". Відповідала гарно, але здавали нерви, траплялись неточності у деяких датах. Іван Михайлович стежив, мов на стадіоні. У студентки на очах блищали сльози, на ній витертий плюшевий "сачок", саморобні "стьобанки" (валянки). Ще одне легеньке запитання ("на бідність"!) і поспішаю поставити "відмінно". Ще не встигла студентка вийти з аудитори, підхопився директор, глянув у відомість: "Много! Много!" – мовив збуджено. Я почав було доводити, що це "старанна студентка, гарно вчилась, а дещо спотикалась, то, мабуть, із-за Вашої присутності".

– А что я зверь?! – істерично запитав, на білому обличчі з'явились червоні плями, метнувся до дверей. Раптом повернувся: "Видите, студентка также не ожидала отличной оценки!" Грізно звелів після екзамену зайти до нього в кабінет. Екзамен закінчував, звісно, із зіпсованим настроєм. Коли зайшов до кабінету, директор, бачу, посміхається і ніби виправдовуючись: "Може й правда, що студентка розгубилася. Як вона могла сказати, що такої оцінки не чекала? Не думаю, що вона навмисне зробила вам неприємність". Для годиться я пообіцяв бути уважнішим на екзаменах, розумілось, вимогливішим. Але, мабуть, і цей епізод сприяв колегам "охрестити" мене: "душа нараспашку". Моральне задоволення від згаданого вчинку прийшло пізніше, наприкінці навчального року, коли побачив цю студентку з протигазом на боку і з пов'язкою червоного хреста на руці на занятті курсів медсестер: "За стипендію віддячить Батьківщині", – сказав подумки. У повітрі ревли "Ястребки". Тхнуло війною...

... У злигодні війни, у походах і в окопах, у евакогоспіталі і в партизанські безсонні ночі марився мені Ніжинський педінститут, що протягом року став рідним, найдорожчим. Всі незгоди і неприємності витиснулись самим важливим – долею країни і долею власного життя, що вимірювалось не роками, а годинами. Ось саме в ці години і виринали, здавалось, казкові дні, ніжинські, інститутські...

Найглибше запам'яталась ота перша лекція 1-го вересня 40-го року. Велика аудиторія, понад 200 першокурсників, студентки у простих ситникових кофтинах, у багатьох – школярські зачіски, "косички" (набір дозволявся із 8–9 класів), студенти у піджаках з "чорної кожі" (простої грубої тканини темного фарбування)... Якось недоречно у цій "пролетарській" аудиторії перед гостроверхими примітивними лавами-"партами" височіла помпезна старенька масивна кафедра з підвищенням на. дві сходини... Кажуть, що опинившись на підвищеній трибуні, у людини виникають пророцькі відчуття. Признатись, якогось пророцтва тоді не помітив, але думка промайнула: "Це моя гранична висота?" Суворе п'ятдесятиліття свідчить про пекельні зусилля на здолання незгод на цій висоті. Та це вже інша тема, на потім.

ДИКИЙ
Іван Данилович

випускник робітфаку та філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя 1940 р., вчитель української мови та малювання

Педагог і поет Микола Сайко

Моє навчання в інституті розпочалося з його порога, так образно я хочу назвати вечірнє відділення робітфаку при НДПІ, на якому я спочатку навчався. Наша група А займала кутову кімнату лівого крила інституту, вона залишилися мені рідною і до цього часу. Класним керівником був у нас стійкий холостяк Петро Максимович, наш "батько", який викладав у нас російську мову та допікав нас витіюватими диктантами.

Я з дитинства любив малювати, тому на роббфаці оформляв першу стіннівку "За знання". В ній друкувалися мої перші вірші про партизанського коня, про загін, який переслідує ворога, про чарівну шаблю. Текст стіннівки писала чарівна дівчина Галина, моя перша любов. Керувала пресою робітфаку вчителька української мови Надія Василівна Сладківська, згодом вона викладатиме в інституті. На робітфаці я вступив до комсомолу. До комсомолу тоді залучали всіх, за винятком двійочників, хоча їм давали термін для виправлення. Стипендію одержував підвищену, я цим дуже пишався.

Час ішов невпинно. У 1936 році я став студентом філологічного факультету. Влітку цього ж року мене запросили для впорядкування каталогу бібліотеки, яка містилася на другому поверсі правого крила інституту. Робота була цікавою і захоплюючою.

Ще цікавіше було слухати лекції. Нас навчали ерудовані викладачі, вкрай зацікавлені в тому, щоб ми стали справжніми педагогами. Багато з них залишили добрий спогад у наших душах. По сьогодні не можу забути Миколу Пилиповича Сайка.

Професор М. П. Сайко читав теорію української літератури на першому курсі філологічного факультету. Він був нашим наставником і порадником. На перший погляд – суворий і недоступний. Та через мить розцвітала неповторна посмішка його карих очей. Можливо, дещо іронічна, проте щира й відверта.

Микола Пилипович мав власний цикл лекцій з поетики української літератури, побудований на творчості Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, В. Сосюри, М. Рильського та інших майстрів поетичного слова. Здебільшого порівнював поезію, а іноді й прозу українських та російських письменників (так потрібно було). Наводив приклади і з своїх поезій, зокрема, зі збірки "Жайворонок степу". І нашим радощам не було меж. Поруч ми бачили справжнього поета, справедливого й улюбленого наставника.

Сайко
Микола Пилипович

Наша юнацька любов до нього була щирою й чистою, як душа дитини. Ми любили його, як старшого друга, як поета-жайворонка від степу, від землі і плуга, словом, як поета від "Плуга".

Пам'ятаю, часто після лекцій ми просили його прочитати щось зі своїх поезій – барвистих, розмаїтих, пропахлих духмяністю і степом. І він не відмовляв. Буває, похитає головою, ледь помітно усміхнеться й поведе студентство у чарівний світ поезії. Він досконало володів словом, засипав нас гамою синонімів. Для студентів, вихідців із села, то були хвилини високої духовності й неабиякої насолоди.

На українському відділенні навчалося сім груп, переважно селянська молодь – заколективізована, виснажена неймовірним голодомором 1932–1933 років. На філфаці було дві групи й російського відділення, здебільшого діти міської верхівки.

За браком фахівця на російському відділенні не читався курс лекцій із теорії літератури. Запросили професора М. Сайка. Він захоплено читав лекції українською мовою. Несподівано хтось із студентів заявив зухвало: "Мы не желаем слушать лекции на хохлацком языке!" У відповідь на це професор стиснув брови, проникливим поглядом обвів аудиторію, закрив розкладену папку й мовчки пішов до деканату. Цей факт пізніше пригадали М. П. Сайку й свідомо цькували його до кінця життя.

А ми все більше пишалися своїм улюбленим поетом. У якому ще інституті є така людина, як Сайко, з відвертою розлогою душею, мов козацький степ, чулим і гарячим серцем, відданим поезії правди та добра?!

Студенти нашого відділення нестерпно кохалися в поезії Сайка. Свої поетичні зустрічі з нами він завжди відкривав віршем "Засосюрилося небо, затичинилась земля...". То були хвилини великої душевної насолоди. Він залюбки читав вірш "Провесінь" ("На маснім і чорнім крені степу..."). Та найбільше ми любили слухати його "Літо-осінь":

Рум'яні яблука і сизосині сливи
Колише серпень вітряним крилом...

Пригадується лекція професора М. Сайка про М. Хвильового. Він ознайомив нас із критикою на поета, яка вважала його "ворогом народу", що він, мовляв, виступав проти Москви.

І після цього мовою Езопа вчений сміливо реабілітував Хвильового як великого майстра слова.

Подібну долю мав і визначний український поет Олександр Олесь (Кандиба). Саме Олесь, за визначенням Сайка, посідав друге місце після Шевченка.

Співають, плачуть солов'ї,
До щастя серце рветься.
Цілуй, цілуй, цілуй її,
Бо молодість минеться...

А юнь кароока, золотокоса, синьоока враз підхопила ці слова в пісню, яка згодом линула в люди. Потім сталось неймовірне – офіційно пісню заборонено співати. І лише в 60-х роках вона знову воскресла.

Тяжким і тернистим видався шлях ученого, поета, професора Сайка. Його поневіряли все життя й силоміць загнали в психлікарню, де він не витерпів наруги і... пішов із життя.

У серцях багатьох учнів професор М. П. Сайко залишився на все життя. Я це суджу по собі. Світ літератури, світ поезії супроводжує мене й сьогодні. Все життя, викладаючи в школі українську мову і літературу та малювання, я звертався до поезії, сам писав вірші своїм учням, дітям і онукам, часом друкував їх у пресі. Щасливий тим, що серед моїх учнів були шанувальники і творці красивого слова. Пишаюся творчістю свого учня, письменника-журналіста Петра Медведя, нині він заступник редактора "Урядового кур'єра". Нещодавно він подарував мені свою книгу. Ще й онучка моя добре малює, пише вірші, вона вчиться у Київській державній школі образотворчого мистецтва. Як тут не згадати М. П. Сайка?! Він завжди зі мною.

Текст спогадів Дикого І. Д. "Педагог і поет Микола Сайко" друкується за книгою І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 53–54.

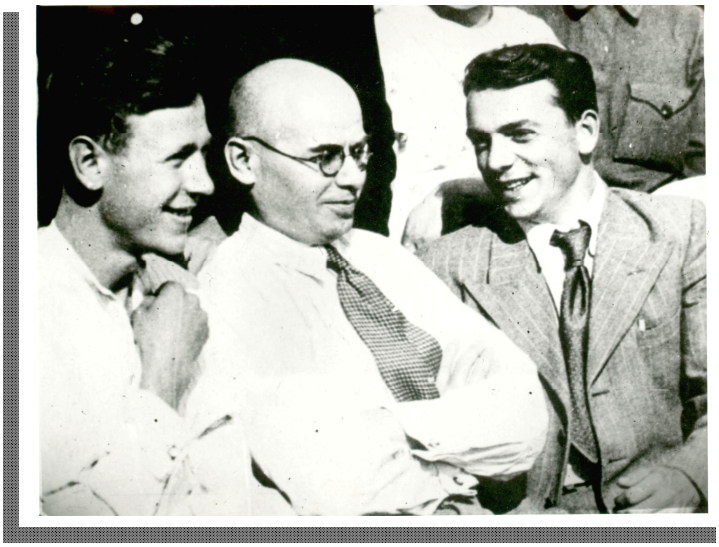

М. Сайко з літстудійцями О. Ющенком та М. Ступаком

Ніжинська вища школа відзначає 125-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка

Засідання Шевченківського комітету інституту

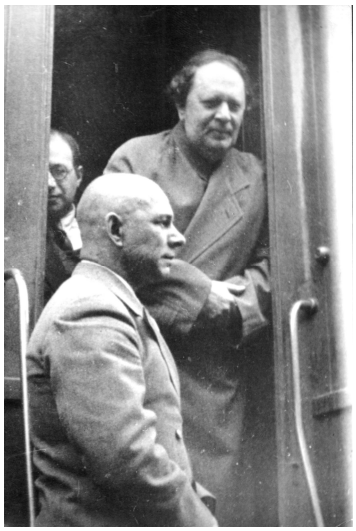

Директор інституту І. М. Гречко вітає на вокзалі в Ніжині члена Шевченківського комітету Спілки письменників СССР письменника О. Толстого, який направляється до Києва на святкування ювілею Кобзаря

БРОВЧЕНКО Марія Федорівна

випускниця філологічного факультету Ніжинського учительського інституту у 1940 р. та старший викладач сольно-ансамблевого співу і методики викладання вокалу Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя (1955–1997), заслужена артистка України

Дорога у мистецтво

Моя перша зустріч з Ніжинським педінститутом відбулась у далекій юності. І була ця зустріч короткою, дворічною, бо я закінчила філологічний факультет учительського інституту.

Моя селянська сім'я завжди мріяла мати у своєму складі хоч одну, як говорив батько, вивчену людину. Мрія моїх батьків зупинилася на мені. Я добре вчилась у школі, була якоюсь колективістською, ініціативною, все згуртовувала навколишніх дівчат поспівати увечері на колодках. Співати любила з дитинства. Вступаючи в інститут, я трохи боялася. Раптом не буде часу поспівати.

У 1938 році я стала студенткою відділення російської мови і літератури філологічного факультету.

Вчитися було нелегко. Програми дворічного вчительського інституту були дуже перевантажені матеріалом. Видань художньої літератури було мало, і ми по черзі читали потрібний твір. Викладачі були просто чудові! Пам'ятаю Юрія Костянтиновича Костенецького, пунктуального, строгого викладача російської мови. Вивчені тоді правила пам'ятаю й сьогодні.

Чудовими були лекції Миколи Петровича Сайка, викладача української літератури, поета.

Вперше почула про таку науку, як педагогіка, від викладача Зими Івана Трохимовича. А професор Олександр Миколайович Раєвський взагалі всіх нас зачарував блискучим викладанням психології.

Мені дуже подобались ці науки, я вперше дізналась про складність і тонкість психології людини, зокрема дитини.

Але ж попри всі труднощі ми співали і в інституті. Я одразу ж записалась в хор. Згадую його й сьогодні. Це була моя перша консерваторія.

Студенти інституту відпочивають у Графському парку

У 1940 році інститут закінчила і одразу ж одержала призначення вчительки російської мови і літератури у Крутівську семирічку. Ось тут і прийшли мені на допомогу і Юрій Костянтинович, і Іван Трохимович, і Олександр Миколайович. Діти хоч і були тихі і слухняні, але все ж вимагали пильнування індивідуального підходу.

Російська мова важко давалась сільській дітворі, важко було з вимовою та й не тільки. Зате сільські діти гарно співали. Організований мною дитячий хор підкорив тоді жителів села.

Школа дала мені безцінний досвід у роботі з молоддю, який я і пронесла через усе своє життя.

У 1949 році я вступила до Київської консерваторії імені П. І. Чайковського на вокальний факультет. Бажання співати, нести співом радість людям взяло своє. Я потрапила у клас професора М. І. Литвиненко-Вольгемут, народної артистки Радянського Союзу, видатної оперної співачки. Вона високо цінувала мій голос.

Моя дорога стелилася у велике мистецтво. Треба було їхати в оперний театр працювати співачкою, артисткою.

Та сімейна доля склалася так, що поїхала я до рідного міста.

З 1955 року я стала працювати у Ніжинському державному педагогічному інституті ім. М. В. Гоголя старшим викладачем класу сольно-ансамблевого співу і одночасно читати методику вокалу. Так відбулась моя друга і довготривала зустріч з Ніжинським пединститутом уже в ролі викладача.

Про сорок моїх років, відданих вихованню співучої молоді, можна назгадувати цілу книгу. Я тільки назву кілька імен моїх учнів, у долю яких я вклала багато сил і одержала прекрасний результат. Це народна артистка України Алла Кудлай, заслужені артисти України Віктор і Любов Анісімови, заслужена артистка Росії, солістка хору імені П'ятницького Людмила Волох, заслужена артистка Киргизії Людмила Циндрик, заслужений діяч мистецтв Людмила Костенко, заслужений працівник культури Наталія Даншина. І це ще не повний перелік. Бо є ще багато моїх учнів – солістів оперних театрів, хорів, капел, переможців і лауреатів найрізноманітніших музичних конкурсів, викладачів співу вузів і шкіл.

М. Ф. Бровченко разом зі своїми учнями та колегами

Я завжди любила відкривати таланти, шліфувати їх, благословляти в життя.

Робота в Ніжинському пединституті створювала для цього всі можливості.

А ще й самій завжди хотілося співати зі сцени. Стали невіддільними від мене мої класичні оперні Катерини, Наталки, Оксани, Одарки. Все життя я кохалась у виконанні українських народних пісень. Не перелічити концертів, у яких я брала участь.

Піснею було моє життя, і я щаслива, що воно склалося саме так.

Текст спогадів Бровченко М. Ф. "Дорога у мистецтво" друкується за книгою: І дорогий, і незабутній / з заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 55–56.

Випуск російського відділення філологічного факультету 1940 р.

Випускні фотографії студентів-істориків
1940 та 1941 років

НЕЛІН
Микола Олексійович

випускник Ніжинського педагогічного інституту ім. М. Гоголя 1941 р., педагог, заслужений вчитель України

Напередодні війни

У серпні 1937 р. я успішно склав іспити до Ніжинського педагогічного інституту ім. Гоголя, де навчався до кінця червня 1941 р. Ми, тодішні студенти, були великими патріотами Батьківщини (зрозуміло, СРСР) і щиро любили великого Сталіна. З піснею про Сталіна починався і закінчувався кожен наш день. Ми знали про арешти, які охопили всю країну, але сприймали це як вияв справедливості або непорозуміння. Не оминуло це лихо і наш інститут. Серед викладачів мало кваліфікованих спеціалістів. Директором у цей час став Єфим Гершкович Сатановський, якого пізніше, у 1946 р., я зустрів у Ромнах, де він працював у юридичній консультації.

Переважна більшість моїх однокурсників була із села. А отже, усі були однаково бідними. Я до четвертого курсу ходив у батьковому піджаку, а коли вдалося підробити трохи грошей, купив благеньке пальто.

Майже всі студенти одержували тоді стипендію, її ледь-ледь вистачало на життя, і все ж завдяки цій мізерній державній допомозі такі, як я, могли закінчити інститут. Батьки-селяни нічим не могли нам допомогти, бо на колгоспні трудодні одержували лише трохи збіжжя (і то тільки після того, як колгосп виконає державні поставки).

Проте хоч як бідно ми жили, молодість брала своє. Студенти брали активну участь у громадській роботі, у художній самодіяльності та інших заходах.

Залишилася в пам'яті, зокрема, зустріч з папанінцями. Учасники дрейфу їхали до Києва через Ніжин. Тут, як завжди, потяг мав зупинитися. Перед прибуттям поїзда на станції зібралося сотні три студентів. У

подарунок героям ми приготували кілька банок ніжинських огірків, які тоді славилися на весь світ.

Поїзд зупинився. Ми до вагона. До нас вийшли Папанін, Кренкель та інші папанінці. Тут же відбувся короткий мітинг.

Інша подія. Зима. Заметіль. Снігу намело з пів-метра. Працівники станції попросили студентів допомогти розчистити колію, щоб не припинився рух. І близько 200 юнаків і дівчат погодилися допомогти Батьківщині. Ми протоптали трикілометрову стежку від гуртожитку до станції. Одержали лопати й ломи. І до ночі розчистили колії від снігу. Наступного дня в районній газеті з'явилася замітка одного із студентів про боротьбу із сніговими заметами.

Пригадую також зустрічі Нового року в гуртожитку. На зібрані гроші дівчата завжди готували сяку-таку їжу, а хлопці дбали про напої: горілку, вино. Такі свята проходили весело, з піснями і танцями, все було скромно і пристойно. Проте одного разу трапилася невелика прикрість, яка трохи затьмарила свято. У гуртожиток завітали представники контролю за моральністю. Не привітавши нікого з Новим роком, вони з порогу поцікавилися, що ми їли і пили. Потім почали винюхувати, що в пляшках. Та все ж непроханим гостям не вдалося зіпсувати свято.

На початку 39-го року ми відчули, що наближається війна. Через Ніжин на захід часто йшли військові ешелони. Іноді вони зупинялися, і червоноармійці милися в бані. Пригадую, як із військкомату до інституту надійшло прохання допомогти підготувати снаряди до практичного використання. Для цього відібрали 50 студентів. На складі озброєння нам показали, що потрібно робити. Ми працювали старанно, під наглядом спеціалістів. На щастя, ніхто з молоді тоді не постраждав, хоча робота була дуже небезпечна. Снаряди поїхали за призначенням.

Літстудійці проводжають своїх товаришів П. Мисника та Л. Стеценка до армії. 1939 р.

У моєму серці на все життя залишилися найкращі, найсвітліші почуття до моїх однокурсників, з якими я ділив свої радощі й незгоди. Це Іван Циганок, сліпий з дитинства хлопець, який під час Другої світової війни був зв'язковим у групі Героя Радянського Союзу Я.П.Батюка; Петро Бондаренко - мудрий компанійський поліщук, який під час війни став інвалідом 1 групи; Іван Попов - чесний і хороший товариш, який протягом усіх років навчання в інституті був очима незрячого Циганка; Михайло Лисенко - талановитий танцюрист і пародист; Петро Пінчук, Іван Сіренко, Олена Неродигречко, Віра Касяненко та ін. Із професорсько-викладацького складу з вдячністю згадую декана філологічного факультету Марка Івановича Повода, який згодом став директором інституту, викладача української мови Надію Василівну Сладківську, викладача світової літератури Клима Степановича Забарила, викладача української літератури Миколу Пилиповича Сайка... Вони давали нам ґрунтовні знання і готували нас до життя, хоча і наймудріші з них не могли передбачити, що готувала доля випускникам 1941-го...

Текст спогадів Неліна М. О. "Напередодні війни" друкується за книгою: І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 57–58.

Якщо завтра війна... Студенти інституту та військові округу

1 травня 1941 р.

війну і не повернулися. Зліва 1-й Куций, 7-й Сталінський стипендіат Козяков, 10-й студент 3-го курсу ФМФ Михайло Насінник.

1941 р. Вони пішли першими на Велику Вітчизняну війну і не повернклися. Злівв 1-й Куций, 7-й – Сталінський стипендіат Козаков, 10-й – студент 3-го курсу ФМФ Михайло Насінник

ШУСТ
Микола Наумович

випускник Ніжинського педагогічного інституту 1939 р., учасник підпільної організації Героя Радянського Союзу Я. П. Батюка, письменник

З полону в підпілля

Повертався на батарею в піднесеному настрої. Нікому я нічого не говорив, а товариші вітали мене, бо листоноша Діма приніс із табору повну торбу листів і мені теж. Не відповідаючи товаришам на привітання, я розгорнув конверт-трикутник. Починався лист доріканням, що я не виконав домовленості – розповісти, як доїхав у полк після відпустки. Дружина скаржиться і переживає, що третього листа надсилає, а відповіді нема. Товариші поцікавились: "Що нового пише тобі дружина?" Я прочитав: "У Ніжині все спокійно. Лише раз німецька авіація бомбила залізничну станцію. Німців у Ніжині нема". Це всіх заспокоїло: "Німців зупинили". Збігло ще кілька днів нашого "курортного" відпочинку. Одного дня, десь опівдні, надійшов наказ: "Знятися з позиції і прямувати на Золотоношу". "Чому?" – занепокоєно питали командира батареї. "Командуванню видніше", – відповів. А коли ми виїхали на трасу Київ - Золотоноша, з Києва на третій швидкості мчали машини. Що "У Києві німці". З Полтави на Київ – "У Полтаві німці".

Добирались до Золотоноші. Далі рухатись не було можливості. Вулиці забиті машинами, обозами. Вже вечоріло. Навколо пожарища. Німці палили скирти, оселі, аби створити паніку. Це їм вдалось. Ніякого регулювання. Створився загальний натовп. Хто як міг – розлазились. Водій трактора з моєю гарматою проламав прохід у паркані і через городи вибрався на поле. Сонце заховалося за червоний обрій. Поступово наступала темінь. їхали полем навмання на схід. За нами рухались машини, обози і люди. Вибрались на путівець. Попереду було селище Драбівці, через яке текла невеличка річка. На мосту німці встановили кулемет і строчили трасуючими чергами по нашій колоні. Хтось злісно кричав: "Розвертай гармату і стріляй по мосту!" Тракторист витяг гармату з колони, розвернув у напрямку мосту. Навпроти був крутий берег річки, а міст –

унизу. Потрібен був живий зв'язок для корекції стрільби. Вася Білоус організував такий зв'язок. Перший постріл – переліт. Передають ланцюгом: "Нижче!". Підкручую маховиком. Постріл. "Ще нижче!" – хтось кричить. Третій постріл - "Куди ти, твою мать, по своїх б'єш!" Я перестав стріляти. Підбігає Вася Білоус з закривавленим обличчям. "Шукай пакет, чорт би побрав. Це я так скоригував по собі". Захотілося затягнутись димком. Ледь блиснув вогник сірника, як підбігає старший лейтенант Магула, якого я не бачив після першого бою під Рава-Руською.

– Це ти, Миколо, стріляв? Я пізнав тебе з голосу. Дайте і мені затягнутись димком. Тільки не демаскуйтесь".

Він накрив нас і себе плащ-палаткою. "Так що ж далі?" – запитав його. Не зразу він відповів. А вже як догоряла самокрутка: "Ми в оточенні. Бачите, як усі розходяться. Он на машинах хліб та інше, набирайте і рятуйтеся, як зможете", – і вже на відході наказав: "Трактора розстріляйте, прицільний прилад викиньте". Хмарна ніч застала нас з Білоусом посеред поля. Ми ще посиділи і вирішили: набрати хліба, махорки і що ще знайдемо в обозі, та й іти в ліси придніпровської низини. Цілу ніч ми бродили болотистим лісом. Лише на ранок, забрьохані по пояс, вийшли на сухопуття. По лісу ходили коні з сідлами і вуздечками, щипали траву, але вудила заважали їм пастись. Василь познімав з них сідла та вуздечки, хльоснув лозиною, аби йшли на волю. Потім взялися за себе: виливали воду з чобіт та викручували одяг. Холод примусив нас зайнятися фізвправами. Промені ранкового сонця іноді пробивали порвані хмари. Та нам від того не було тепліше. На галявині перед полем стояла копичка. Вирішили заритися у сіно, щоб зігрітись. В нашому напрямку прямувало два чоловіки в цивільному одязі. Вони вже поминали копичку.

– Стійте! – стиха промовив я. Вони зразу попадали.

– Свої? – я вже сміливіше. Виявилося: то був майор Дем'яненко та ще один з ним.

– Щоб ви живі були! – упізнав він мене. – У вас є що поїсти?

– У нас все є.

Посідали вони з нами. Дали їм хлібину і банку тушонки. Вася Білоус дістав із закладки пілотки махорки і став крутити цигарку.

– О, і це у вас є! Поділіться з нами.

– Звичайно, своєму майорові та ще й рекомендуючому...

Майор зупинив мене, приклавши руку до губ:

– Не називай мене так, ми тепер рівні.

– А все ж, як бути далі? – хотілось почути пораду.

– Тепер кожен собі командир...

Підвелись вони і, подякувавши нам, попрямували своєю дорогою.

Кілометрів за два виднілося село. Хмари розійшлися, небо очистилося, сонце сіяло тепло. Зігрівшись, вилізли з копички і ми, і задумались: куди йти? Вася Білоус сказав: "Я на захід". А я, вийнявши з кишені компас, сказав: "На північ. У наших лісах завжди бували партизани, не корились ворогам". Вже хотіли прощатись, познімали пілотки, як із лісу три німецькі вершники помітили нас, застрочили з автоматів. Діватись було нікуди. Підвели ми руки. До групи полонених, яких вони вели, приєднали і нас. Привели в село Чапаєвку, де зібралося сотні наших поло-

нених. Охорона була незначна, і німці вирішили переправити полонених до Кременчука. Вишикували в колону по чотири. Василь штовхнув мене вбік. "Дивись: майор Дем'яненко!" Побачив і він нас – одразу знітився. Напевно, боявся, щоб ми не виказали йото. З Василем я домовився: по шляху знайти момент для втечі.

Вечоріло. Накрапав дощик. У нічний час німці побоювались вести полонених. На околиці одного села тваринницька ферма, куди й зігнали нас. Дротяної огорожі ще не встигли облаштувати. По два вартових походжали з чотирьох боків. "Тільки тут треба тікати", – вирішили ми. Але не разом – поодинці, так безпечніше. Вартові сходились біля тачанки, потім розходились. Я вигадав момент, прошмигнув під тачанку, причаївшись, доки вони знову зійдуться. А коли зійшлися і, погерготавши, розійшлися, порачкував у темінь ночі. Може, метрів за триста підвівся. У цю мить зчинилася стрілянина. Я подумав: чи не Вася потрапив у халепу. Але то було інше. Хтось із полонених захотів насмикати соломи з покрівлі для підстилки собі на ніч, постріл вартового скосив його на смерть.

Чекав Василя і не дочекався. Хоч він таки втік (про це я дізнався після війни). Йшов я полями, натрапляв на буряки, залишені кавунці. Підкріплювався і прошкував далі. На полі були купи соломи ще не заскиртованої. Вирішив відпочити. Як тільки ступив на розкидану солому, почув грубу лайку: "Куди ти, твою мать, преся". Я переступив і знову на когось натрапив. "Е, тут нашого брата доволі, треба звідси тікати", – вирішив.

Невідомо ще скільки йшов, наткнувся на невеличку копичку і присів. На якусь мить задрімав. Почуття небезпеки змушувало просуватися далі й далі, доки ніч допомагала. На світанку дістався невеличкої річки, яка перетинала мій шлях. Як її форсувати? Уплав не наважувався, бо не відав її глибини, та й на воді почувався не дуже впевнено. Вивчивши обстановку, помітив у заростях лози човен. Я до нього, а весла нема, до того ж човен ланцюгом із замком прив'язаний до верби, гілля якої звисало до самої води. Присів на пеньок. Нічна втома зразу заколисала. Аж чую: "Що вам тут треба?" Я здригнувсь. Переді мною стояв дідок з веслами. Чого я тут, не став йому пояснювати, а перейшов до благання, аби він допоміг переправитись на другий берег річки. Дідок, певно, все зрозумів з мого зовнішнього вигляду, сказав, щоб я почекав тут. Він залишив весла і пішов. Поблизу була хата і подвір'я, яких я зразу не помітив. "Кого ж він приведе?" – хвилювався. Заліз у кущі, спостерігаючи за хатою. Недовго довелося чекати. Від хати йшов дідок і з ним хлопець. Сумніви відпали. Вийшов їм назустріч. Хлопець чемно привітався. Я тепер уже з повною довірою звернувся до діда: "Я вам шинель, а ви мені фуфайку". "Я не проти, – згодився дідок, – тільки на мені, бачте, дуже приношена. Була краща, та я віддав такому ж, як ви". Помінялись ми. В додачу він надів на мою голову свого кашкета.

Сіли в човна. На другому березі я запитав хлопця:

– Німці у вашому селі є?

– Були, хай їм біс. Тепер нема. Зате поліцаї гірше німців, – хлопець плюнув на землю. Потім засунув руку в кишеню. – Ледь не забув, це вам бабуся, – подав згорток у капустяному листку.

– Батько у тебе є? – поцікавився я.

– Є... а може, й нема... Ніякої вісточки з фронту.

Ранкова імла поступалася східній заграві. Пішов я понад річкою, аби далі від села. Дійшов до кукурудзяного поля. Стебла високі, як ліс, здавалися густим березняком. Всім тілом навалювався на пружні стеблини, падав, підводився. Дедалі все частіше й частіше тіло втрачало силу. Шлунок нагадав мені про бабусин згорток. Присів на землю. Розгорнув капустяний пакунок. З жадобою з'їв окраєць хліба з куснем сала, помідор. Начухрав кукурудзяного листу, зробив настил і приліг. Зразу і задрімав. Уві сні зустрівся з дружиною і донькою. Прокинувся, як зійшла вечірня зірка. Насувалася ніч. Треба йти. Не зводячи очей з Великої Ведмедиці, не зчувся, як шугонув у провалля. Там здійнявся вереск. У бісівщину ніколи не вірив, але те, що зустрівся з кошмарним привидом, не викликало сумніву. Перед моїм обличчям хрюкала казкова потвора. Що за мара? Куди я потрапив? Коли я прийшов до пам'яті, побачив: переді мною стояла величезна чорноряба свиноматка, а в другому кутку збився цілий виводок поросят, які лізли одне на одного та верещали. Льоха, певно, сприйняла мене за господаря, який влаштував їй тут притулок від ока окупантів. Потім повернулась до свого виводка, і поросята перестали верещати.

Я відпочив у такому незвичайному товаристві. Обм'якле тіло трохи набралося сили. Вирішив вибратись з ями, аби не побачив господар. На середині круглого котлована - купа кукурудзяних качанів - харч для свині. Біля стіни стирчала сучкувата гілляка. Я збагнув, що то була господарева драбина, і скористався нею. Вже заграли ранкові багряниці на сході. Зоряне небо вмів читати добре, а тому в часі орієнтувався. Десь поблизу має бути кінець кукурудзяному полю. Так воно і сталося. За кілька десятків метрів переливався лан незораної пшениці, а далі виднілося село. Я не тримався доріг. Йшов здебільшого стежками, населені пункти минав і рухався тільки на північ. Йти було тяжко по буграх та долинах. Ноги заплутувались, спотикався і падав. За кілька сот метрів затемніли посадки лісосмуги, за ними біля скирти стояв двигун. На полях красувалася осінь. Хоч ночі прохолодні, зате дні стояли теплі. В повітрі літало бабине літо. Мені пригадалось, як у дитинстві запускав паперового змія з довгим ганчір'яним хвостом. За мною зграєю бігали мої ровесники, захоплюючись польотом змія.

З першими променями сонця від села прямували люди, в основному, жінки до скирти. "Підійду до них", – подумав собі. Це ж наші солдатки та матері. Може, здобряться, щось із своїх вузликів дадуть. Біля скирти сиділи гуртом, чекаючи доки заторохтить мотор. З моєю появою жінки піднялися, з цікавістю обступили мене. Я їх розумів, зрозуміли і вони мене. Всі наперебій підносили мені в кого що було: хліб, помідори, кришеники сала. Все те я брав. Кишені не вміщали всього. Одна жінка стала збирати в торбу все, що давали, і піднесла мені, вкладаючи в руку: "Візьміть, може, й наші десь так..." А коли я витер непрошену сльозу, вони теж стали плакати. Одна молодиця взяла мене за рукав і, відводячи, пошепки сказала: "Скоро має під'їхати староста з комендантом, так ви..."

Як тільки я відійшов метрів триста, з села галопом три вершники прямували до обмолоченої скирти. Праворуч було поле запізнілої гречки. Хоч вона й невисока, а все ж мене прикрила. Вершники відкрили стрільбу з автоматів по скирті. Потім я бачив, як зібрали солдат і повели до села. До вечора пролежав у гречці і все думав: "Тільки жінкам можна довірятись, вони ж свої, не зрадять". Натхненний довірою, не став боятися своїх. Йшов далі. Тепер уже вночі відпочивав. Від пастухів дізнавався про назви сіл і районів. Дійшов до насипу залізниці Пирятин – Прилуки. "Це мені й треба", – подумав, бредучи під посадками. Де не візьмись, майже над головою пролітав "мессершмідт". Видно навіть пілота. Я посварився вслід йому кулаком. Літак круто повернув вліво і став заходити прямісінько мені услід. На щастя, за кілька кроків був невеличкий залізничний місток. Весною, певно, протікала вода, а тепер колії від возів – я туди. Від кулеметної черги піднялася пилюка. "На ось тобі", – показав услід літакові фігуру з трьох пучок.

Спадав черговий вечір. Після двох днів моїх мандрів скінчилося моє продовольство від щедрих жінок. Поблизу якогось хутірця на околиці жіночка вибирала картоплю. Підійшов до неї з тилу, промовив: "Добрий вечір". Вона, не звертаючи уваги, продовжувала роботу. "Певно, не почула", – подумав. Підійшов зовсім близько. "Добрий вечір, матусю!" Не розгинаючись, жінка повернула голову до мене, але продовжувала збирати бульби. Потім повільно випрямилась і якимсь незбагненним поглядом зміряла мене з ніг до голови.

– Може, дасте щось поїсти? – знічено спитав. Жінка ще трохи помовчала, а потім випалила: "Дезертир! Один за одним старцюєте. На кого ви нас залишили?!" На якусь мить я остовпів: "Провались, земля!" Опустивши голову, повернувся і повільно поплентався. Мені перехотілося їсти. В серці не залишилось жодної нотки образи. Жінка мала рацію. Але не знає вона, що і я не винний у тому. Так склалося не тільки в мене. А хто ж винен?! Історія розсудить. У горлі пересохло. Захотілось пити. "Не попрошу й води", – зарікся. Помітив колодязь біля одинокої хатини, але відра не було. На ґанку недобудованої хатини стояла дівчинка дошкільного віку.

"Хіба що в цієї, – зважився. – Може, вона не буде ганьбити". Підійшов і зразу присів на колоду.

– Дівчинко, винеси водиці...

Маля метнулось до хати і невдовзі повернулося з повним кухлем. Слідом за донькою вийшла молодиця з двома дітками: одне за ручку вела, друге тримала на руці, певно, хлопчик, бо жваво махав ручками до мене. Не стільки я пив, як полоскав у роті. Повертаючи кухоль дівчині, подякував їй.

– Може, ви їсти хочете, зайдіть-но до хати, – чемно запросила молодиця.

– Та тільки що мене одна добре пригостила, – ледве промовив. У горлі затисло.

– Не зважайте на таких. У неї, певно, фронтовика нема. Зайдіть, будь ласка, може, і наш батько десь отак...

Зайшов. І зразу став оглядати у рамках фотографії, що рядком висіли на стіні.

– Старшина ваш чоловік?

– Ви що, знаєте, бачили його? – вона з таким радісним трепетом у душі простягла до мого плеча руки. Якусь мить я мовчав, не хотів потьмарити хвилинну радість, що заповнила її серце й освітила хату.

– Та ні... Це я по фото. Не знаю, не бачив...

Молодиця заметушилася. Поставила на стіл гладишку кислого молока поряд зі стопкою млинців та буханцем хліба. Запросила попоїсти. Без церемонії я приступив до роботи: відрізав шмат хліба, обгорнув млинцями і запивав кисляком. А вже коли закінчував їсти, молодиця підійшла до мисника, дістала дві четвертинки сала:

– А це візьміть з собою в дорогу, – поклала на стіл. – Вам ще далеко йти?..

– Дякую. Неблизько. А німці давно тут були?

– Днів десять, як на машинах проїжджали. Кажуть, уже в Харкові.

– Хто каже?

– Наші односельчани бувають у Прилуках, це кілометрів за двадцять звідси. Там німці створили табір для наших полонених. Там і почули, що під Харковом ідуть жорстокі бої. Може, й зупинять ворога.

– Не тільки зупинять, а й поженуть туди, звідки прийшов.

– Хоч би дав бог...

– На бога надіятись, але й самим щось треба робити...

– В нашому селі вбили старосту і поліцая, буцімто партизани.

– Так буде всім фашистським запроданцям! – я підвівся. Низенько вклонився і рушив у путь.

Прилуки обійшов і дістався до залізничної магістралі Прилуки – Ніжин. Місцевість мені була знайома. Йшов усю ніч. На ранок вирішив зупинитись, відпочити і заправитись тим, що дала мені на дорогу щедра молодиця. Затримуватись не став. Йшов без зупинок. Рідні краї додавали снаги.

Поля лежали порожні. Деінде жовтіли кукурудзяні масиви. Останні кілометри долав із останніх сил.

У трикутнику поля, яке врізалося в лісовий масив: зліва – сосновий, праворуч – листвяний, розташувався хутірець мого дитинства. Два десятки господарств, розміщених купками присадибних будов, віддалених один від одного, на бугорках.

Я вже бачив високого ясена, якого посадив біля воріт. Скільки промайнуло часу, як я прощався з батьківською хатою і ясеном, йдучи у світ добувати знання.

Брів городами навпростець, заплутувався в посохлому гарбузинні. Сутеніло. На мій стукіт – двері розчинились. Якась мить мовчання... Худеньке, безмірно дороге мені тіло припало до моїх грудей.

– Синок! Ой, як же постарів, Іванку?

– Мамо, та я ж не Іванко.

Мати відсахнулась... Стала придивлятись.

– Невже Миколка?

– Я, мамо…

– Господи, пошли ж додому й Іванка і Мирончика, якщо живі.

За цим надійшов батько з оберемком хмизу, кинув біля печі. Зав'язалась сімейна розмова. Батько поспішав повідомити, що "позавчора був у Ніжині, передав твоїй сім'ї (мати приготувала) дещо їстівне. Нелегко їм там живеться, бідують".

– Спасибі вам, – обняв батька і матір. – Я завтра сам піду.

– Ні, сину, побудь днів кілька. Поправишся, а потім, уже тоді… – мати умовляла.

– А як ведуть себе там німці?

– Німці поводяться як завойовники: розстрілюють євреїв, комуністів, активістів, грабують.

– Хіба комуністи залишилися тут?

– Ті, хто накоїв багато зла – повтікали, залишились тільки ті, хто не відчував за собою зла на людей, труженики, не керівники.

– А партизани є?

– Кажуть, що є. Ховаються в лісах.

– Звідки це відомо?

– Самі вони себе проявляють. У нашого сусіда Ганжі Євдокима забрали вночі бичка, їсти ж то треба… А Євдоким, з дурості, заявив у старостат, то його партизани прийшли і вбили. Кажуть, що німці вже захопили Смоленськ і Харків. На Москву прямують з танками… Що воно буде? – батько похилив голову.

З тривогою в душі я вийшов на подвір'я. Стояв і дивився на небо. Хмаринки пливли з заходу на схід. Зірки іноді пробивались крізь прогалини хмарок. Пам'ять вихоплювала із минулого якісь уривчасті безладні випадки – все те викликало смуток. Минуле стояло поряд зі мною, а майбутнє бачилось невиразно і тривожно.

В душі була така упевненість і сила. Вірилось: перенесу всі злигодні, вистою всі біди, тільки б не смерть… Я вперше подумав про смерть. І мені стало страшно тут, дома. Невже я не принесу щастя своїй сім'ї?

Хотілося закричати і протестувати!.. Мені уявилось, що всім тут живущим також страшно, страшніше, ніж на фронті, бо там я не бачу дітей, що просять їсти, матерів, які не можуть нічим допомогти дітям, що плачуть.. Я підійшов до ясена, обняв його обома руками, закрив очі, повні сліз… З дитинства не зазнав щастя, радості життя. Нарешті, усміхнулась доля подружжя і батьківства, та тільки як миттєвість. Як сон… Війна зруйнувала. Проклята вона і ті, хто її розв'язав…

Я відчув дотик руки до мого плеча. Обернувся. Поруч стояв батько. "Не горюй, синку, – промовив, – знесли не таке. Витримаємо і на цей раз, аби були разом".

–Цебто ви думаєте, що німці "з новим порядком" принесуть нам покращання?

– Звідки це ти взяв? Думаєш, що я, скривджений совітською владою, відбувши п'ятирічне заслання за те, що не йшов до колгоспу, повірю німцям у їх "новий порядок"? Ні, синку, козацький рід не покорити ніяким завойовникам…

"Де общеє добро в упадку, забудь отця, забудь і матку", – пригадались слова з "Енеїди" Івана Котляревського.

– У що ви вірите, батьку?

– У бога і честь людини. А бездіяльність – це зрадництво, чого не простять потомки.

– Дякую, батьку, за підтримку і пораду.

– От і добре. Завтра поміркуємо, як бути далі.

Після гарячої вечері втома заколисала на сон. Різні привиддя марились. Спалось неспокійно, бурмотів. Іноді розплющував очі. Біля мене сиділа мати, поправляла рядно. На ранок почув рипіння дверей (батько вже порався). Мати йому: "Тихіше вештайся там". Прокинувся і я. Швидко встав, метнувся за одягом, а його нема – брюки і гімнастерка висіли в кухні. "Полеж іще трохи. Хай досохне твій одяг", – мати впівголосу.

З сіней долетіла розмова батька з кимось. "Яка промашка трапилась. Треба ж було попередити батька, щоб ніхто не знав, що я тут", – занепокоївся.

Затим увійшов батько до хати.

– З ким ви балакали у сінях?

– То Петро Гринь заходив за пилкою.

– Ви сказали йому, що я тут?

– Ні, він ні про що не питав. Добре, що мати не настигла, а то вона обов'язково порадувалася б...

– Тоді гаразд. Продовжимо нашу вчорашню розмову...

Обговорили мій план. Я вирішив іти в партизани. Але ж мені дуже хочеться з дружиною і донькою побачитись хоч би здаля, таємно. Як це зробити?

Батько помовчав, розмірковував. Потім встав і вийшов. Незабаром повернувся.

Я тобі вчора не встиг одну річ показати. Ось на, поцікався, – подав мені два акуратно згорнуті папірці.

Читаю перший папірець-листівку: "Мешканці міста, допомагайте німецькій адміністрації встановлювати новий порядок. Виявляйте комуністів, активістів. Йдіть на службу в поліцію. Комендант міста".

Другий папірець. Читаю:

"Рабство, катування і смерть несе для нашого народу "новий порядок" Гітлера. Сотні, тисячі патріотів піднялись на боротьбу з гітлерівськими мерзотниками.

Смерть німецьким окупантам!

Штаб партизанського загону".

– Виходить партизани є, діє підпілля патріотів. Це дещо змінює мої наміри.

Наступного дня я відправився до Ніжина. Розраховував прибути надвечір.

Мати відшукала з батьківського одягу таке, щоб не виділятись серед людей. Налаштувала торбинку харчів.

Викладачі і співробітники інституту – партизани

Йшов порожніми вулицями. Непривітними, похмурими виглядали будинки з паперовими хрестами на вікнах, йшов спокійно, намагався не оглядатись, аби не привертати до себе уваги.

А коли підійшов до знайомої квартири, серце закалатало - оглянувся, увійшов на подвір'я. Сінешні двері були відчинені. Переступив поріг до кухні. На стільці сиділа теща, біля неї крутилася донька.

– Добрий вечір! – стиха промовив.

Теща підвелася, а донька за неї заховалась, схопилась за спідницю і, як звірятко, спостерігала за невідомим їй.

Настала хвилина розгубленості. Я остовпів, не знав, як далі повестись.

– Микола?.. Свят, свят, – перехрестилася.

– А... Дуся де? – мене охопила тривога.

– Зараз... Зараз, – вона швидко взяла на руки доньку, і – в другу кімнату. Я за нею. Дружина відпочивала на теплій печі.

За день натомилась, збираючи на городі сухе картоплиння на зимове опалення.

– Дуська... Дуська, – кликала її мати.

Але та не озивалась. Тоді теща підставила до запіччя табуретку і, не випускаючи з рук доньку, стала смикати за ногу.

– Вставай!.. Гість прибув!

– Одчепіться... Дайте сон додивитись, – почув її голос.

– Микола прийшов! – підвищила голос теща.

Дружина злетіла з печі, ледь не впала.

"Невже... правда?" – стала протирати очі. У хаті вже темніло.

Настала невимовна, неописанна хвилина. Стояли ми в обіймах. Зі стану забуття вивела донька. Вона смикала матір за спідницю. Крізь сльози промовляла: "Мамо, візьми мене на руці".

Дістав я зі свого пакунку яблуко і пиріжечок, вклав їй у долоньки. Донька охоче взяла і зразу жадібно стала їсти.

Дружина радо, ковтаючи повітря, стала переказувати недобачений сон: буцімто вона зустріла мене на пшеничному полі і не може дістатись до мене, і не може нічого сказати.

Слухаючи її сон, мати сказала: "Помолися перед сном Богу". Бували і в мене подібні сни, "як у око", кажуть.

Як це пояснити? Наука до цього ще не дійшла.

Від дружини я одержав повну інформацію про ситуацію в Ніжині. Дружина розповіла, що в місті з'являються листівки проти гітлерівської брехні. Другого дня вирішив зустрітися з однокурсниками по інституту, які не були мобілізовані на фронт по інвалідності.

Таким виявився Віктор Іванович Тищенко. Йшов я до нього з обережністю, бо він завідував курсами молоді по вивченню німецької мови. Окупантам це було потрібно. Зустрівся я з Віктором у його кабінеті. Прийняв він мене привітно. Розпочали розмову зі спогадів про минуле, про навчання, про товаришів. Віктор поцікавився, яким чином я з'явився в Ніжині, про бої на фронті. Відповідав йому з оглядкою, спостерігав за його реакцією. Нічого такого особливого за ним я не помітив. На кінець нашої розмови звернувся до нього зі своєю проблемою: чи не допоміг би він мені

влаштуватись на будь-яку роботу, аби легалізуватися в Ніжині, цебто прописатись, бо інакше мене могли німці запідозрити і запроторити до табору військовополонених, а це вони роблять у Ніжині.

Замість прямої відповіді Віктор ніяково знизував плечима, жалівся на обставини, мовляв, зараз нашому братові нема відповідної роботи, окрім служби в поліції.

Я його уважно вислухав, незадоволено махнув рукою, підвівся, прямуючи до виходу. Коли дійшов до дверей, він мене зупинив: "В мене є знайомий сліпий, керує артіллю незрячих. Роблять там з мотузок кінські шлеї для німецьких військових потреб. Я познайомлю тебе з ним, може, він чимось допоможе. Там потрібні і зрячі для допомоги сліпим".

Не зразу я погодився, але, подумавши: "А чого б не познайомитися зі сліпими?"

Домовились про зустріч. Йшли ми набережною по окупованому Ніжину. Довкола порожньо, хіба що прочалапає зрідка від колодязя жінка з відром. Вже зрівнялися з базарною площею. Оглянулись навкруги. В старовинній частині Ніжина церква тулилася до церкви, а з-за річки Остер, як лебідь, гордовито плив над верхів'ями графського саду будинок інституту. Віктор призупинив ходу, зачаровано промовив: "Ех, було ж колись..." Ніжинським жінкам за героїзм і кмітливість в нагороду сам Петро Перший дозволив носити козацькі папахи. "Поглянь лише, – вказав на зелений вал на березі Остра. – Це місце ще в давнину назвали "Замком", бо було ксиристуикс для ворога. Сюди підійшов загін шведів, що відбився від основних сил армії, яка просувалася на Полтаву. Чужинці думали без бою взяти місто. Але ніжинські жінки-козачки переодяглися в чоловічий одяг та й вийшли на цей вал. Побачивши величезну кількість воїнів, шведи не наважилися вступати в бій і обминули Ніжин..."

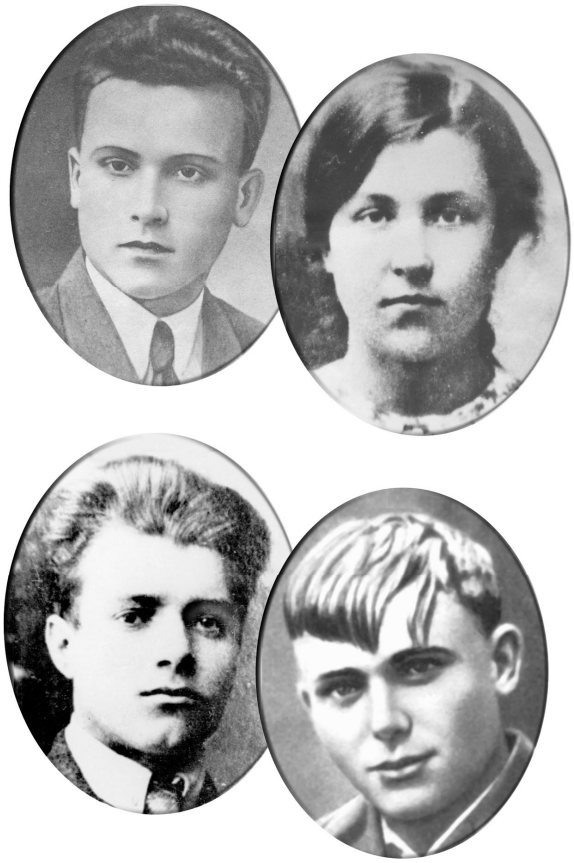

Викладачі та студенти-підпільники: М. Шуст, Г. Солодовник, І. Могильний, П. Артеменко

Його слова, ніби докір, лягли на серце: "Чому ж тепер гітлерівські забороди топчуть славу наших предків? "

Розмова сама собою урвалась. Назустріч нам вийшов із

провулка чоловік. Ще здалеку було видно, що він у великих чорних окулярах. Чоловік ішов сам, неприродно високо підіймав ноги – мовби відлічував кроки.

– От і добре, що саме тут зустрінемося, – мовив Віктор і гукнув: – Свій свояка вгадає здалека!

– А, це ти Вікторе? Добрий день!

Молодик у чорних окулярах простягнув моєму супутникові руку. Вони довго трясли один одному правиці, а я стояв збоку, не наважувався втрутитися в розмову. Якимось надчуттям молодик збагнув, що поряд хтось є і спитав:

– А хто з тобою?

– Це мій товариш ще з студентських років Микола Шуст. Знайомтесь, – відрекомендував мене Віктор.

– Яків Батюк, – подав руку.

Віктор почав викладати намір нашого візиту. Батюк слухав уважно, не випускаючи моєї руки зі своєї, а кінчиком пальців другої руки невимушено обмацував мою руку аж до плеча, мовби намагаючись прочитати мої думки. Затим запитав:

– Вам місце чи робота потрібні?

– Більше мене цікавить місце.

– Тим краще. Це можна. Але про деталі домовимось завтра.

Наступного дня я був у конторі Товариства сліпих уперше і востаннє. Після одержання довідки про те, що працюю канатником, на біржі праці мені видали німецький паспорт (аусвайс) та картку на 200 грамів просяного хліба. З того часу на квартиру Батюка я приходив майже щовечора. При світлі каганця, а то й без нього, ми засиджувалися допізна – розмовляли. При зустрічі Батюк завжди питав: "Що нового?" Я розповідав про все, що вдавалось побачити, почути. На мою інформацію він тільки потирав долонями. Я хотів почути його реагування, але він промовчував. Я зрозумів його: вивчає мене.

Одного вечора на квартирі Батюка я застав групу молоді. Серед них був знайомий по інституту Віктор Нелеп, син репресованого. Одні грали в шахи, інші палили самокрутки. Яша Батюк непомітно підвівся зі свого постійного місця – дерматинового дивану, підійшов до великого фікуса в зрізаній діжці, вправно натиснув на наличник підвіконня. Почулось тріскотіння, а потім тихий, але чіткий знайомий голос диктора:

"Увага! Увага! Говорить радіостанція ім. Комінтерну! Зведення Радінформбюро! Сьогодні в жорстоких боях наші війська перейшли в наступ... Звільнили...

Всі припинили дихання... Потім музика: "Вставай страна огромная"... І все затихло.

Відчувши захоплення товаришів, Батюк заговорив: "Все, що ми сьогодні почули, фашисти прагнутимуть перебрехати або будуть замовчувати. До ранку ми віддрукуємо листівки, а завтра розклеїмо по місту, аби всі знали, що відбувається на фронтах. Надходила комендантська година. Пора було розходитись.

Батюк розпорядився: кому й куди завтра доставити листівки.

– А ти, – це він до мене, – завтра зайди сюди.

– За листівками?

– Вгадав. Але й інше буде тобі завдання...

Так я став членом підпільної організації.

Два роки діяло підпілля. 15 вересня 1943 року радянські війська звільнили від окупантів м. Ніжин. Підпільна організація була викрита, а її члени розстріляні. Чудом я у складі п'яти підпільників залишився живим.

Після детальної перевірки органами НКВСі які не знайшли під-твердження своєї версії: "Людина, яка потрапила в пазурі карального органу СД, повинна загинути або стати зрадником", мене залишили в спокої. Про діяльність підпілля і мою участь у ньому в повоєнні роки вийшла двома виданнями документальна повість "Пітьмі непідвладні" у видавництві "Молодь" 1983 р. та в 1995-му в Чернігові. Але це було недавно, тоді ж, у 1943-му мене знову мобілізували на фронт.

Фрагмент тексту спогадів Шуста М. Н. друкується за книгою: Шуст М. Н. Інтриги Рейху і Кремля : художньо-документальні та публіцистичні оповіді. – Чернігів : "Нова хвиля", 2001. – С. 19–33.

Викладачі інституту – учасники Великої Вітчизняної війни

ВАСИЛЬКОВСКИЙ Григорий Петрович

кандидат филологических наук, доцент, зав. кафедры русской и зарубежной литературы Нежинского педагогического института с 1944 по 1975 гг.

Вечная наша благодарность

Начальник немецкой фельдкомендатуры в Нежине Канте появился у здания институтской библиотеки днем и не один. Его сопровождали в машине два автоматчика с собакой, переводчик и местный полицейский. Он был давнишним жителем Нежина, хорошо знал город. Как только немецкая машина остановилась, полицейский первым соскочил на землю, угодливо открыл дверцу, пропустив офицера вперед. “Библиотека не работает” – прочитал он написанные от руки слова.

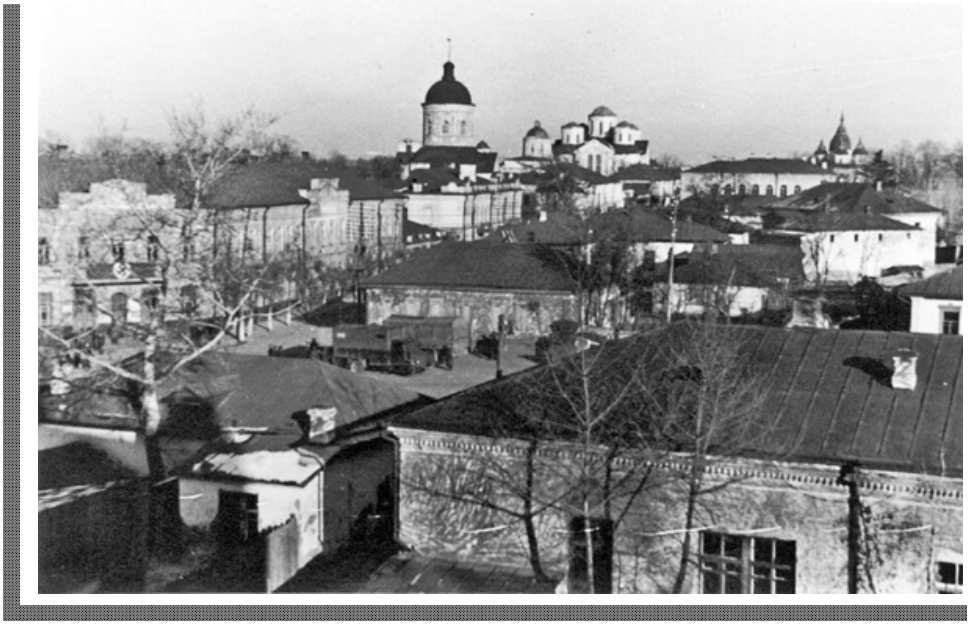

Нежин периода окуппации

Полицай и солдаты забарабанили в дверь и окна здания. Увидев это, жители начали собираться и заполнять улицу Гоголя, ожидая дальнейших событий. Они не впервые с болью наблюдали, как оккупанты, ворвавшиеся в Нежин 13 сентября 1941 года, размещали свои военные, карательные и административные учреждения. Здание Нежинского педагогического института имени Н. В. Гоголя гитлеровцы превратили в госпиталь, комнату-музей Гоголя – в кухню. Общежитие студентов – под фельдкомендатуру, в здании горсовета – мадьярская жандармерия. Не было дня, чтобы оккупанты не жгли, не арестовывали, не расстреливали...

И вот теперь – библиотека Нежинского педагогического института. Она находилась в центре города, в каменном здании бывшего купеческого клуба. Двухэтажный дом с подвалом, 14 комнат, здесь хранилось более 300 000 томов. Книги XV–XX веков на многих языках мира. Этим собранием гордились, дорожили. Толпа горожан перекрыла улицу. Тогда по приказу офицера солдаты стали разгонять народ. Двери отворились, на пороге казалось бы мертвого дома стояли две женщины с бледными взволнованными лицами. – Кто вы есть? – спросил лейтенант, указывая хлыстом то на одну, то на другую.– Директор, библиограф. – Прекрасно. Идите вперед, покажите помещение.

“Когда неожиданно появились в библиотеке немцы, – рассказывала потом директор библиотеки Нина Георгиевна Наркевич, – у нас с Зинаидой Константиновной сжались от боли сердца, пересохло в горле. Что будет с книгами, выбросят или сожгут? Где искать защиту? Жаловаться? Кому?..

С того дня, 24 августа 1941 года, когда Нежинский институт приостановил свою работу, в связи с наступлением немецких армий, по распоряжению Комиссариата Просвещения Украинской ССР, он стал готовиться к эвакуации в Уральск. Ми, библиотекари, были заняты хлопотами по спасению институтской библиотеки. Сначала ректорат планировал вывезти ее в Уральск. Но после того, как эшелон с преподавателями, студентами, книгами и архивом института попал на станции Ромны в руки гитлеровских десантников, от этого плана пришлось отказаться.

Перед отправкой из Нежина последнего эшелона ректор института И. М. Гречко собрал всех библиотекарей, которые оставались в городе и, прощаясь с ними, сказал: “Вот вам, друзья, ваш начальник Нина Георгиевна, помогайте ей. А вам, товарищ Наркевич, ключи от нашей родной библиотеки. Смотрите за ней. Берегите ее. Сохраните ее – вечная вам всем благодарность от тех, кто вернется с фронта, и тех, которые появятся на свет, и будут потом учиться в нашем институте”.

Все, кто тут были, помню, заплакали. Ректор поклонился, попрощался и отбыл на фронт. Оставшись вдвоем с Зинаидой Константиновной Константиновой, ми спустились в подвал библиотеки, нашли старые доски, забили окна. А чтобы книги били под постоянным присмотром, переселились в библиотеку. Пусть знают, что тут есть живые люди, хозяева.

Ночами было жутко. За городом в глиняных карьерах кирпичного завода оккупанты расстреливали советских людей. У мадьярской жандармерии, которая находилась почти рядом с библиотекой, визгливо играли на губных гармониках пьяные солдаты.

Н. Г. Наркевич

З. К. Константинова

Спокойнее, безопаснее теперь для этих двух немолодых одиноких женщин было бы оставаться в своих домах, подальше от страха и людских страданий. Но вот они поселились здесь. Библиотека – храм разума, красоты, свободы...

Шла беспримерная в истории человечества война – не только армий, танков и самолетов. Война мировоззрений, человеческих характеров. Слабые женщины, они решили выстоять перед изувеченным настоящим, не потерять достоинства перед добротою и верой будущего. И потому защищать великие ценности человеческой культуры.

Обойдя все комнаты и подвал библиотеки, немцы после краткого совещания предложили Наркевич и Константиновой немедленно освободить весь первый этаж от книг и мебели: "Тут разместятся солдаты фюрера. Срок исполнения – сутки". Сутки – семь комнат, 120 000 книг.

"До войны мы были немножко наивными мечтателями, а тут жизнь вдруг навалила столько проблем, вопросов, немедленно требующих решения. Бросились спасать библиотеку. Пошли по домам, оставшихся в городе библиотекарей и стали переносить книги с первого этажа в подвал, на второй этаж. Небольшую часть положили в шкафы и закрыли их на замки.

К добру это не привело. С первых же дней солдаты, сбив замки со шкафов, стали топить печи книгами, лесенками, столами. Иллюстрированные издания, особенно на немецком языке, разграбили. Уничтожали жестоко советскую литературу, учебники по истории СССР и УССР, украинской и русской литературе. Стало ясно: на этом немцы не остановятся. Мысль, что книги погибнут, заставила преодолеть страх. В отсутствие солдат мы перенесли на второй этаж то, что осталось в шкафах. На какое-то время опасность ослабела, солдатам завезли дрова, и они стали топить ими печи".

Зима 1942 года была студеной и голодной. Наркевич и Константинова не получали ни продуктовых карточек, ни денег, но не искали работы на бирже. Жили на то, что удавалось обменять или продать на черном рынке из личных вещей. Недоедали. Спали в неотапливаемой комнате, не раздеваясь. Заходили не с главного хода, а со двора, через подвал, по черному ходу поднимались на второй этаж. Света не зажигали.

В феврале 1942 года положение ухудшилось. Неожиданно пришли вооруженные солдаты в сопровождении представителя фельдкомендатуры оберфельдфебеля Петера и приказали Наркевич снова показать им все помещение и фонды библиотеки. "С удивлением оглядывали они книжные полки. Их удивляло огромное количество книг в библиотеке такого небольшого города. А когда Константинова объяснила, что библиотека принадлежит старинному высшему учебному заведению, и тесно связана с именем великого русского писателя Н. В. Гоголя, фельдфебель чванливо заметил, что такого писателя он что-то не помнит и, обратившись к полицаю, справился, а не коммунист ли этот Гоголь".

Из дальнейших разговоров немцев стало понятно, что оккупанты намерены уничтожить библиотеку, а здание передать мадьярской фельдкомендатуре. Чтобы не допустить этого, Нина Георгиевна и Зинаида Константиновна решили пойти на крайность. Упросив преподавателя немецкого языка института Елену Дмитриевну Замыслову, втроем они отправились в немецкую комендатуру к самому фельдкоменданту майору Ринге. Шаг был весьма рискованный. Учреждение это, как и дом, где оно помещалось пользовались дурной славой. Тут гитлеровцы жестоко мучили арестованных советских граждан, отсюда редко кто возвращался.

Можно представить, какую силу воли, мужество надо было иметь, чтобы добровольно пойти в это логово. Они пошли. Комендант был немало удивлен смелостью женщин. А когда с ним заговорили на чистейшем немецком языке, спросил: "Откуда фрау так прекрасно знает немецкий язык?" – "Я окончила Сорбоннский университет, а стажировку по немецкому проходила в Берлинском университете".– "О, так мы с вами, фрау, учились почти в одном высшем учебном заведении".

Подобрев, Ринге стал разговаривать гораздо дружелюбнее. Он выслушал просьбу пришедших и тут же сказал, что дать обещания не занимать здание библиотеки не может, но отодвинуть срок выполнения приказа обещает на месяц.

Обращаясь к Наркевич, комендант, приняв прежний вид, строго предупредил: "Библиотеку вашу придется почистить от коммунистических книг. Завтра ми пришлем список запрещенной литературы. За невыполнение приказа фрау директор будет наказана по законам военного времени".

"Мы вышли из фельдкомендатуры, – вспоминала потом Константинова,– ни живы, ни мертвы. Как только там выстояли! Полчаса показались вечностью. Вывели нас немецкие солдаты с автоматами и, когда закрылась дверь, ми с жадностью глотали свежий воздух.

Чего ми добились? Пусть временной, но все же отсрочки, надеялись подыскать за это время какое-нибудь помещение.

На другой день нам принесли из комендатуры список запрещенной литературы. Тут било более пятисот наименований, и среди них сочинения К. Маркса и Ф. Энгельса, В. И. Ленина, В. Г. Плеханова, Карла Либкнехта и Клары Цеткин, И. В. Сталина и Августа Бебеля.

Из художественной литературы надлежало изъять М Горького, всех советских поэтов и писателей, из зарубежных – Г. Гейне, З. Потье, М. А. Нексе, И. Бехера. В. Бределя, А. Зегерс, Л. Арагона, Р. Роллана и многих других. Всю эту литературу надо било сдать фашистам для уничтожения. На городской площади они готовились устроить аутодафе".

Наркевич и Константинова пошли на хитрость. Вдвоем за сутки они перенесли всю марксистскую литературу, советскую классику и произведения зарубежных писателей в подвал, заложили ими ниши и закамуфлировали церковными книгами, а также книгами на греческом и латинском языках. Но ниш не хватило. Тогда они стали складывать запрещенные немцами книги в темных, неосвещенных углах вдоль стен на пол, выложив предварительно его толем и картоном. Складывали книги штабелями: слой книг, слой картона, а потом все это засыпали битым кирпичом, известью, мелом, всяким мусором, сверху набросали битых ящиков, досок, макулатуры.

Здание общежития института, где в годы оккупации находилась немецкая комендатура

Они понимали, что рискуют жизнью. Организовали выдачу нежинцам книг и журналов – что ж, пусть дореволюционного периода.

"Ринге разрешил нам выдавать, такие журналы, как "Вестник Европы", "Русская мысль", "Русское богатство" и даже "Вестник жизни". Он не был осведомлен, что среди авторов "Вестника жизни", например, были запрещенные М. С. Ольминский, В. Ульянов, В. Воровский, М. Горький, А. Луначарский. Но мы-то знали".

Выдачу книг и журналов наладили в небольшой комнате первого этажа (где теперь идет обработка книг). Этот уголок был важным местом в жизни Нежина в период оккупации. Сюда приходили нежинцы, хорошо знавшие друг друга. С оглядкой передавали последние известия с фронтов войны и местные новости. Естественно, сюда иногда показывались полицаи,

"Однажды из немецкой комендатуры нас предупредили, что на следующий день сюда прибудет грузовая машина, чтобы забрать всю коммунистическую литературу из библиотеки. Закрыв выдачу книг и

библиотеку, ми стали думать, что нам делать, не сдавать же в самом деле уже спрятанную марксистскую литературу. Об этом и речи не могло быть. И тут мы вспомнили, что у нас имеется выбракованная еще до войны литература по социально-политической тематике: старые учебники, брошюры. Немедленно стали наполнять ими ящики. Набралось четыре ящика. Кое-как забили их гвоздями. На следующий день сдали под расписку груз двум немцам и полицаю. Машина уехала, а на душе было неспокойно; К. счастью, все обошлось благополучно. Как нам потом рассказали, макулатура била сожжена в топках котельни самой комендатуры. Не прошло и двух дней, как в библиотеку снова нагрянули немцы с полицаями – проверить. Осмотрели все полки. Особенно старались четверо местных полицаев. Заглянули и в подвал, осветили фонарями ниши и углы, но ничего не нашли. На руках у нас била расписка о сдаче "коммунистической литературы в количестве четырех ящиков", и мы предъявили ее.

Как мы себя чувствовали в ту минуту – лучше не спрашивать. Ощущение было такое, будто ты вот-вот сейчас провалишься. Наконец немцы ушли. Мы закрыли библиотеку и отправились домой. Сил не было. Легли спать и проспали добрых полсуток".

Подошла зима 1943 года. После Сталинградского поражения немцев стало ясно: скоро, скоро кончится господство их на нашей земле. Это подтверждалось и большим скоплением в Нежине раненых немецких, мадьярских, итальянских, румынских солдат. Они явно не хотели уже воевать. Да и внешний вид самих немецких офицеров значительно изменился: куда девались прежняя чванливость и высокомерие.

Наплыв раненых был так велик, что оккупанты стали искать новые помещения для госпиталя. И снова их внимание привлекло здание институтской библиотеки. В начале февраля 1943 года Нину Георгиевну Наркевич неожиданно вызвали в комендатуру. На этот раз не в немецкую – в полицейское управление. За ней прислали двух вооруженных полицаев.

"Я сильно била взволнована этим вызовом,– вспоминала Наркевич,– и все думала, что могло случиться? Зачем конвойные? Может быть, пронюхали о спрятанной марксистской литературе? Но об этом знала только одна душа – Константинова, которой доверяла как себе самой. Возможно, полицаи как-нибудь узнали о моем участии в революционном движении Нежина 1905 года? Я терялась в догадках, не зная, что и подумать.

В полиции выяснилось, что моя особа тут не при чем. Приказали очистить всю левую половину здания библиотеки. И сделать это как всегда – немедленно. Стала было упрашивать начальника полиции, но он перебил меня и угрожающим тоном сказал: "Досить мене агітувати. Це вам не Радянська влада. Дано наказ, виконуйте! Не виконаєте – пожалкуєте!"

Тогда с Е. Д. Замысловой попытались еще раз обратиться к Ринге, но он нас не принял, и мы поняли, почему меня вызвали в городское полицейское управление. Вопрос у них согласован. Оставалось одно – выполнять приказ: освобождать всю левую половину первого и второго этажа от книг. Но куда их девать?

Рядом, с левой стороны институтской библиотеки, находилось почти впритык одноэтажное здание городской библиотеки. Мы достали ключи, собрали оставшихся в городе служащих институтской библиотеки и в

течение дня перенесли сюда весь книжный фонд левой стороны. Когда уже все било сделано, Зинаиду Константиновну вдруг что-то осенило: “А знаете, Нина Георгиевна, что мы не хорошо сделали? Самые ценные старинные издания, почти уникальные, вынесли отсюда. А если что случится? Где их лучше спасти: у нас в подвале или тут в городской?

И мы, засучив рукава не чувствуя усталости, стали обратно переносить из городской библиотеки в подвал свои редчайшие издания XVI–XVIII веков: “Илиаду” и “Одиссею” Гомера, произведения Сократа, Софокла, Еврипида, Аристотеля на древнегреческом языке, “Энеиду” Вергилия – на латинском языке (издания 1547 года), “Арифметику, сиречь науку числительную” (1703 год) Магницкого, “Грамматику словесную” Мелентия Смотрицкого (1618), “Слово о полку Игореве” (1800), первое издание “энциклопедии” Д. Дидро на французском языке (1751), рукописные гетьманские универсалы XVII–XVIII вв., Нежину подаренные сочинения Ломоносова (1794). Радищева (1807) и другие. Эта работа, хотя и стоила огромного напряжения всех сил, и физических, и моральных, не пропала напрасно: редчайшие издания, которым нет цены, были спасены от верной гибели”.

В начале августа, 1943 года нежинцы уже хорошо знали, почему немецкая армия “сокращает фронт”, были твердо убеждены, что их родной Нежин скоро будет освобожден. Об этом читали в листовках, разбрасываемых с наших самолетов, в невесть откуда появлявшихся воззваниях, напечатанных чьей-то бесстрашной рукой.

В сентябре события стали разворачиваться быстро. Гитлеровцы уже готовились к отступлению. Напоследок, “очищая” тюремные застенки, расстреливали десятками беззащитных узников, подрывали лучшие здания Нежина и те, в которых были магазины, клубы, столовые, кинотеатры, больницы и аптеки. 12 сентября они стали эвакуировать госпитали, освободили даже занятую левую часть здания библиотеки. Наркевич и Константинова хотели спрятанные в городской библиотеке книги перенести обратно, но опоздали. Бросились в городскую библиотеку, а там к их удивлению оказались немцы, с ящиками, шнуром, лопатами. Как нам потом объяснили, то были немецкие саперы. Они закладывали взрывчатку…

Страшная догадка промелькнула в голове: если городскую хотят взорвать, то, наверное, та же участь ожидает и нашу. Забыв об опасности и страхе, мы бросились обратно на свое подворье: немцев тут не было, не было и ящиков, и шнура. Опустились в подвал – все на своих местах. Значит, еще придут.

В ту ночь с 12 на 13 сентября, конечно же, не спали. Вокруг города пылали зарева пожаров. Особенно их было много на востоке. где в течение двух последних дней шли ожесточенные бои за Нежин. Там безостановочно гремела артиллерийская канонада, рвались авиабомбы. И среди этого сплошного гула и воя вдруг где-то недалеко раздался взрыв оглушительной силы. Немцы подорвали старинное, самое красивое в Нежине здание классической архитектуры начала XIX века на улице Красных Партизан.

Оно было почти ровесником Нежинской гимназии высших наук, построено по проекту выдающегося архитектора России А. Д. Захарова.

13 и 14 сентября бой за Нежин ожесточились. Немцы спешно вывозили из города награбленное добро. То, что не могли вывезти, предавали огню. “Мы уже начали было думать, что гитлеровцы в суматохе отступления забыли о нашей библиотеке. Но ошиблись. Немцы оставались пунктуальными и в эту минуту: аккуратно, последовательно выполняли свой варварский план разрушения Нежина.

Когда мы утром 14 сентября выглянули из окна библиотеки на улицу Гоголя, то увидели сплошной дым и догоравшие остатки строения. Вся улица и площадь были забиты немецкими машинами. Танки, бронетранспортеры, артиллерия, пехота и машины с ранеными бесконечным потоком двигались с востока на Киев, не останавливаясь в Нежине. Картина отступающего врага подымала такое радостное настроение, что хотелось кричать и петь. Однако радоваться было еще рано.

Обернувшись к окну, выходившему во двор библиотеки, оцепенели: те же самые немецкие саперы, которых мы видели вчера в здании городской библиотеки, теперь протягивали шнур через двор в подвалы нашей библиотеки. Из окна нам было видно, как они снимали с машины металлические ящики и заносили в подвал через выбитые рамы окон. Что делать?

Саперы закончили свою “работу”, сели в грузовую, покрытую брезентом, машину, вывели ее со двора, закрыли за собой даже ворота на замок и уехали к очередному объекту.

Хотя мы и не были военными, но план у нас созрел почти мгновенно: перерезать или как-то перебить шнур. Тихо вошли через подвал на подворье, огляделись по сторонам. Сквозь щели досок забора была видна пустая улица. Теперь самое время действовать, но под руками, как назло, ничего подходящего, кроме небольшого куска чугунной канализационной трубы. Мы подняли ее и начали бить по шнуру. Били поочередно. Одна била, другая стояла у забора: не идут ли немцы? Вскоре обнаружилось, что это не запальный шнур, а электрический кабель с медной проволокой. Начали гнуть проволоку то в одну, то в другую сторону. Сколько ушло у нас на это времени, не знали. Торопились страшно. Перекрутив кабель, загнули концы проволоки подальше друг от друга, уложили в прежнюю колею, засыпали песком и сухой травой и только тогда разрешили себе вернуться в помещение библиотеки. Закрылись изнутри, поднялись наверх, немного отдышались и стали наблюдать из окна: никого не было.

Только тут, присев на стулья, мы обнаружили, что руки и пальцы наши кровоточат и ноют, грязные от ржавчины и земли. Ну и пусть. Беспокоило одно – вернутся или не вернутся сюда саперы для проверки? Но они не вернулись...”

С востока все отчетливее надвигалась, все ближе гремела артиллерийская канонада. Разрывы снарядов и бомб сливались со сплошным гулом советской и вражеской авиации, танков и самоходок. В эту ночь наверняка никто из нежинцев не спал. В домах нигде не светились огни. Но люди сидели у окон. Гитлеровцы отступали по всем улицам города. “Шнель!”, “Шнель!”, “Шнель!”, “Шнель!” – слышалось одно и то же немецкое слово. А

потом как-то сразу наступила тишина, и среди ее обманчивой минуты неожиданно раздался взрыв огромной силы, один... другой...

"Мы в ту минуту находились с Зинаидой Константиновной в сторожке дома Нежинского архива (церковь Иоанна Богослова), что рядом с институтской библиотекой. Посоветовавшись между собою, решили в эту ночь расположиться где-то недалеко от библиотеки: ведь саперы могли вернуться и проверить кабель. Когда прогремел первый взрыв, у нас замерли сердца, похолодели руки и ноги. Взрыв был совсем рядом. От взрывной волны вздрогнули стены и посыпалась штукатурка. Закричали птицы. Мы бросились к окну сторожки, глянули: наша библиотека стояла целая, но в дыму. За ней что-то горело. Мы поняли: немцы взорвали городскую библиотеку.

Первым побуждением моим было ринуться туда, где горели книги. Но Зинаида Константиновна схватила меня за руку: "Куда вы, Нина Георгиевна? Образумьтесь! В ночь?" – она не пустила меня, и это было сделано вовремя, так как через несколько минут воздух рванул новый взрыв. Снова бросились к окну – наша библиотека все еще стояла на месте, полыхало соседнее с ней здание аптеки. Дрожь прошла по всему телу: неужели сейчас решится судьба нашего книгохранилища? Однако сколько мы не напрягали слух – третьего взрыва не последовало. Понемногу светлело. Где-то послышался едва различимый треск мотоциклов. Он все более и более усиливался с восточной стороны.

Мы открыли окно сторожки. Совсем недалеко громко кричали женские и мужские голоса: "Наши! Наши! Родненькие! Советская Армия! Выходите, добрые люди, встречать своих! Своих!"

Кинулись на Гоголевскую улицу. Несмотря на ранний утренний час, на ней уже было много народу. Кое-как одетые, нежинцы стояли по сторонам, а по центру спокойно двигались советские мотоциклисты, саперы, пехотинцы. Общая радость охватила людей. Они бросились к пехотинцам, обнимали, целовали их. Мы были счастливы, только тревога не исчезла. Ведь библиотека оставалась заминированной. Надо было немедленно найти саперов.

Пять солдат вместе с лейтенантом охотно согласились помочь нам. Привели их на подворье, показали издали место, где проходит кабель, который мы перебили, и хотели было вести их дальше, но они запретили это делать. Достали миноискатель, проверив двор, открыли сами подвал и, войдя туда, обнаружили, как они сказали, "фугасы". Вскоре прибила грузовая машина. Солдаты вынесли и осторожно уложили 12 металлических ящиков взрывчатки. Когда машина покинула двор, лейтенант сказал нам: "Если бы эти фашистские "гостинцы" взорвались. здесь ничего, кроме золы и разбитых кирпичей, не осталось бы".

Взволнованные благодарили мы саперов, не могли сдержать слез, вытирали их просто руками.

Не знаю, часто ли дарили цветы этим женщинам. При жизни они не были избалованы особым людским вниманием. Да и не многие, даже из тех, что ежедневно приходили к ним в библиотеку, знали о том, кому обязаны самой возможностью приходить сюда, читать именно эти книги. Нина Георгиевна и Зинаида Константиновна героями себя не считали. Они

были очень скромными людьми и не любили, чтобы о них говорили. “Напечатать статью в газете? Да Вы просто обидите нас! Люди скажут: вот, мол, расхвастались...”

Ни Наркевич, ни Константиновой нет уже в живых. И этим рассказом, в который вошли записанные мною много лет назад воспоминания замечательных женщин, я не обижу их. Пусть же молодежь, которая учится сейчас и будет потом учиться, знает, кому она обязана тем, что одно из богатейших наших книжных собраний сохранилось и служит нам. Пусть же не канет в Лету то, что достойно вечной людской памяти.

Текст спогадів Васильковского Г. П. “Вечная наша благодарность” печатается по журнальной публикации: Библиотекарь. – 1981. – № 9. – С. 59–62.

Здание библиотеки институту

Урочисте засідання, присвячене 125-річчю Ніжинської вищої школи. 1945 р.

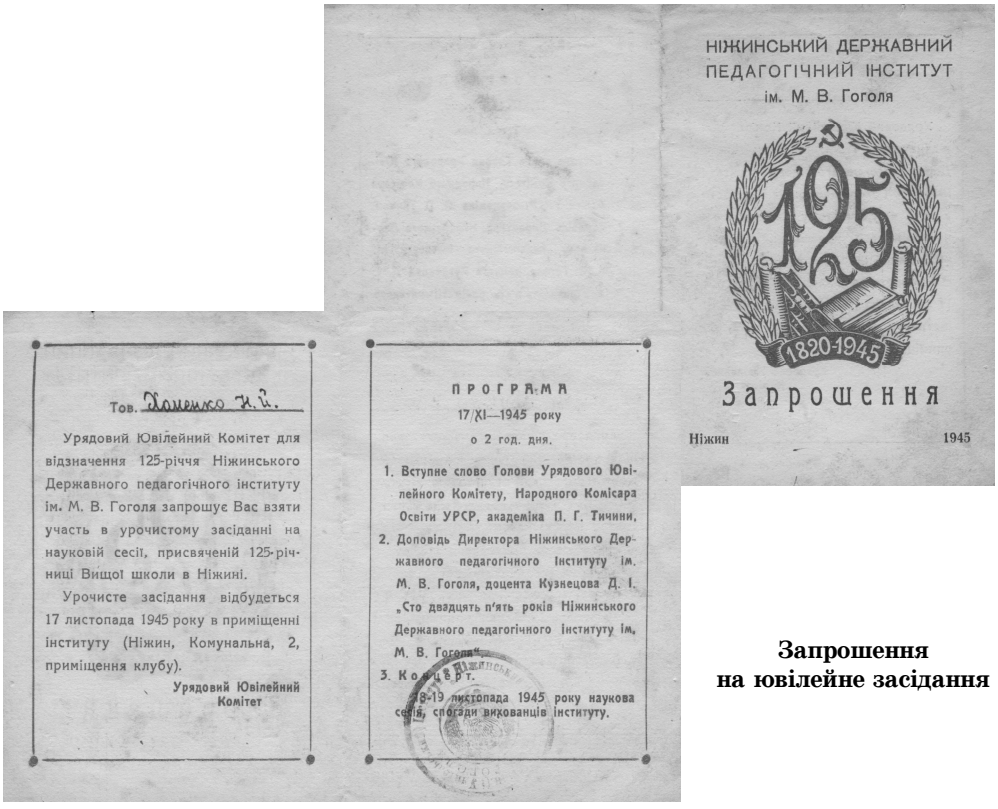

Тов. Хоменко Н. Й.

Урядовий Ювілейний Комітет для відзначення 125-річчя Ніжинського Державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя запрошує Вас взяти участь в урочистому засіданні на науковій сесії, присвяченій 125-річниці Вищої школи в Ніжині.

Урочисте засідання відбудеться 17 листопада 1945 року в приміщенні інституту (Ніжин, Комунальна, 2, приміщення клубу).

Урядовий Ювілейний Комітет

ПРОГРАМА

17/XI—1945 року

о 2 год. дня.

1. Вступне слово Голови Урядового Ювілейного Комітету, Народного Комісара Освіти УРСР, академіка П. Г. Тичини,
2. Доповідь Директора Ніжинського Державного педагогічного Інституту ім. М. В. Гоголя, доцента Кузнецова Д. І. „Сто двадцять п'ять років Ніжинського Державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя".
3. Концерт.

18-19 листопада 1945 року наукова сесія, спогади вихованців інституту.

НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ім. М. В. Гоголя

125

1820-1945

Запрошення

Ніжин 1945

Запрошення на ювілейне засідання

НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ІМ. М. В. ГОГОЛЯ (1945–1998) НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ (1998–2004) НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ (з 2004)

КОСТЕНКО Іван Петрович

випускник історичного факультету 1949 року, доцент Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя (1952–1992 рр.), учасник Великої Вітчизняної війни, завідувач Музею рідкісної книги ім. Г. Васильківського в університеті

Післявоєнні студентські роки

Мої студентські роки були не легкими. У 1944 році по інвалідності мене демобілізували із діючої Радянської армії. Постало питання – як жити далі? Адже я був кадровим офіцером і не мав спеціальності. Влаштувався працювати військовим керівником у середній школі Варвинського району. У 1945 році поступив навчатись заочно в учительський інститут у Ніжині на історичний факультет. Навчатися було дуже важко. Бібліотеки у Варвинському районі були майже усі знищені. Ось тому основним джерелом знань були конспекти, які ми писали на літніх і зимових сесіях за викладачами, та література, яка зберігалася у бібліотеці інституту. Її теж було недостатньо. Ось кому вона діставалася, конспектував, а інші у нього переписували.

Навчалися майже по-фронтовому. Помешкання корпусу інституту не опалювалось. Сиділи в шинелях і пальто. Іноді замерзало навіть чорнило.

Заступником директора інституту по заочній освіті був письменник О. Д. Кооролевич, автор роману "Голгофа". Його псевдонім – Лесь Гомін. Він був і чудовим викладачем, і гарним організатором навчальної роботи. Усі ми його шанували і любили. Його оптимізм і гумор допомагали долати ті труднощі і незгоди, які виникали під час навчання.

Після закінчення учительського інституту я вирішив перейти навчатися на стаціонарі педагогічного інституту. Тоді це було складною процедурою. Дозвіл могло дати лише Міністерство освіти. Такий дозвіл я отримав і став студентом III курсу історичного факультету Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя. У групі

навчалося 25 чоловік. 18 з них були фронтовиками. Жадоба до навчання була неймовірною. Усі навчались на "відмінно" і "добре". Четверо із групи захистили згодом кандидатські дисертації (О. Жучок, В. Воїнова, П. Маленко, І. Костенко).

У той час на факультетах була добре розвинута самодіяльність. Був чудовий інститутський хор, яким керував М. Кінгзбурський. Історичним гуртком керував доцент Олійник Леонід Васильович. Ми перші (Г. Донець, І. Мартиненко, С. Гапонюк, І. Костенко) досліджували історію Ніжинської підпільної організації, якою керував сліпий Яків Батюк. Наукова робота була надіслана на конкурс у Київ і отримала перше місце. Всі ми отримали почесні грамоти ЦК Комсомолу України і 250 крб. грошової премії. У 1952 р. ця наукова робота була надрукована у "Наукових записках" інституту.

Королевич
Олександр Дмитрович

Тоді в інституті була гарна традиція. Варто її зараз поновити. За 25 хвилин до дзвоника всі студенти шикувались перед фасадом інституту і під баян робили зарядку.

Хочу згадати добрим словом наших викладачів: Л. М. Волкову, Л. В. Олійника, К. Є. Гриневича, М. І. Кругляка, Р. В. Полонського, К. Ф. Духанову, П. І. Сміяна, О. Д. Королевича.

Студентська дружба, яка загартувалась у ті тяжкі повоєнні роки, залишилась навічно в моїй пам'яті. До цього часу я підтримую зв'язки з студентами, з якими тоді навчався. Студентські роки не забуваються.

Текст спогадів Костенка І. П. "Післявоєнні студентські роки" друкується за книгою: І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 59.

Викладачі та співробітники інституту – учасники Великої Вітчизняної війни

ГАЛАКТИОНОВ Петр Алексеевич

выпускник филологического факультета Нежинского пединститута им. Н. В. Гоголя 1951 г., учитель, поэт

Воспоминания бывшего студента

В конце своих воспоминаний “Опаленная юность” (вторая часть) я вскользь коснулся и своего вступления в Нежинский педагогический институт (теперь университет), поэтому о поступлении и учебе в институте начну все сначала. В июле 1947 года я отнес свои документы в Нежинский педагогический институт на учительское отделение русского языка и литературы. Учитывая длительный перерыв в учебе (почти шесть лет) и то, что на педагогическое отделение был большой конкурс, я и сделал такой выбор. К тому же на учительском отделении, помнится, был недобор. Первый семестр пролетел быстро. Экзамены я сдал успешно. Теперь можно было, не стыдясь, навестить свою жену Веру, которую после окончания института направили в Петропавловку Днепропетровской области преподавателем химии и биологии.

Каникулы пролетели быстро. Вернувшись в Нежин, я решил попробовать перевестись с учительского на педагогическое отделение с четырехлетним сроком обучения, чтобы получить высшее образование, только следовало досдать два предмета. В первом семестре я уже успел проявить себя как поэт и художник, поэтому проблем с переводом особых не было.

Педагогическая группа выглядела посолиднее, чем учительская, как по количеству студентов, так и по интеллекту. Но из мужчин оказался только один, в то время как на учительском было их значительно больше. Он сидел отдельно за последним столом, и я подсел к нему, чему тот, разумеется был очень рад. Он представился Алексеем Митрофановичем Пляшко. Я же назвал только имя. По кителю, галифе и хромовым сапогам я понял, что это бывший офицер. Так оно и оказалось. Алексей, как выяснилось позже, служил в штабе полка в звании старшего лейтенанта. На груди висела планка с колодочками наград. Я же был всего лишь сержантом и имел должность командира отделения артразведки. Уже теперь, видимо, с приближением шестидесятой годовщины со Дня Победы, мне присвоили звание лейтенанта. Алексей был выше среднего роста,

волосы светлорусые, глаза голубые, нос прямой, губы упрямо сжаты, лоб высокий. Ко всем студентам обращался на “Вы”, они ему платили тем же. Я же со всеми, кроме преподавателей, был на “ты”, также и с Алексеем, он был вынужден сделать мне исключение. В нашей группе было много красивых девушек. Посмотришь, – глаза разбегаются. Некоторые из них сетовали: “Два мужчины на весь курс и оба женатые!..” Зато на историческом и физико-математическом ребят было значительно больше.

В нашей группе особой активностью и учебой выделялись Конончук Р., Авраменко Т., Иценко И., Авдеенко Т., Красногорская Т., Костенецкая Л., Сычугова К., Мала Н. и другие. Мы с Алексеем тоже не были последними, хотя на нас и давил большой перерыв в учебе (около шести лет). В дальнейшем мы оба были директорами средних школ, что говорит само за себя. Вообще наша группа во всем задавала тон: и в учебе, и в спорте, и художественной самодеятельности. Алексей с головой ушел в зубрежку, я же участвовал в художественной самодеятельности: пел в хоре, читал на сцене свои стихи, даже состоял в танцевальной группе, которой руководила Элина Быстрицкая.

Э. Быстрицкая - студентка института

Э. Быстрицкая – актриса

Хотя сама Элина в нашем институте проучилась всего один 1948–1949 учебный год, но навсегда осталась в памяти тех, кто в одно время учился с нею. Лично я с Элиной познакомился вскоре после того, как она поступила в наш институт на русское отделение литературного факультета. На нее нельзя было не обратить внимания. Уникальная красота, удивительная фигура, гордая осанка и непринужденность в общении привлекали каждого, кто видел ее. Жгучие черные глаза, с опушенными длинными ресницами, стрельчатые брови, ровный чуть вздернутый нос и темные густые волосы делали ее неотразимой.

Перед поступлением в институт она закончила Нежинский медицинский техникум и попутно балетную школу. Элина сразу же окунулась в художественную самодеятельность института. Исполняла сольные танцы, участвовала в пьесах, которые ставил тогда преподаватель А. Д. Королевич, автор романа “Голгофа” (в литературе он известен как Лесь Гомин). В то время я и студент Дмитрий Куровский выступали с чтением своих стихов, поэтому нам нередко приходилось во время концертов общаться с Элиной. Однажды она мне предложила принять участие в танцевальной

группе, которую готовила к олимпиаде. Я согласился. Начались репетиции. Проходили они обычно после занятий. Как-то, проголодавшись, мы решили сходить в институтскую столовую. В карманах наскребли немного мелочи, которой хватило на хлеб и компот. Сидим, пьем компот с хлебом, шутим, смеемся... Элина и говорит мне:

– Петя, когда ты будешь знаменитым поэтом, то вспомни, как мы, бедные студенты, пили компот, заедая черным хлебом. Обязательно напиши об этом.

И вот я написал, не забыв ни единого слова. Но помнит ли она, став знаменитой артисткой, все это?! Вряд ли...

О городе, который я воспел в своих стихах, она, как мне говорили, не любит вспоминать. Но слава, как известно, "баба капризная", и всякое может случиться, а Нежин у нас есть кому прославлять. Взять хотя бы пять книг о культуре Нежина профессора Г. В. Самойленко и его сына С. Г. Самойленко, который подхватил эстафету отца, и они делают большое и нужное дело во славу любимого города и его людей. Я же пока издал одну книжечку стихов и новелл, написал воспоминания в трех частях, но они пока еще не изданы: нет средств. В них не последнее место занимает и Нежин. А стихотворение "Нежин" на городском конкурсе получило первый приз.

Помимо Алексея Пляшко, у меня в институте появилось много товарищей, с которыми я дружил всю жизнь. Особенно мы сдружились с Дмитрием Куровским, который учился на третьем курсе литфака (украинского отделения). Это был красивый парень крепкого телосложения, выше меня ростом, голубоглазый и светловолосый. Мы с ним сразу же сдружились и на всю жизнь. Особенно нас сблизила любовь к поэзии и вообще к искусству. К тому же мы оба неплохо рисовали. Дмитрий уже печатался не только в районных и областных, но и в республиканских изданиях. Хорошо учился, пользовался авторитетом не только у товарищей, а и у преподавателей. Узнав, что я увлекаюсь поэзией, он сразу же вовлек меня в литературную студию.

Круг моих друзей сразу же расширился. Помимо нас с Куровским, в литературную студию входили Маслак Евгений, Гамалий Андрей, Телепченко Виктор, Рипка Григорий, Артюх Н., Калиниченко Б., Шаповал Р., Костюченко В., Александренко Д., Чикалевская Т. и другие.

Занятия литературных студий проходили интересно и весело. Помимо обычных стихов и прозы, писали друг на друга эпиграммы, рисовали карикатуры, шаржи и тому подобное. На них присутствовали преподаватели. Чаще других – Лазарь Вульфович Полонский, Григорий Петрович Васильковский, Юрий Андрианович Савченко, А.Т. Гора и другие. Особенно остроумными были выступления Лазаря Вульфовича, в которых сквозил также и тонкий юмор. Запомнился такой эпизод: свои стихи читал Виктор Телепченко. Выступая с критикой, я отметил, что он делает свои стихи под Маяковского. Лазарь Вульфович с невозмутимым видом проговорил: "Надо делать не под Маяковского, а под себя?" Присутствующие встретили эти слова улыбками, поняв их настоящий смысл. Юрий Андрианович в таких случаях смеялся громче других.

Заседание литературной студии

Однажды наш начинающий поэт Г. Рипка опубликовал в институтской литературной газете, которую редактировал я, отрывок из своей поэмы “Ланкова”. Дмитрий Куровский, наш наиболее зрелый поэт, написал на нее эпиграмму:

“Ланкова” хороша тема,
А у Ріпки “Ланкова”
Не роман і не поема,
А зримовані слова.
Ой, не сердся, друже Ріпко,
Ще й зримовані не кріпко…”

Вообще, наша студенческая жизнь проходила весело и содержательно.

Дмитрий переводил мои стихи с русского на украинский язык, так как украинские газеты на русском языке стихов не печатали. Я сочинил немало стихов из жизни студентов и сугубо для студентов, которые читались в узком кругу. Короче говоря, имелась своя подводная часть “айсберга”, как, видимо, и всюду. Дмитрия Куровского отличал и своеобразный характер. Он мог говорить правду, не взирая на лица, о чем свидетельствует такой случай: приехал в институт известный поэт Владимир Сосюра. Студентов собрали в коридоре в то время, как самого писателя увели в столовую, и пришлось долго ждать, а встреча проводилась после лекций, и студенты были утомлены. Когда Сосюра с окружением пришел из столовой, Куровский не выдержал и заявил ему: “Вы считаетесь народным поэтом, а сами бежите от народа”, – ну, и еще что-то в этом же духе. Сосюра вспылил и обозвал Куровского негодником. Преподаватели требовали, чтобы Куровский, извинился, но он не сделал этого. Мы

боялись, что Дмитрия могут исключить из института, но такого не случилось. Позже Куровский сам станет членом Союза писателей Украины, издаст четырнадцать сборников стихов и два романа. Настоящий творческий путь у него, можно сказать, начался с Нежина.

Именно здесь он заявил о себе как о талантливом поэте, неповторимом лирике.

Эти годы он считал наилучшими. В дальнейшем он тоже часто вспоминал Нежин. В последнем сборнике "Хвала доле" также читаем стихотворение под названием "Нежин":

"О Ніжин мій! Сто літ не був з тобою,
В саду Шевченка не шукав рядка,
Не позичав у тебе п'ятака
На суп студентський з теплою водою".

В своем письме ко мне он писал: "Часто вспоминаю Нежин, наши голодные скитания, выдумывание строф...". Он любил этот тихий зеленый город, парк Шевченко, где обдумывал свои стихи и повести. Дмитрий много писал о селе, о своей матери, об искалеченном на войне отце. Последние произведения поэта проникнуты глубокими философскими раздумьями. Он горячо любил Украину и свой народ. Умер Д. М. Куровский в августе 1988 года. За день до его смерти я был у него в Чернигове, но никаких близких признаков смерти не заметил. Мы, как обычно, много шутили, вспоминали прошлое, Нежин, студенческое время, бывших друзей и преподавателей, читали свои стихи. Умер он внезапно от ишемии сердца. Похоронили его с большими почестями в родном селе Малая Загоровка Борзнянского района, не успев сообщить мне. И только через год я прочел на его могиле посвященное ему стихотворение, написанное впервые на украинском языке, потому что он был украинцем до мозга костей, по-другому я не мог:

"ПАМ'ЯТІ ДРУГА"

Тебе нема... Ти в тім краю,
Де не цвітуть, як сніг, каштани,
Між зір блукаєш, не в раю,
Бо не шукав ні в кого шани.
Ти жадібним був до життя,
Любив поезію безтями,
Пішов від нас без каяття,
Але не все узяв до ями.
Ось низочка твоїх книжок,
А в них вогонь душі живої,
і кожен дихає рядок,
Думки злітають плідним роєм.
Любив свій край, своє село,
"Садок вишневий коло хати"...
Куди б життя не занесло,
Впав біля неньки спочивати.
І все ж не віриться мені,
Що не зустрінемось ніколи
І десь на березі Десни
Хвалу не заспіваєм долі,
І не згадаєм інститут,
Студентський хліб і Ніжин сивий,
Все те, що окриляло тут
Нас безтурботних і щасливих,
Війну криваву, твій кашкет
З слідами куль авіаційних,
І в землю встромлений багнет,
Стаканів дзвін неофіційний.
Минуло все... Тебе земля
Чомусь раніше пригорнула...
Хай світить нам твоє ім'я
і гріє серце твоє чуле.

Четвертого октября 2002 года Дмитрию Куровскому исполнялось 80 лет со дня рождения. Жена поэта Валентина Тимофеевна, дочери Лариса и Елена, внук Дмитрий и правнучка Настя, а также литературный актив Чернигова и местные руководители решили отметить это событие. Были приглашены и близкие друзья Дмитрия, в числе которых находился и я. После церковного обряда на могиле поэта перешли в местный клуб, где выступил председатель литературного объединения Черниговщины Станислав Репьях. В числе других выступавших поделился своими воспоминаниями и я. Черниговский композитор и друг Дмитрия Николай Збарацкий исполнил две песни на слова Куровского "Між білих беріз" и "Соловейко співає на цвинтарі".. Я прочитал свои стихи, посвященные Дмитрию, и сказал несколько слов о нежинском периоде жизни и учебы Куровского. После всего этого в местной столовой помянули нашего знаменитого друга и поэта.

Нельзя не вспомнить и Андрея Гамалия. О нем, кажется, еще нигде в нашей печати не упоминается, хотя он и заслуживает этого. Андрей учился на одном курсе с Дмитрием Куровским, и они были близкими друзьями. Мы с ним тоже были в хороших отношениях, так как он вместе со мной редактировал нашу литературную газету. С Куровским же они были не только друзьями, а и единомышленниками. И вдруг Андрея исключили из института. За что и почему, никто ничего не знал. И только значительно позже кое-что прояснилось. Но еще до этого его статьи на литературные темы публиковались в обласных газетах. Кое-что появлялось и в "Деснянской правде". Одна статья об Олесе Десняке наделала Андрею немало неприятностей. Андрей и Олесь Десняк были земляками, поэтому Гамалий собрал о нем хороший материал, которым поделился с одним из преподавателей института, после чего тот защитил диссертацию и получил ученую степень. Несколько позже Андрей, чтобы подзаработать, опубликовал в "Деснянской правде" статью, которая была очень похожа на упомянутую диссертацию. Возник своего рода неприятный инцидент, после которого Андрей был вынужден отказаться в пользу преподавателя.

Между прочим, в книгах профессора Г. В. Самойленко я ни разу не встречал его имени. Возможно, потому, что Андрея, кажется, на третьем курсе исключили из института, хотя он и был отличником учебы и примерного поведения.

Постараюсь по мере возможного заполнить этот пробел.

Основной причиной исключения Андрея из института явилось, видимо, то, что он как отличник учебы хорошо знал немецкий язык и во время оккупации был переводчиком в каком-то сельхозуправлении, но за отсутствием компромата был реабилитирован. Вероятно, в студенческие годы Гамалия кто-то этим воспользовался, чтобы избавиться от него. На стационар Андрей не вернулся и закончил институт заочно. В конечном итоге Гамалий сам стал преподавателем в одном из институтов Украины и, кажется, защитился, но я его об этом не спрашивал, когда мы с ним однажды встретились в Чернигове.

Как-то случайно в книжном магазине я приобрел учебное пособие о преподавании украинского языка преимущественно в рисунках. Подобных я еще никогда не видел. Автором его оказался Андрей Гамалий. На рисунках были изображены самые различные предметы, которыми и должны были ученики пользоваться на уроках при изучении украинского языка. Этот уникальный учебник кто-то взял у меня почитать и "забыл" отдать. В период учебы в Нежинском институте (теперь университете) Андрей Гамалий сверкнул ярким метеором, оставив неизгладимый след в наших сердцах.

Заметный след в моей памяти и в институте оставили и такие студенты, как Людмила Конончук (Назарова) и сам Владимир Назаров. Люду я знал еще с довоенного времени, когда мы с нею учились в одном классе Нежинской средней школы № 3. Она и в школе была отличницей, а также активной и серьезной девочкой. Когда после войны и службы в армии в 1947 году я вернулся в Нежин, Люда училась уже на третьем курсе Нежинского педагогического института на биологическом факультете, была Гоголевским стипендиатом. А с первого сентября этого же года и я стал студентом, только филологического факультета, и мы стали "однокашниками" по институту. Мы и теперь поддерживаем дружеские отношения. Недавно я подарил ей свою книжку стихов.

Заслуживает внимания и другой студент Нежинского пединститута – Владимир Юрьевич Назаров, супруг Людмилы Степановны. С Володей, как я его тогда называл, нас сблизила любовь к спорту, и нам неоднократно приходилось защищать спортивную честь института на областных и даже республиканских соревнованиях: он по легкой атлетике и баскетболу, я по плаванию. Приходилось частенько выступать и по местному радио: Володя унаследовал от своих родителей артистические данные (у него отец, мать, дядя были известными актёрами). Он читал отрывки из художественной литературы, а мы с Куровским – свои стихи. Помимо всего этого, я еще играл и в институтской футбольной команде "Знание". Капитаном команды был студент Мирон Латинский, в числе футболистов, помимо нас, играли работники кафедры физкультуры братья Рудики, лаборант Яков Крутько и другие. Как известно, Людмила Конончук и Владимир Назаров еще в студенческие годы поженились, а после окончания института работали в нём, он преподавал математику, она – биологию. Они оба благосклонно относились к моему творчеству, помогали своими советами. К большому сожалению, совсем недавно Владимир Юрьевич ушел из жизни, а Людмила Степановна уехала к детям в Чернигов, где живет и сейчас. Она три года училась на одном факультете с моей будущей женой Верой, ныне уже покойной.

Не могу не вспомнить еще об одном моем друге и однокласснике по школе – Рейнере Семене Моисеевиче. Некоторое время мы вместе учились и в институте. Он, как и Назаров, закончил физмат.

Долгое время (до ухода на пенсию) он преподавал физику в школе №7, где и раскрылся целиком его педагогический талант. Его ученики неоднократно становились победителями городских, областных и республиканских олимпиад, а члены физико-технического кружка отмечены

областными и республиканскими дипломами. Модель для демонстрации поглощения и излучения энергии атомом водорода экспонировалась на международной выставке ЭКСПО-70 в Японии и отмечена дипломом. Эта модель экспонировалась и на выставке в Москве. Семен Моисеевич отмечен многими грамотами Министерства образования Украины и ЦК комсомола Украины. Итогом его работы стали звание "Отличник народного образования" и орден "Знак почета". Среди его выпускников много докторов и кандидатов наук. Он и теперь не сидит без дела, а готовит учеников к вступлению в институты, играет в шахматы. В общем, ведет активный образ жизни. Все это свидетельствует, что наш институт готовил и готовит хорошие кадры, а заслуга в этом, разумеется, наших институтских преподавателей, о которых и пойдет дальше речь. Начну с профессора (тогда еще кандидата наук) Лазаря Вульфовича Полонского, который стоял несколь особняком. Коренастый, среднего роста, с высоким лбом, обрамленным темными с редкой проседью волосами, в круглых роговых очках, он сразу же привлекал к себе внимание. Превосходно читал лекции, пересыпанные тонким юмором. В общем, студенты его уважали и любили. Однажды пришел он на лекцию и прямо с порога спросил: "Загадать вам загадку?" Студенты, разумеется, были "за". Он с хитроватой миной на лице продекламировал:

"Маленькое, черненькое, кругленькое. Идет – качается, говорит – заикается?.."

И уставился на нас с легким и хитрым прищуром. Сколько мы не называли вариантов, все невпопад. Тогда он торжественно провозгласил: "Михаил Яковлевич Кинсбургский!.." Можно себе представить реакцию студентов, которую вызвала эта острота. А с какой глубиной и широтой, а также юмором читал он нам свои лекции! Я уже не говорю о его эрудиции.

На третьем курсе после окончания педагогической практики (нашу группу возглавлял Лазарь Вульфович) мы с Алексеем Пляшко решили отметить данное событие. Алексей съездил в свое село и привез "свежину", а также первачка собственного изготовления. Разумеется, пригласили и своего руководителя. Он, спасибо ему, не отказался. Встал вопрос, что будем отмечать. Решили посоветоваться со своим консультантом. После нескольких вариантов Рем Вульфович воскликнул: "Отметим у меня! Я и забыл, что жена уехала на два дня в гости. Приходите сегодня вечерком". Мы с радостью приняли приглашение своего наставника. Когда на столе появились закуска и выпивка, Лазарь Вульфович, потерев лоб, проговорил: "Чего-то не хватает?.. Ах, да!.. Квашеной капусты!" – и, взяв вместительную миску, полез в подвал. Пиршество удалось на славу. Но самым главным и интересным для нас было то, о чем он нам не рассказывал на лекциях. Мы много чего узнали нового о Есенине, Маяковском, Ахматовой, Цветаевой и других писателях, что не входило в институтскую программу. Много читал наизусть. Мы же сидели зачарованными, пока за окнами не заалел рассвет.

Особенно хорошие отношения у меня сложились и с другим замечательным Человеком и преподавателем – Юрием Андриановичем Савченко,

прекрасным художником, который рисовал на профессиональном уровне. Лекции читал с артистизмом и тонким юмором. Однажды встретились мы с ним в пустом институтском коридоре. Еще не доходя до меня метров десять, он вскинул вверх руку и громко воскликнул: "Здравствуйте, Петр Алексеевич, поэт районной известности!" – и весело рассмеялся. Этим своим возгласом он как бы напророчил мне. Я действительно еще долгое время не выходил за рамки районных газет. Еще будучи студентом, я несколько раз видел его в домашней обстановке. Едва он переступал порог, как к нему подбегала самая маленькая девочка и тянула рученьки. Он быстро вытягивал из шкафа нижний ящик, снимал ремень, привязывал к нему, садил малышку в ящик и начинал возить ее по комнате, изображая из себя коня. Эта трогательная картина свидетельствовала, насколько он любил детей, а они его. Наигравшись с детьми, он вел меня в другую комнату и показывал свои картины, что висели на стенах. Особенно выделялся своим мастерством его автопортрет, выполненный с большим мастерством. Позже этот автопортрет я видел уже как иллюстрацию в книге профессора Г. В. Самойленко и его сына С. Г. Самойленко "Очерки культуры Нежина", часть 5.

В этой же книге помещен и автопортрет моего друга по институту Прокопца Михаила. Юрий Андрианович знал, что я тоже рисую, потому и решил показать мне свои работы. Уже после окончания института, когда жил и работал в Носовском районе, одно время я заведовал художественной мастерской и сам рисовал по первому разряду. Довелось преподавать рисование и в школах. А будучи на пенсии, тоже подрабатывал рисованием. С Юрием Андриановичем я поддерживал связь и после окончания института. Можно сказать, вплоть до его преждевременной смерти. Мы с ним частенько обменивались и праздничными открытками. Приведу лишь две из них, чтобы показать его не только как замечательного преподавателя, а и человека.

"Дорогой Петр Алексеевич!

Сердечно тронут Вашим поздравлением с праздником, за Ваши добрые пожелания и за Вашу память обо мне – рядовом преподавателе института. Мне всегда памятны Ваши стихи. Всегда помнится тот солнечный день на картофельном поле в Вертиевке. При воспоминании о нем щемит что-то в сердце. Тогда я был еще молод, а Вы были юношей. Поздравляю Вас и Вашу семью с Величайшим праздником 50-летия Октября. Желаю Вам здоровья, бодрости, успехов в Вашем благородном труде и всей полноты счастья.

С уважением и благодарностью к Вам (роспись). 3 ноября 1967 г."

Привожу текст и второй открытки:

"Дорогой Петр Алексеевич! Как всегда тронут Вашим вниманием до глубины души. Взаимно поздравляю Вас с Новым 1972 годом.

Желаю Вам всей полноты счастья. Страшная штука старость, берегите свою молодость. И жизнь не в жизнь, когда нет любви. Расхожусь во мнении с Л. Н. Толстым, который хвалит старость за то, что нет в ней никаких страстей.

С любовью к Вам (роспись)."

Вообще-то для меня не существовало плохих преподавателей, но эти двое стояли как-то особняком. Они напоминали мне моего бывшего школьного учителя физики Зайцева Сергея Иустимовича, которому я уделил особое внимание в первой и второй частях своих воспоминаний. Правда, Зайцев С. И. имел отношение и к институту, но он зарекомендовал себя одним из лучших школьных учителей физики. Упомянутый выше Рейнер С. М. тоже его ученик, как и я. Нельзя не назвать и таких наставников, как доцент Г. П. Васильковский, широко эрудированный человек; талантливый писатель А. Д. Королевич, автор романа "Голгофа". С сыном преподавателя Первушова Юрой в начале войны мы обучались в Черниговской диверсионной школе, в которую вступили добровольцами. Это был умный и мужественный светловолосый паренек, который погиб в тылу врага. Из всей этой школы в живых нас осталось только трое. Лично у меня, кроме благодарности и уважения к нашим наставникам, ничего другого не сохранилось.

Текст заметок Галактионова П. И. "Воспоминания бывшего студента" печатается по изданию: Література та культура Полісся. Вип. 30: Культура Полісся та України в історичному, філологічно-мистецькому контексті / відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 249–257.

НЕЗАБУТНІ ПОВОЄННІ РОКИ

Викладачі повоєнних років

Студенти повоєнного часу

СКРИПКА (ПУЗІН) Ганна Петрівна

закінчила філологічний факультет Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя 1949 року, учасник Великої Вітчизняної війни, партизанка, вчителька вищої категорії, має багато військових і педагогічних відзнак

Славні і важкі воєнні і повоєнні роки

До війни я закінчила дев'ятий клас, хоч за віком мала закінчити восьмий. Раніше пішла до школи – у 6 років. Мій братик Костя ходив у перший клас, вчив уроки, а я разом з ним запам'ятовувала все – абетку, вірші, арифметику і т. ін.

А потім на наступний рік, коли брат ішов до школи у 2-й клас, я батькам не давала спокою, все домагалась, щоб і мене віддали у школу.

Щоб якось від мене відчепитись, мама (акушерка) відвела мене до своєї подруги-вчительки і попросила, щоб та дозволила мені посидіти у класі за партою, якщо є вільне місце, хоча б на 2 тижні.

Коли мама в осінні дні пішла мене забирати, вчителька не віддала, бо я не відставала від учнів класу, навпаки, йшла вперед.

Ось так і пролетіло 9 років. І раптом – війна. Улюбленого брата Костю забирають в армію. В роки окупації я не змогла сидіти без справжнього діла. Хотілось допомогти і нашій армії, і, можливо, брату Кості. У свої шістнадцять років я стала учасницею Лосинівської підпільної комсомольсько-молодіжної організації. Розповсюджувала повідомлення Радянського інформбюро, брала участь в організації саботажів, добувала ліки для партизанського загону М. І. Стратілата, який діяв у Носівських лісах. Ось такі мої спогади, тяжкі і болючі. Але без них я не можу обійтись.

А тепер про мої студентські роки. Одразу після окупації я вступила до 10-го класу і закінчила його у 1944 році. У вересні цього ж року вступила до педінституту ім. М. В. Гоголя на філологічний факультет (російське відділення). Закінчила 2 курси, 1946 року вийшла заміж за свого Олександра. Встигла закінчити ще й 3-й курс, а 13 вересня 1947 року народила сина і перевелася на заочне відділення.

У 1949 році закінчила заочно останній курс і отримала диплом. Досягла того, до чого прагнула. Сорок років бездоганної учительської праці – це моя гордість.

Якими ж були мої студентські роки?

Відразу скажу, що були занадто нелегкими. У групі були одні дівчата, аж поки не почали повертатися з фронтів хлопці-інваліди.

Перше враження від самого приміщення педінституту було чудовим. І зараз дивлюсь на фотокартку і серце знову заповнює любов до всього інститутського.

Ми дуже любили лекції Васильківського Г. П., Повода М. І., Нечай-Гумена В. Ю., Полонського Р. В., Білана О. А. Добре запам'ятався і директор педінститут Кузнецов Д. І. своєю увагою, турботою про нас, бідних студентів, голодних і холодних.

Перше враження від приміщення педінституту було чудовим: в аудиторіях було чисто, світло і тепло, аж доки не настав осінній холод. На лекціях ми, студенти, були дуже уважними і старанними, намагалися законспектувати все, що чули від викладачів. Для цього скуповували олівці (бо були вони найдешевші із письмових приладів). А вже писали хто на чому мав чи міг. Щасливчики ще мали якісь зошити чи окремі листки паперу. А більшість із нас, студентів, писали конспекти на старих газетах, у кого вони були. Але це нас не лякало.

Дуже багато часу працювали у бібліотеці. Запам'яталась доброзичливість бібліотекарів до нас, студентів. Частенько ми влаштовували ще й вечори самодіяльності, де було завжди цікаво і весело, хоч щоденно і щогодини хотілось їсти. У їдальнях нам готували якісь супи, але м'яса чи жирів ми навіть і не бачили. Порції були занадто малі (чи може нам так здавалось). Хліб ми отримували по картках (0,5 кг на добу). Ми його багато з'їдали, поки доходили до гуртожитку. В осінній час після лекцій нас, студентів, викладачі частенько виводили на колгоспні поля, а ми вже як могли допомагали колгоспникам. Виконували ж ми всякі роботи з патріотичним запалом.

Справжня ж біда на нас звалювалась, коли наступали холоди. Адже ні аудиторії, ні гуртожитки не опалювались зовсім.

А наш одяг і взуття було дуже слабким, щоб захистити нас від холодів.

Таке тяжке випробування холодом штовхало нас на злочини і ми ночами виходили з гуртожитків і з великим страхом підходили до парканів у дворах жителів міста і відривали по кілька дощечок чи кілочків.

У кімнаті гуртожитку (по вул. Луначарського) була якась грубка-розвалюха. Ось у ній ми спалювали вкрадені дощечки, а потім клали на плиту домоткані рядна і по черзі сідали грітись. Були випадки, коли рядна затлівались, зганяючи нас із тепла.

А коли голод доходив до межі, доводилось ризикувати своїм здоров'ям і навіть життям.

Я і в думках не допускала пропускати лекції. І ось після лекцій я вирішила будь-яким шляхом врятуватись від голоду. Уже у вечірній час я вирішила іти пішки додому (а це близько 30 км). Була снігова заметіль, замело всі дороги снігом. Я заблукала і йшла навпростець.

Дійшла додому тільки опівночі, рідні з жахом дивились на мене. А мені ж потрібно було до 5-ої години ранку ще пройти десь 7-8 км до станції Лосинівка. Адже поїзд Прилуки-Ніжин ходив через день. І ось навантажила "торбу" – 3 л молока, трохи якихось "дерунів", картоплі, погрілась на печі і знову у дорогу – по снігу, проти вітру, без сили, зате страху було достатньо.

А ось пропустити лекції – такі рішення не вкладались у мою голову. Іноді у вигляді нагороди чи заохочення для нас організовували екскурсії до столиці – Києва (театри, музеї), що для нас було великою радістю.

Майже всі ми вчились дуже наполегливо. Тому і перші уроки (практика) проходили успішно (як, до речі, і вся моя практична діяльність до самої пенсії).

Багато років минуло з часу моєї нелегкої студентської юності, але згадуються ці роки з теплотою і радісним смутком. На жаль, повернути їх не можна. Щиро заздрю сьогоднішнім студентам. Вони вчаться у розкішних умовах. Нехай їм щастить! Колись і вони будуть тепло згадувати і своїх викладачів, і цей славний заклад, у якому навчались.

Текст спогадів Скрипки (Пузіна) Г. П. "Славні і важкі воєнні та післявоєнні роки" друкується за книгою: І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 60–61.

Повоєнний випуск студентів літературного факультету

КОРОВАЙ
Іван Петрович

випускник фізико-математичного факультету Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя 1951 року, Герой Соціалістичної Праці, заслужений вчитель Української РСР, вчитель Фастівської школи-інтернату

Повоєнні роки

Пройшло так багато років з часу навчання у Ніжинському педагогічному інституті імені Миколи Гоголя, але ніби й сьогодні ті далекі роки перед очима. Перед очима одногрупники й викладачі, перед очима засніжені ялини і дванадцять класичних колон.

Пам'ятаю всіх наших викладачів.

Приймав нас декан Антон Матвійович Соломаха. Допомагав облаштуватися. В гуртожитках було мало місць. Більшості першокурсників довелося шукати місця для проживання в приватних будинках. В Антона Матвійовича були в запасі адреси ніжинців, в будинках яких ми могли найняти куточок. Я поселився далеченько від інституту по вулиці Червоній, де прожив рік. Одержували стипендію в 220 крб. (хлібина на базарі коштувала більше 100 крб.). Правда, до 16 грудня 1947 року по картках одержували деякі продукти, але без домашньої картоплі не вижити було.

Пригадую, при розподілі промислових товарів хлопцям нашого курсу були виділені фуфайки. Бувші фронтовики (а їх було на нашому курсі чимало) свої шинелі, а ми свої поношені пальтечка чи старенькі піджачки замінили новенькими фуфайками. Яка була радість! (Сучасний студент цього уявити не може.)

Через деякий час бувші фронтовики знову вдягли свої солдатські шинелі. Частина з них і закінчувала інститут у них.

Після 16 грудня матеріальне становище студентів значно покращилось: 220 крб. вже дещо значили.

На другому курсі вже новий декан Андрій Степанович Одарич поселив мене в кімнату в маленькому будинку, що на території інституту. В одній половині його проживала сім'я історика Ліхтенфельда. В нашій кімнаті проживало 7 студентів. Обіди на примусі готували самі. Я був дуже задоволений.

На третьому курсі поселився в гуртожитку по вулиці Луначарського, в якому прожив до весни, коли нас поселили у відремонтований гуртожиток по вул. Богуна. Там проживав до закінчення інституту.

Ми вважали, що там умови були хороші: 4 студентів у одній кімнаті, в підвалі готували обіди (вечері). Організували групу з семи чоловік, яку назвали "комуною", вона діяла до закінчення інституту. По черзі готували обіди, інколи пропускаючи лекції (щоб до повернення комунарів обід був готовий). Безперечно, за прогули від декана одержували належне. А. С. Одарич був вимогливим деканом, але справедливим. Лекції він читав фізикам, а нам, математикам, прочитав кілька оглядових лекцій перед державними екзаменами. Послідовність, чіткість і простота викладу матеріалу нас приємно вразили.

Антон Матвійович Соломаха викладав математичний аналіз, вищу алгебру, спецкурс "Задачі на побудову". Запам'ятався не лекціями, а відхиленнями від теми лекцій, приватними розмовами зі студентами. Він неодноразово зауважував, що для значної частини учнів уроки математики будуть нудними, тому необхідно їх "оживляти" (його слово). Це робив і він сам на своїх лекціях. Відверто кажучи, ми чекали цього "оживлення", воно, як правило, наступало переважно в другій половині лекції на одну, інколи на дві хвилини, коли студенти були вже стомлені від сприйняття строгих складних математичних викладок. Дійсно, ці "оживлення" викликали посмішки, покращували настрій, сприяли зменшенню втоми. А розповісти йому було про що. Він слухав лекції знаменитого математика-алгебраїста академіка Д. О. Граве, був однокурсником хлопчика-вундеркінда (він до університету вступив у 13 років вільним слухачем), майбутнього визначного математика М. М. Боголюбова. "Дядьки"- студенти забавлялися у вільний від лекцій час феноменальними здібностями цього хлопчика. Одного разу він поправив самого академіка, знайшовши помилку на дошці, допущену асистентом. Її не зміг знайти сам академік, він наказав почати записи спочатку.

Під впливом "оживлень" Антона Матвійовича та лекцій з історії математики Івана Олексійовича Карханіна я, ще перебуваючи в інституті, а потім протягом і наступних років, почав збирати цікаві сторінки з історії математики, щоб в майбутньому використовувати їх на уроках в потрібні моменти (в зв'язку з темами, що вивчалися) для "оживлення" уроку.

Коли матеріалу було зібрано багато, вже в інтернаті ми з учнями почали випускати газету "Цікаво знати, що...". Її перечитували всі, хто відвідував кабінет математики. А вчителі математики шкіл Фастова та області, які відвідували наш кабінет, переписували ці сторінки, просили показати і попередні випуски. Матеріал допомагали збирати і самі учні, читаючи журнали "Наука и жизнь", "Техника молодёжи", "Знання та праця", піонерську пресу, художню літературу тощо.

Часто Антон Матвійович рекомендував нам не ображати “кровно” учнів. В противному разі одержимо здачу. Наводив багато прикладів. Ось один з них. Розгніваний учитель запитує учня: “Як далеко ти відійшов від осла!?” Учень попрямував до вчителя, рахуючи кроки, відповів: “На три кроки”. Чи дійсно була ця подія, чи вигадана вона, але, безперечно, повчальна. (Слово “кровно” – слово А. М. Соломахи).

А. М. Соломаха не раз говорив нам, що конфліктні ситуації між вчителем і учнем неминучі (погане ставлення до навчання, паління, порушення дисципліни й інші причини). Аналізуючи їх, вчитель зобов'язаний, в першу чергу, звинувачувати себе, бо він старший і досвідченіший (у конфлікті у переважній більшості випадків винні обидві сторони). Я це завжди пам'ятав і дотримувався рекомендацій мудрого вчителя.

Коли я ще проживав у будинку на території інституту, до нашої кімнати часто заходив Антон Матвійович пограти в шахи з нашими хлопцями, завзятими шахістами. Я ще не вмів грати у шахи. І тільки під впливом цих зустрічей я почав вивчати цю гру (правда, досить пізно, лише на другому курсі). Мені хотілося якнайшвидше опанувати секретами цієї гри і зіграти партію з Антоном Матвійовичем. Переконаний, що і моїм учням дуже хотілося не тільки зіграти зі мною, а й виграти. Це сприяло росту майстерності моїх вихованців.

Викладачі фізмату повоєнних років

Михайло Семенович Кармінський викладав диференціальну геометрію та теоретичну механіку. Виклад матеріалу завжди був надзвичайно строгим, послідовним і зрозумілим. Ніяких відхилень від теми, що

вивчалася, жодних "оживлень" лекції. Тільки те, що стосувалося теми. Складні речі вмів подати в популярній, доступній, простій формі. Записи і рисунки на дошці завжди чіткі і надзвичайно акуратні. Не пам'ятаю, щоб на лекції виникали в студентів якісь запитання до нього щодо матеріалу, який вивчався. Все зрозуміло! Можливо, це було і недоліком лекцій М. С. Кармінського: студенти обмежувалися написаними конспектами, не зверталися до рекомендованої літератури, готуючись до екзаменів.

Ще лунав дзвоник, а Михайло Семенович був уже в аудиторії. В момент, коли перестав звучати дзвінок, починалася лекція. А закінчувалася, коли починав лунати дзвоник. Інколи Михайло Семенович і речення не закінчував. А наступна лекція, хоч вона проходила і через тиждень, починалася з цього речення. Дивовижна акуратність.

Жодного разу не користувався конспектом, ми його не бачили в руках М. С. Кармінського (можливо, він був в кишені).

Після лекції в аудиторії не затримувався. Взагалі поза аудиторією зі студентами, на жаль, не спілкувався. Він був керівником нашої групи, проводив політзаняття. і політична інформованість його нас вражала.

Бездоганна зовнішність. Завжди напрасовані костюм і сорочка, акуратно пов'язана краватка, начищене взуття. Справжній інтелігент. Студенти дуже поважали свого вчителя.

Факультативні заняття з історії мистецтв проводив Юрій Андріанович Савченко. Лекції його були захоплюючими. Ми були неуками в галузі живопису, музики і театру. Під впливом лекцій Юрія Андріановича ми одержали певну освіту в галузі переважно живопису. Освіченими в галузі мистецтва, звичайно, не стали, але зрушення в цьому напрямку були помітні. Спасибі йому. Володимир Юрійович Назаров проводив практичні заняття з теоретичної механіки, керував педпрактикою на III курсі (я одержав оцінку "добре") і на IV курсі (одержав "відмінно"). Не знаю, чим керувався Володимир Юрійович, але після педпрактики на IV курсі він сказав мені: "Ви будете хорошим вчителем". Відверто кажучи, я в це не повірив: на те були серйозні причини (але про них пізніше). Дуже цікаві лекції з астрономії читав Іван Андрійович Харицький (практичні заняття проводив Григорій Йосипович Репецький). В їх радіотехнічній лабораторії я вивчав радіотехнічну справу (в гуртку).

Особливою повагою користувався Іван Олексійович Карханін (чоловік Л. М. Волкової). Він читав курс аналітичної геометрії і спецкурс з історії математики (багато цінної інформації ми одержали з цього курсу). Ми користувалися написаною ним літературою, виданою ще до війни, коли він працював у Чернігівському інституті, маючи звання професора. А в нашому інституті був лише старшим викладачем.

Фізику викладали Афоній Григорович Михацький (студенти ласкаво називали його "кулькою") і його дружина Шарамко Ганна Остапівна (практичні).

Запам'яталася надзвичайно добра, ввічлива, душевна Лідія Миколаївна Волкова – викладач педагогіки.

Закінчив школу я в голодному 1947 році. Було два шляхи: вступити до вищого навчального закладу або йти до армії на невизначений строк.

Хотілося вчитися, одержати вищу освіту. Другий шлях позбавляв цього. Я вже через окупацію втратив два роки. Невідомо, скільки років треба буде перебувати в армії.

Отже, вибираю перший шлях. Хочу вступити до технічного вузу. А він у Києві. Сестра вже навчалася в Ніжинському педінституті. В сім'ї не було матеріальних можливостей, щоб вчити двох в різних містах. Батько рекомендує йти в Ніжин. Близько від домівки, можна і пішки добратися додому, не витрачаючи копійки на проїзд. А коли умови життя покращають, тоді можна перейти і до Київського вузу.

Так і вирішили.

Вступив я в інститут не за покликанням. Ніякого бажання бути вчителем у мене не було. Вірніше, не було необхідних даних.

Одержав атестат без трійок, але з гуманітарних предметів. Я переконаний, що оцінки були явно завищені.

Здібностей, необхідних для вчителя, не мав: небагата мова, тихий голос, відсутність музикальних даних, надмірна сором'язливість тощо.

На перших курсах в інституті вчився без натхнення: жила надія перейти до технічного вузу. Пізніше вирішив закінчити педінститут, а там видно буде.

Правда, вчився я без особливих успіхів. На випускних екзаменах одержав дві оцінки "добре" та дві "відмінно".

Я не відповідав вимогам А. С. Макаренка до вчителів-вихователів. Переконаний, що мене не прийняли б до Полтавського педінституту, принаймні тоді, коли там ректором був І. А. Зязюн.

Я і сам вважав, що педагог з мене вийде ніякий, доведеться змінювати професію.

Проте життя розсудило інакше. Працюючи вчителем, завжди пам'ятав почуте на лекціях Лідії Миколаївни Волкової: вчитель повинен бездоганно знати свій предмет, любити свою професію, любити всіх без винятку своїх вихованців; вчителеві повинна бути властива простота відношень, доброта, відсутність зарозумілості і чванливості; постійне прагнення вчитися; лише добра людина може бути по-справжньому гарним вчителем.

Отже, потрібно було вдосконалювати те, чим наділила мене природа. І я намагався постійно вчитися.

Провів декілька десятків тисяч уроків, на жаль, жодним з них не був на 100% задоволений.

Вчився, звичайно, і помилявся, але завжди прагнув досконалості, чесності і правди в педагогічній роботі. Все це було у мені і від рідного вузу, від мудрих моїх викладачів, перед пам'яттю яких я низько схиляю голову.

Текст спогадів Коровая І. А. "Післявоєнні роки" друкується за книгою: І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 62–65.

Випускники фізико-математичного факультету 1945 р.

ПРОЙДАКОВА Ганна Миколаївна

випускниця історико-філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя 1952 року, вчитель вищої категорії СШ № 10 м. Ніжина, учасниця Великої Вітчизняної війни

Після війни

Чи можна згадувати свої юнацькі роки без згадки про дитинство? Мені це важко зробити. Всі ці роки дуже міцно пов'язані.

Саме мама заохочувала мене в дитинстві до співу, і він супроводжував мене все моє життя. А потім у таких незабутніх початкових класах наша вчителька Оксана Фадеївна Булига, артистка Ніжинського народного театру, вчила співати, декламувати, виступати перед слухачами. Я одержала великий скарб, який знадобився мені в майбутній педагогічній роботі.

До Великої Вітчизняної війни я встигла закінчити дев'ять класів. У неділю 22 червня ми ще пішли всім класом на прополку колгоспного поля. Повернувшись, почули страшну звістку.

І поринули ми всі у вир військового часу... На міському аеродромі розчищали місця для посадки літаків, копали протитанкові рови. Ми були патріотами своєї країни. Евакуювавшись у Горьківську область, я пішла вчитися на курси медсестер, і всю війну прослужила на санітарних потягах, в евакогоспіталях. Отак чи не постійно під бомбами фашистських літаків, під їх кулеметним обстрілом. Зо одну ніч заносили у санітарний потяг 300-400 поранених, через певний час їх вивантажували уже в госпіталях. Ми всі тоді мали велику волю до перемоги, і все тоді пережили.

Закінчивши екстерном десятий клас, вже після перемоги я вступила у Вороніжський мединститут. Важкий матеріальний стан, відсутність житла привели мене у рідний Ніжин. Взяли мене на другий курс медучилища. А в інституті саме гримів хор, буяла художня самодіяльність. І пішла я на історико-філологічний факультет вивчати російську мову і літературу.

Стала постійною учасницею художньої самодіяльності, постійною учасницею хору. Керував хором М. Я. Кінгзбурський, чудовий спеціаліст.

Завдяки його науці я стала виконувати арію Лізи, цілий ряд романсів, хабанеру. Всіх нас покорили викладачі - високопрофесіональні, розумні і доброзичливі. У них була велика зацікавленість у наших знаннях. Отож, вчитися було цікаво. Не можна забути декана Миколу Андріановича Лескевича, молоду і талановиту Нінель Михайлівну Гомон, Марка Івановича Повода – філософа, викладача педагогіки Івана Ілліча Пенського, блискучого Григорія Петровича Васильківського.

Все це разом узяте створювало неповторну ауру в інституті. Це щастя, коли наші молоді роки пройшли в цій атмосфері. То чи ж можна все те забути?

Роки навчання в інституті – це роки розквіту таланту молодої людини, роки захоплення наукою і викладачами, безперервне пізнання нового і, не дивлячись на повоєнні труднощі, добрі перспективи і надії на краще життя. Тому це й найкращі роки у нашому житті і на сьогоднішній день!

І ще одне важливе. Інститут виховував нас оптимістами. Я пронесла цей оптимізм через усі свої учительські роки. А це – понад тридцять п'ять років. Я з радістю зустрічаюсь із своїми колишніми учнями. Радію цим зустрічам. По сьогоднішній день співаю в хорі ветеранів Великої Вітчизняної війни. Саме інститут дав мені можливість співати, бути оптимістом. Спасибі йому за все - нашому славному ювілярові.

Текст спогадів Пройдакової Г. М. "Після війни" друкується за книгою: І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 66.

Письменник Остап Вишня серед викладачів інституту

КАЛЕНИЧЕНКО Борис Васильевич

выпускник филологического факультета Нежинского педагогического института им. Н. В. Гоголя 1952 г., учитель высшей категории, поэт

“Если вы слушали Васильковского, значит...”

В Нежинском пединституте я учился с наслаждением. Запомнил многих прекрасных преподавателей, искренне обогащавших нас знаниями и добром. Расскажу только об одном из них – о Григории Петровиче Васильковском.

Если вы слушали Васильковского, значит, у вас был Великий капитан в безбрежном океане мировой литературы. Вот входит он в аудиторию, высокий, стройный, элегантный, седой, кареглазый – красивый, и приглашает нас в увлекательнейшее путешествие по странам и континентам, где жили и творили великие писатели. Лекция за лекцией, год за годом от Данте и Петрарки до Драйзера и Хемингуэя, Пабло Неруды и Жоржи Амаду.

Доцент Г. П. Васильковский читает лекцию по зарубежной литературе

Как и все юноши моего поколения, я зачитывался произведениями Майн Рида, Жуля Верна, Купера, Стивенсона. А Д. Лондона перечитал, кажется, всё, что только мог найти в своём городе. Но от тех горизонтов, которые открыл нам Васильковский, и до сих пор захватывает дух.

Его лекции легко было конспектировать. Он никогда не барабанил, а говорил думая, вспоминая, эмоционально переживая сказанное. Как завороженные, мы ждали каждого его слова, сопровождаемого скупым, выразительным жестом, соответствующей мимикой и полыханием глаз. Он был от природы артистичен, в высшей степени талантливый рассказчик. Прошло полвека, а я до сих пор помню, как он передавал прощание Эжена Растиньяка с Парижем, грозившего этому городу возвратиться и завоевать его, или чтение в его исполнении "знатного приятеля" и "как яблочко румян" Беранже. А курс лекций Васильковского "Литература народов СССР"! Или его лекции из курса русской литературной критики!

До сих пор поражаюсь широчайшей энциклопедичности его знаний и феноменальной его памяти. Как могла память человека вместить в себе весь мир, созданный многими поколениями величайших умов человечества! Поистине поразительно!

В общении Григорий Петрович был прост, приветлив, доброжелателен. Ему была присуща высочайшая интеллигентность и обаятельность. Таким он остался в памяти многих поколений студентов.

У ПАМЯТНИКА ГОГОЛЮ

На скамьях рядом девушки листали
Свои конспекты. Говорок утих.
Чуть дальше – Гоголь наш на пьедестале
Задумался в мечтаниях своих.
Вот жёлтый лист свалился с ветки в штопор,
Лёг на ступеньку, не достав земли.
И, будто бы рассорившись за что-то,
Аллеи в сквере руки развели.
А к памятнику, тихо приближаясь,
Шёл инвалид... Белёсый свет очей...
Рука его доверчиво лежала
У друга боевого на плече.
Постукивая палкой по ступеням,
Поднялся к пьедесталу. Рядом стал.
И, прислонившись, с видимым волненьем
Ощупывал и гладил пьедестал.
А издали они единством стали
В один запечатлевшийся момент.
И в памяти такими и остались –
Отлитыми в единый монумент.

1952 г.

Текст Калиниченко Б. В. "Если Вы слушали Васильковского, значит..." печатается по книге: І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 67–68.

Засідання з нагоди 100-річчя від дня смерті М. В. Гоголя. 1952 р

Перший пам'ятник М. В. Гоголю на території інституту

КОМПАНИЕЦ Ольга Федоровна

выпускница факультета английского языка Нежинского педагогического института им. Н. В. Гоголя в 1953 г. Учительствовала в Украине, в Белорусии, в Германии, сейчас живет в Чернигове

Мы их не просто любили

В 1948 году закончила Варвинскую среднюю школу. В этом же году поступила в Киевский университет на греко-латинский факультет, но учиться не поехала из-за тяжелых материальных условий.

Проработала в Варвинском райкоме партии, поднакопила немного денег и в 1949 г. поступила в Нежинский педагогический институт, он ближе к дому. Закончила его в 1953 году. Это был первый набор на факультет английского языка. Нас поступало 108 человек. Первые полгода было очень трудно, без стипендии, материальные условия родителей были неблагоприятные, но выжила. Со второго полугодия и до окончания вуза выручала стипендия, которую платили и в летние месяцы. Летом, во время каникул, подрабатывала в Варвинском райкоме партии машинисткой, плюс стипендия, жить стало легче.

Руководящий персонал института и преподаватели были чудесными людьми, очень заботились о нас, студентах, и делали все возможное и даже невозможное, чтобы нам жилось хорошо. Директором института был Приходько А. Г., деканом факультета английского языка был доцент Пенский И. И., старшими преподавателями были Лазаренко К. А., Гуревич Р. Л., преподаватели Близнюк А. И., Рудковская Ю. А. (это был исключительный человек, наша “мама”). Мы все её не просто любили, а обожали. Она могла нас выслушать и оказать посильную помощь. Хорошо запомнился кандидат исторических наук Лихтенфельд И. И. Он имел одну исключительную способность. Когда студент ответил на билет, он говорил: “А шпаргалочку, дорогой, положи мне на стол”. И мы (если она была) ложили, так как знали, что оценку он не снизит.

Мы очень любили собираться возле памятника Н. В. Гоголю, обсуждать наболевшие вопросы жизни и учебы. Гоголь нас как бы вдохновлял.

В институте я была членом комитета комсомола и отвечала за общество слабозрячих в городе. Хочу сказать, что ребята там были очень

умные. Они часто выступали у нас со своими концертами, а мы, в свою очередь, выступали у них.

В институте меня приняли в члены КПСС. Я считала, что это было высшей оценкой моих стараний в учебе и общественной жизни института.

На четвертом курсе я вышла замуж за офицера Советской Армии Компанийца А. В. Государственные экзамены я сдавала досрочно (в связи с беременностью); на выпускной вечер не попала, т.к. родила сына.

После окончания института меня направили на работу в Варвинскую СШ, которую я в свое время заканчивала. Там я проработала один год. В 1954 г. переехала на работу в Германию по месту службы мужа. Я работала учителем английского языка в Советской школе № 11 в г. Потсдаме.

После переезда мужа на новое место службы в Белоруссию я работала преподавателем немецкого и английского языков, организатором внеклассной, внешкольной работы, заместителем директора по учебно-воспитательной работе и, наконец, директором Порослянской СШ Брестской области до 1971 г.

После окончания службы мужа, мы переехали в г. Чернигов, где я работала учителем английского языка в СШ № 6 с 1971 по 1984 г., откуда и ушла на пенсию.

За время работы награждалась множеством грамот, почетной грамотой Министерства просвещения БССР, юбилейной медалью за доблестный труд "В ознаменование 100-летия со дня рождения В. И. Ленина", награждена значком "Відмінник народної освіти УРСР", который я получила одной из первых в г. Чернигове.

Сейчас мне 75 лет, я уже на пенсии много лет. Но я всегда с радостной грустью вспоминаю свой институт, свои студенческие годы.

Текст воспоминаний Компаниец О. Ф. "Мы их не просто любили" печатается по книге: І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 69–70.

ЄВСТРАТОВ Віталій Олександрович

випускник історико-філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя 1953 року, педагог, історик, кандидат історичних наук, доцент Чернігівського педагогічного університету

Історичний початку п'ятдесятих

П'ятдесят років тому (у 1953 році) я закінчив історико-філологічний факультет Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя.

Після закінчення інституту два роки працював у Волинській області в Нововолинській середній школі робітничої молоді вчителем історії. В 1955 році переїхав до Чернігівської області і до 1973 року працював у школі вчителем, завучем, директором, інспектором райвно.

У 1973–1975 рр. був завідувачем кабінету історії Чернігівського обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів.

З вересня 1975 року і по даний час працюю в Чернігівському державному педуніверситеті ім. Т. Г. Шевченка на кафедрі історії слов'ян. Кандидат історичних наук, доцент. Маю 40 друкованих праць.

У Ніжинському педагогічному університеті в першому десятилітті після закінчення Великої Вітчизняної війни навчалися студенти протягом чотирьох років.

Склад студентів на факультеті на той час був не такий, як зараз. Більша половина з них пройшла вогнище війни і мали 22–28 років. Тому підхід студентів до занять був досить серйозним. Юнаки і дівчата з жадобою вбирали в себе знання, які давали викладачі та наукова література.

Враховуючи такий контингент студентів у групах, викладачі ставилися до нас із пошаною і посиленою вимогливістю. Обидві сторони поважали одна одну. Після занять проходили невимушені бесіди, дискусії з актуальних проблем студентського життя, досягнень історичної науки, різних питань моралі, культури, патріотизму, взаємовідносин молодшого і старшого покоління, міжнародних подій.

Другим важливим фактором було те, що викладачі під час лекцій і особливо семінарських занять дозволяли студентам не тільки задавати питання, а й висловлювати своє ставлення до тих чи інших подій, поглядів

істориків. Викладачі звертали увагу на те, щоб студент не просто відповідав на поставлене питання на семінарських заняттях, але й вмів відстоювати свою точку зору на проблему, брав участь у диспутах, оволодівав вмінням аналізувати монографії та іншу літературу, тобто першоджерела.

Такий творчий, осмислений підхід до оволодіння знаннями був важливим етапом у навчанні, в закладанні міцного фундаменту знань, у формуванні нас як майбутніх вчителів.

Творчий контакт між студентами і викладачами під час занять не завершувався. Він переносився на позааудиторне спілкування. Викладачам подобалася наша настирливість, бажання знати більше. Тому вони ніколи не відмовлялися відповідати на різні злободенні питання, які ми ставили перед ними.

До таких викладачів можна віднести Медведську Л. О., Ліхтенфельда І. І. Медведська Л. О. викладала історію СРСР першої половини XIX століття. Кандидат історичних наук. На той час була ще досить молодою жінкою. Вона відразу ж змогла завоювати у студентів великий авторитет, її лекції мали ґрунтовний науковий зміст. Виклад матеріалу здійснювався таким темпом, що ми могли його осмислювати і, головне, занотовувати. Вона організувала науковий гурток студентів, членом якого був і я. На гуртку ми працювали над проблемою декабристського руху в Росії. Чому саме ця проблема? Справа в тому, що Медведська Л. О. глибоко знала джерела, літературу, бо захищала кандидатську дисертацію по декабризму. Вона вміло спрямовувала нашу науково-пошукову роботу по обраній темі. Я, наприклад, працював над темою "Чернігівщина і декабристи". Це була цікава творча робота. Навички пошукової роботи, які були здобуті в той час, знадобилися, коли я працював над темою кандидатської дисертації.

Заняття гуртка проводилися один раз на місяць. Медведська Л. О. і тут давала глибокі знання студентам і виховувала практичні навички по здобуттю їх.

Ліхтенфельд І. І., кандидат історичних наук, викладав історію стародавнього світу. Це був складний і обширний курс. Що нам подобалося у цього викладача? По-перше, те, що ми його вважали "ходячою енциклопедією". Ми любили звертатися до нього, щоб він пояснив те чи інше питання, або суть діяльності якогось державного діяча, воєначальника, вченого і т.д. (а питання ми шукали в літературі, в енциклопедіях, різних інших джерелах). На наш подив, він жодного разу не відмовився пояснити те, що ми питали, і досить ґрунтовно, дохідливо давав нам пояснення. Захопленню нашому, поваги і любові до цієї людини не було меж. Але, по-друге, у нього проявлявся недолік в тому, що лекції читав досить монотонно, і, незважаючи на глибокий зміст, інколи нас тягнуло на лекціях до дрімоти.

Для прикладу я коротенько дав характеристику цих двох викладачів. А їх з різних предметів було чимало, і майже всі вони були своєрідними особистостями, які залишили в наших серцях глибокий слід і вдячність, що завдяки їм і ми стали, як то кажуть, людьми і продовжили їх ідеї, форми і методи здійснення наукової, навчально-виховної роботи як учнівської, так і студентської молоді. Це професор Гриневич К. Е., канди-

дат економічних наук Буряк М. Ю. доцент Повод М. І., доцент Помогайбо В. І., старший викладач Ярошенко М. М.

Таким чином, я вважаю, що чотири роки навчання в інституті не пропали марно. Ми багато чого навчились, зрозуміли своє завдання майбутнього вчителя і зуміли протягом свого життя і роботи на педагогічній ниві бути такими, якими були наші викладачі. Ми несли молоді знання і все те добре і світле, що прикрашає в цілому життя кожної людини.

Текст спогадів Євстратова В. О. "Історичний початок п'ятдесятих" друкується за книгою: І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 71–72.

ІІ курс історичного факультету. 1949 р.

ЖИЛА
Петро Терентійович

випускник природничого факультету Ніжинського педагогічного інституту 1955 року, дружина Марія Данилівна – випускниця фізико-математичного факультету 1948 року, донька Наталія і зять Володимир закінчили природничий факультет, а онука Тетяна – філологічний факультет. Це ціла династія вчителів, вихованих у Ніжинському педагогічному інституті ім. М. В. Гоголя

Ніжинський педагогічний і наша доля

Хотів би, як найстарший у нашій великій педагогічній сім'ї, розповісти про те, що є Ніжинський педінститут у долі кожного з нас.

1946 рік, 12 березня. Це той день, коли я вперше відкрив двері Ніжинського педагогічного інституту. Після двох воєнних років, пройшовши всю Європу до Ельби, відбувши відпустку, що була надана як винагорода, я повертався у свою військову частину, яка на той час знаходилася у Дніпропетровську. За волею долі потрапив до Ніжина і відвідав Гоголівський вуз. Широкі й високі сходи до інституту, білі стрункі колони перед дверима, красива і величава будівля навчального закладу, де, як бджоли у вулику, метушилися студенти, справили на мене неповторне враження, яке залишилося на довгий час. "Скільки ж тисяч разів, - думав я, – треба піднятися цими сходами, щоб стати досвідченим, культурним, лагідним і вмілим педагогом. Скільки ж треба прослухати лекцій та настанов високоосвічених, розумних та мудрих наукових працівників вузу, скільки ж треба виконати лабораторних та практичних завдань..."

У цей час у Ніжинському інституті на факультеті математики навчалася Олещенко Марія Данилівна, яка через багато років стала моєю дружиною. Але на той час я про неї нічого не знав, хоча й жили її батьки поруч із моїми.

Марія Данилівна у 1948 році закінчила навчання і, отримавши кваліфікацію вчителя математики та фізики, навчала дітей у сільській школі, віддаючи кожному із них частинку свого серця. Працювала не для слави, працювала для душі. І, мабуть, тому й до цих пір не забувають її вихованці, телефонують, вітають, заходять), хоча вона вже давно (з 1970

року) пенсіонерка. Згадує вчителька свій вуз, роки роботи, свої невдачі і перемоги, яких в житті було значно більше. А як же забути той день, коли сам представник Міністерства освіти вручав грамоту за самовіддану роботу при виконанні експерименту по впровадженню нової програми з математики та ще й грошову премію дав? А скільки разів оголошували подяки, давали грамоти, а в 1970 році єдиній вчительці школи вручили медаль "За доблестный труд"!

Повернувшись додому у серпні 1949 року з Далекого Сходу, я влаштувався на роботу в Макошинську школу фабрично-заводського навчання (ФЗН) старшим майстром. Через рік школу закрили, а мене перевели у Менську середню школу імені Т. Г. Шевченка на посаду спочатку столяра, а потім вчителя трудового навчання, а пізніше – біології.

За період роботи в школі здобув середню освіту, вступив до Чернігівського педагогічного інституту на природничий факультет за спеціальністю "Біологія і основи сільськогосподарського виробництва". Через два роки навчання нашу групу, а я в ній був старостою, перевели до Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя.

Студентська пора – то прекрасна пора! На все життя запам'яталися роки навчання у цьому вузі. Та й як можна забути лекції І. В. Марисової, задушевні розмови з О. М. Барамом, польову практику з механізації сільського господарства, коли їздили по місту на комбайні під керівництвом Однодворця Б. А., практичні роботи з генетики, проведені М. Г. Гафізовим, ласування яблуками та грушами на агробіостанції разом з О. Я. Гречаненком. А практичні заняття з методики викладання біології, керовані Г. Ф. Герасименко, стали дороговказом всієї педагогічної діяльності. Є що згадати!

За період роботи в школі набув досвіду викладання предмета, тому був керівником районного методичного об'єднання вчителів біології, позаштатним методистом Чернігівського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів, учасником республіканських конференцій з обміну досвідом у м. Києві та м. Харкові, редактором районної фотогазети "Природа – наш дім", кореспондентом районної газети "Колгоспна праця" (зараз – "Наше слово"), лектором товариства охорони природи. Нагороджений значками "Відмінник народної освіти" (в 1964 році), та "Отличник Народного просвещения СССР" (в 1985 році), двадцятьма грамотами та дипломами, іменним годинником, медаллю "Ветеран труда" (в 1986 році). Понад 50 років веду фенологічні спостереження, на основі яких маю наукові статті, зокрема "О миграции птиц в окрестности г.Мены" в журналі "Вестник зоологии" за 1979 рік.

Разом з дружиною Марією Данилівною виростили двох доньок. Старша Галина після закінчення Чернігівського педагогічного інституту працює вчителем математики в Мокошинській ЗОШ І–ІІІ ст. Молодша Наталія – вчитель біології Жовтневої ЗОШ І–ІІІ ст., має вищу категорію та звання "Старший учитель". Маю прекрасного зятя Федорченка Володимира Івановича – вчителя вищої категорії, що навчає дітей хімії та географії.

Якщо ми збираємося разом, то можна проводити педагогічну раду, бо в нашій сім'ї є два біолога, два математика, хімік, географ, фізик, учитель трудового навчання та майбутній учитель української мови та літератури. Ми з дружиною та дітьми найчастіше згадуємо навчання у вузі, бо педагогіка – це все наше життя. Наташа і Володя закінчили природничий факультет (спеціальність "Біологія і хімія") Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя, тому часто згадують, як писали курсові та дипломні роботи під керівництвом Н. А. Панасенко, згадують експедиції до дендропарку "Тростянець", де в ставках ловили рибу та раків, в дендрарії (щоб ніхто не бачив) збирали шишки на розпалювання грубки та горіхи – поласувати. А щоб не бачила Ніна Андріївна, випускали з капканів живих мишей, бо не хотілося шукати в них екто- і ендопаразитів, це давало змогу ще на день-другий залишитися в царстві живої природи, створеному графом Скоропадським.

Викладачі природничого факультету К. Т. Клименко та О. М. Барам

Ще діти часто пригадують Лукашову Н. І., яка майстерно прищеплювала любов до хімії, навчала методики викладання предмета та методики розв'язування задач. Лекціями В. В. Курсон з методики викладання біології Наташа користується і досі, хоча сама вже має немалий досвід викладання предмета, ділиться ним з учителями району та області. Володя

ж часто згадує лекції з педагогіки, що неначе казка лились з вуст Т. Д. Пінчук, а її звичка фотографувати краєвиди та історичні пам'ятки заохотила майбутнього вчителя до фотосправи на все життя. Згадують діти улюблену агробіостанцію, заняття з генетики у М. Т. Гафізова, польову практику з Гордієнком І. І.

Працюючи 21 рік у школі, Володимир Іванович та Наталія Петрівна прищепили любов до біології, хімії та географії не одному десятку учнів. Тільки дев'ятеро з них закінчили або навчаються на природничому факультеті Ніжинського педуніверситету, багато учнів пов'язали своє життя з професіями, які вимагають ґрунтовних знань з даних предметів. І не дивно, їх учні займають призові місця на районних і обласних олімпіадах, їхній досвід проведення нестандартних уроків вивчається вчителями району та області, на базі Жовтневої школи часто проводяться семінари вчителів біології, хімії, директорів та завучів, які відвідують уроки-подорожі, уроки-казки, уроки- КВК, уроки-конференції, авторами яких є подружжя Федорченків. В минулому році Наталія Петрівна брала участь в обласному ярмарку педагогічних ідей "Особистісно-орієнтована система освіти" і виборола диплом ІІІ ступеня, її фото красується на дошці пошани в районному відділі освіти.

Мабуть, наші спогади, наші розмови про школу вплинули на рішення нашої онучки Федорченко Тетяни Володимирівни вступити до рідного всій сім'ї університету і стати третьою сходинкою у нашій династії. Після закінчення зі срібною медаллю ліцею при НДПУ, перемоги в конкурсі імені П.Яцика в 2003 році Таня вступила на І курс філологічного факультету Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Згодом наша педагогічна сім'я поповниться ще одним учителем. Сподіваюсь, що до нашого сімейного 138-річного педагогічного стажу добавиться ще багато років, бо сіяти "добре, розумне і вічне" – то є надзвичайно важлива справа.

Текст спогадів Жили П. Т. "Ніжинський педагогічний і наша учительська доля" друкується за книгою : І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 73–75.

Випускники природничого факультету 1952 року

ВЯЗГІН
Сергій Іванович

випускник факультету англійської мови Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя 1955 року, педагог, ветеран Великої Вітчизняної війни

Згадую з вдячністю

В інститут я вступив у 29 років. Позаду була Велика Вітчизняна війна, яку я пройшов від початку її і до кінця. Позаду була вечірня школа. Дуже хотілося учитися, незважаючи на тяжкі умови життя. У мене було уже двоє дітей. Я пішов навчатися в інститут, а менша донька пішла у 4 клас. Жила наша сім'я біля залізничного вокзалу. От і доводилося мені кожного дня міряти відстань від вокзалу до інституту і навпаки. Оскільки я навчався на факультеті англійської мови, то міряючи цю немаленьку відстань, я дорогою повторював слова, усні вправи із цієї мови. Я не лінувався вчитися, – вчився добре, хоча й був далеко не молодим. Я завжди вважав, що на першому місці повинне бути бажання.

Велику роль у моєму навчанні відіграла дружина. Вона хотіла, щоб я вчився. Ми жили дружно, хоча матеріально було скрутно (500 крб. на п'ятьох членів сім'ї).

Я пам'ятаю всіх своїх викладачів. Нашу групу вчила Гейс Євгенія Євгеніївна. Вона майстерно й доступно вчила нас англійській мові. їй дуже хотілося, щоб ми добре засвоїли її науку. І ми старалися. Професійно викладали англійську мову Халемський З. Й., Гуревич Р. Л., Юрин О. І., а німецьку – Колеснікова Наталія Вікторівна. Деканом у нас був Пенський І. І., він же й викладав педагогіку.

Наш інститут славився у ті роки цілою плеядою чудових філологів. Вони і у нас на факультеті викладали. Це Кишенько М. Г., Волинчикова К. О., Васильківський Г. П., Савченко Ю. А., Косінов А. П.

До сьогодні пам'ятаю усіх своїх друзів по групі. Де ви тепер, мої щирі і незабутні хлопці і дівчата?

Почуття вдячності інститутові за знання, за виховання я бережу як найкращий скарб моєї душі. Я одержав у ньому всебічний розвиток. Тому і працювати мені було легко і приємно.

Публікація спогадів Вязгіна С. І. здійснюється за книгою: І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 76.

Викладачі Ю. А. Савченко, Г. П. Васильківський, зав. музею А. М. Гулак. обговорюють нову експозицію музею М. Гоголя

КУХАРЧУК (КОЛОМІЄЦЬ) Ольга Василівна

випускниця філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя 1959 р., вчитель вищої категорії Жовинської СШ на Чернігівщині

Дорогі і незабутні викладачі

У 1955 році я закінчила Чернігівську середню школу № 4 з золотою медаллю і стала студенткою філологічного факультету (спеціальність "російська мова і література") Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя.

В серпні, коли йшли вступні екзамени (конкурс був по 12 чоловік на одне місце), нас викликали (маю на увазі зарахованих на всі факультети медалістів) на бесіду до директора інституту Марка Івановича Повода. Був присутній і парторг інституту Володимир Іванович Власенко. Їх цікавили наші успіхи в спорті, художній самодіяльності. Крім того, нас залучили до суспільно корисної праці: 10 днів ми працювали на ремонті гуртожитку по вулиці Богуна, на ремонті котельні.

В гуртожитку всім місць не вистачило, дехто жив на квартирах.

1955–1959 роки – це частинка історії інституту. Важкий і цікавий був час. Серед викладачів і студентів були учасники Великої Вітчизняної війни. Тоді День Перемоги не відзначали так помпезно, як це стало пізніше. Але в цей день груди Юрія Андріановича Савченка завжди прикрашали нагороди. В нашій групі навчався Іван Ілліч Черв'яков. На його кітелі теж були орденські колодочки.

Нашими викладачами були люди, віддані своїй справі. Перш за все, це були фахівці високого ґатунку. Згадаю лише деяких.

Г. О. Костенецький вражав нас фундаментальними знаннями мови, вмів зацікавити студентів. Добре знав латину. На його похоронах плакали всі. Пам'ятаю, Ю. А. Савченко за одну ніч намалював портрет Г. О. Костенецького. На траурному мітингу Ю. А. Савченко виголосив промову, завершивши її словами М. Некрасова:

Учитель! Перед именем твоим
Позволь смиренно преклонить колени...

Юрій Андріанович Савченко був цікавою особистістю. Закінчив художній інститут і Ніжинський педагогічний. Був чудовим вихователем, поважав студентів, і вже з першого курсу готував нас до зустрічі з учнями. До студентів звертався лише по імені та по батькові. На першому курсі це так було незвично.

Савченко Юрій Андріанович

Любили студенти і викладача зарубіжної літератури Г. П. Васильківського. Маючи феноменальну пам'ять, він читав лекції без конспекту і ніколи не забував, на чому він спинився під час попередньої лекції. У спілкуванні був простий. Пам'ятаю, років через десять після закінчення вузу довелося мені їхати з ним в одному вагоні, він так привітно посміхнувся, поцікавився, де працюю, з ким листуюся. Він пригадав багатьох студентів нашого курсу.

Ми поважали завідувачку кафедри іноземних мов Колесникову Наталію Вікторівну. Вільно володіла англійською, німецькою, польською мовами. Була чудовим методистом.

Запам'ятався змістовними лекціями з мовознавства ("Вступ до мовознавства", "Історична граматика") доцент П. М. Іванов. Він був прихильником теорії М. Я. Марра, а коли Сталін розгромив теорію М. Я. Марра, пережив нервове потрясіння. Про це він якось обмовився в розмові з групою студентів, коли обговорювали доповідь М. С. Хрущова про культ Сталіна.

Можна назвати ще багато імен дорогих нам викладачів. їх уже нема. Нехай земля їм буде пухом. Ми їх пам'ятаємо.

Жили ми бідно, але цікаво. Нудьгувати не було часу. Стипендія в 220 крб. (хліб коштував 1 карбованець 40 копійок за буханець, цукор – 3 карбоанці за склянку) була єдиним засобом існування для багатьох. Тому і вчилися дуже старанно. Читальний зал працював до 22-ої години, а знайти вільне місце було проблемою.

Працювали гуртки.

В гуртку мовознавства, яким керувала доцент Н. М. Гомон-Дзюбанова, ми працювали над словником "Мертвих душ" М. Гоголя. Це було так цікаво! Починаючи з другого курсу, гуртківці мали можливість знайомитися з літературою в фундаментальній бібліотеці інституту. Ми з трепетом брали в руки рідкісні видання.

Гуртківці мали змогу почути виступи видатних гоголезнавців з усього Союзу, коли в Ніжині проводилась Всесоюзна науково-практична конференція з 150-ї річниці від дня народження М. В. Гоголя. Запам'ятався виступ члена-кореспондента Ніни Євгенівни Крутікової.

Виступ члена-кореспондента АН України Н. Є. Крутікової на Гоголівській конференції 1959 р.

Інститутський хор, яким керував Панарін В. М., можна було почути по українському радіо, працював оркестр народних інструментів, танцювальний і драматичний гуртки. В гуртку бальних танців нас навчав артист балету з м. Києва.

Цікавими і змістовними були факультетські вечори.

На заняття літстудії приходили студенти не лише філологічного факультету, але і фізики, біологи. Кілька разів приїздив до нас Олекса Ющенко, випускник Ніжинського педінституту. Він уважно слухав кожного початківця. На нашому курсі навчалися Євген Гуцало, Віктор Абузяров, інші менш знані поети і письменники (Вітя Вовк, наприклад).

Майже всі були комсомольцями і з ентузіазмом виступали в колгоспах, на виборчих дільницях. Для цього комітет комсомолу створював агітбригади. Пам'ятаю, як ми в день виборів встигали виступити на кількох дільницях. Для цього нам виділили автомашину.

Тоді комсомольці масово їхали на освоєння цілинних земель. А ми "освоювали" колгоспні поля. Щоосені працювали на збиранні врожаю в колгоспах Ніжинського, Носівського, Прилуцького районів. Після першого курсу (літо 1956 року) ми збирали хліб у Миколаївській області поблизу Очакова. Пам'ятаю, їхали ми туди у вантажних вагонах поза графіком руху, тому зупинялися за межами вокзалів на невизначений час і дуже потерпали від нестачі води.

Працювали в степу неподалік від Очакова, спека – 36–38 градусів! Обід привозили в бідонах на підводі за 14 кілометрів. Їжа прокисала. Ми залишалися голодними. Почали бунтувати. Приїхав директор радгоспу,

щоб нас заспокоїти. Тоді нас стали возити на обід в радгоспну їдальню. Грошей за виконану роботу тоді ніхто не платив: просто це був комсомольський обов'язок працювати на користь держави.

Значне місце в житті мав спорт. Працювали секції: легкоатлетична, лижна, спортивної і художньої гімнастики. Славилися на всю Україну наші волейболісти. Нас готували до змагань викладачі: Рудик, Федченко, Поприткін.

Спочатку 1958 року в навчальний план факультету було введено музику як другу спеціальність. Наш курс поділився на "музикантів" (їм додали ще один рік навчання) і "немузикантів".

В 1959 році закінчила інститут. За призначенням поїхала вчителем російської мови і літератури в Хмельницьку область, а через 4 роки повернулася на Чернігівщину.

Учитель вищої категорії, Відмінник народної освіти УРСР. Педагогічний стаж 39 років.

У моїй сім'ї не тільки я одна педагог. Мій чоловік - учитель фізики, син - кандидат історичних наук, донька – перекладач. Педагогіка з нами все життя.

Публікація Кухарчук О. В. здійснюється за книгою: І дорогий, і незабутній / за заг. ред. Т. Д. Пінчук. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-поліграф", 2005. – С. 78–80.

_____історико-філологічного факультету. 1956 р.

Педагогічний факультет. 1957 р.